

АПСНЫ АТЦААРАДЫРРАҚӘА РАКАДЕМИА
Д.И. ГӘЛИА ИХЪЗ ЗХУ АЦСУАТЦААРАТӘ ИНСТИУТ

ГЪАРГЪ ГАБЕЧИА
(ГӘАТАС-ИЦА)
ИЛАФ ЖӘАБЖЪҚӘА

АИ
Ақәа – 2025

УДК 82-7
ББК 83.04.57(5Абх)
Г 13

Еиқәиршәеит, ацхъажәа ифит
Леонид Саманба

Г 13 Гъаргъ Габечиа (Гәатас-ица) илаф жәабжъқәа.

Ақәа: АУН «Акьыцхь афны», 2025. – 232 д.

Г/р 978-5-111-108-10025

УДК 82-7
ББК 83.04.57(5Абх)

© Ацсуатцааратә институт, 2025

АПСУА ҒЫБҒАҚАЗА, АЛАФХӘАФ ДУ

*Ағы ңсыр адәы атыңхоит,
Ауағы дыңсыр ажәа итыңхоит.*

(Апсуа жәапқа)

Жәәахкыла иалырхуаз, зыуаәреи зыламыси ҳаракыз, зныкымкәа-өынтөымкәа зөыбҒақазарала ауаа зыргәырҒахьаз, изыршанхәхьаз Апсны Ахәынтқарра антытцғы зыхьз-зыпша нафхьаз алафхәәф ду Ғьаргь Қәабзач-ица Габечиа диит жьтаарамза (октиабр) 8, 1910 шықәсазы Лыхны ақытан, АцьымөыҒра ахаблан, Акәатәи аокруг Гәдоута аучастка аҕны.

Ғьаргь Габечиа иаб Қәабзач, Лыхны ақытан унеишь-уааишь хәа зархәоз, зажәа иақәитыз, анхамәәғы ихәыдамыз, зчеицьыка тбааз, ихьыпшымыз, анхацәа нагақәа хәа ззырхәоз дрылапхьазан. Ускантәи аамтазы, уи иашта интапшыз, ахтынрак ибазшәа игәы аақалон. Уи имзырха пшза аиҒекаашья, ибахчара, иқәатцара уағы илапш хырымкырц залшомызт. Знык иадамхаргы, абри абзанхағы иҒы сасра сымәахытцындаз ухәо агәахәара уауа иқан, усоуп ишыкоу иахьягы абри агәарата.

Абри агәаратағы лассы-лассы сасра хәа имәахытцуан аөыбҒақазәәеи, ауаа нагақәеи, алафхәәөцәеи.

Ғьаргь Габечиа иөыбҒақазареи, икәышреи, илафи ициит хәа ауаа изырхәо дқазтцаз, жәахәарада, абасеипш иқаз атацәа еиқәшәа, кык-өык ахьыкамыз, ахәоуеиқәшәара ахра ахьяуаз ииреи изхәреи роуп.

1925 шықәсазы Лыхнытәи х-классктәи алагартатә школ даналга, Ғьаргь Габечиа ицәатә усура ахы акит иаб инхамәәғы нхаөык, аарыхөык иахәсабала.

Гъаргъ Габечиа Лыхны ақытан аколнхарақәа реиҗекаара, урт ыргәгәареи ыргәиареи ркны здыбааи, зымчи, зыхшыџи адыз-таз дыруазәкуп. 1930 шықәсазы, Адымҗеыгра, Гъаргъ Қәаб-зач-ица усқантәи аамтазы здунеихәапшышыа ҳарақыз, иџыз-цәеи иареи рыбзоурала рапхъаза акәны еиҗыркааит аколнхара «Адымҗеыгра қапшь». Насгъы урт Лыхны адгъыл чашә иамбаңыз ачаи, ахаҳареи ахашәалеи иаураны иҗази ирызхәыцны, аитаҳареи аазареи иалагеит, даеакала иаххәозар, уи акультура ауасхыр азышьтарцеит. Иазгәататәуп, Гәдоутә араион иахьатцанакуаз ақытақәа рҗы, ачаи культура убри нахыс ауп апыжәара аиуа ианалагаз.

Гъаргъ Габечиа «Адымҗеыгра қапшь» аколнхара напхгараҗгъы дықан, махәҗа еилхәала аусгъы иуан 1942 шықәсанза.

1942-1944 шықәсқәа рзы, Адынцътәылатә еибашьра Дузза аан, Гъаргъ Габечиа Гәдоутә араион акны еиҗекааз аныртәаратә батальон далан, Клухортәи акацәара ахьчара далахәын. Кавказтәи ашьхарақәа ркны хацәнымырха аға хәымга диҗагыланы диабашьуан.

Гъаргъ Габечиа Адынцътәылатә еибашьра Дуззаҗы иааир-пшыз агәымшәаразы ианаршьеит «Кавказ ахьчаразы», «Агәымшәаразы» ухәа амедалқәа. Уи ипсадгъыли иуаажәлари рҗапхьа илиршахьоу рзы иакымкәа-иџбамкәа адышьарақәа иоухьан. Ианашьан Қыртгәылатәи ССР Иреихазоу Асовет Апрезидиуми Ацс-нытәи Иреихазоу Асовет Апрезидиуми Раҳатыртә шәкәқәа. Иара убас ихтәан «Ацснытәи АССР акны афизкультура зәацсазтәыз аусзуџ» хәа ахатыртә хьзы.

Гъаргъ Габечиа араион аҗаажәлар рыџнутқәа ахатырқәтцара иман, активра злаз уаажәларратә усзуџын. Уи зныкымкәа далаырхьан жәлар рдепутатцәа рқытантәи рраионтәи хеилакқәа рдепутатс. Лыхны ақытан абыргцәа рхеилак далан. Атәанчара данықазгъы, ақытантәи аҗар аҗырпшы бзиақәа дырбо, аус иуан атыхәтәантәи имшқәа рзынза. Уи иахьагъы дшыргәалашәо икәышыз, инхаџ бзиаз, ауаџы дыгәцаразкуаз уаџы халалны ауп.

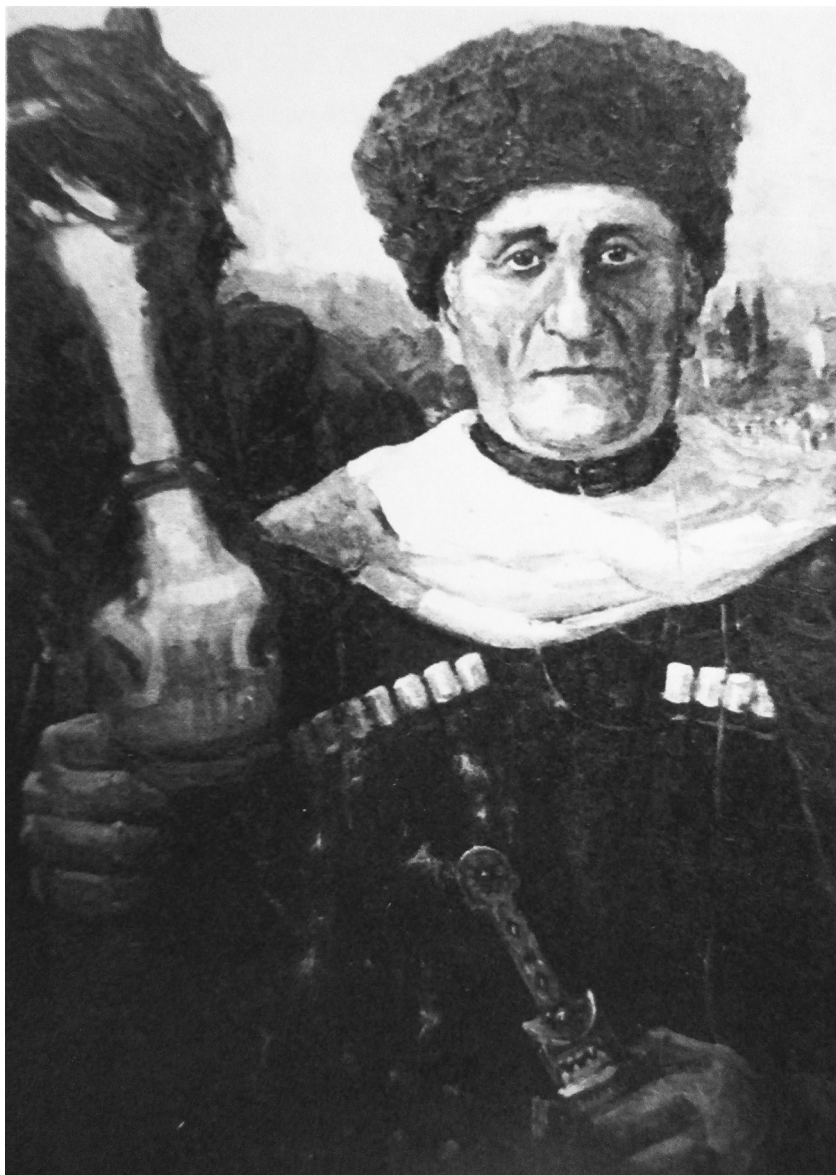
Жәйтәнәтә аахысгы аңсуаа аеыбгаказара хәтыр ду ақәыр-
цоит, аспорт хқәа раңхәа идьыргылоит. Аеыбгаказаратә спорт
аңсуаа ирцсықәароуп. Аңсуаа тоурыхтә қыта Лыхны Аңсны жәлар
рпоет Баграт Шьынқәба иажәақәа рыла иахқәозар: «Лыхны даеа
қытак иахзадкылом, аңсуаа изы ари ицшьоу қытаны ицхьазоуп.
Уи иахъеи иаци иқалаз усым, шәышықәсала ус ауп ишаауа!»¹
Аңсуаа рцеи хьзырхәага ду Нестор Лакоба: «Лыхны – Аңсны иа-
гәуп»,² – ихәеит. Абас еипш иқоу аңсуаа қытақәа рыгәтылсағы,
ақәышцәа ахәынтқарра аусзуоцәа, ашәкәыооцәа, атцарауаа ду-
қәа злиааз аеыбгаказацәагы ажәабжхәаоцәагы мгылашәа
рымамызт.

Гъаргъ Габечиа аеқәа рыбзиабара иоухъан дшыхәычзас. 1925
шықәсазы Гъ. Габечиа есышықәса Лыхнашәағы имоапысуаз
аеырхәмаррақәа раңхәаза ақәны иерылаирхәит. Уи жәибжъ шы-
қәса рақәын ихьтцуаз аеыбгаказаратә спорт хқы ағы Гәдоутә
араион даначемпионхаз.

1925 шықәса инаркны Гъаргъ Габечиа иеыбгаказара иазхәауа,
аеимартаға, ихьшхьтәаны зегы ирбартаны иқалейт. Иара
еырхәмаррацыпхәаза иазықатцаны иқәйтцаз аеы, араион ақны
соуп зхәо еыбгаказак, шамахамзар, даиааины дзыкамлазейт.
Лыхнашәағы, еырхәмаррацыпхәаза Гәатасаа (Габечиаа абшьтра-
ла ус ирыпхьон), реыо ақәлара ауаа зегы ргәы хьтхьтуа, иқа-
натцарызеишь хәа иазыпшын, уи апхәа ишәеиуаз шырдыруз-
гы. Гъаргъ Габечиа 1930-тәи ашықәсқәа рынтцәамтазы дқалейт
аеқәа разықатцара атәы бзианы издыруа азә иакәны. 1930-1931
шықәсқәа рзы Гъаргъ иқәла бзиа Шулиа Лакрба идтқан Лыхны
ақытан раңхәа ақәны аеыбгаказаратә спорт хқы (ОСОВИАХИМ)
аиңкаара. Абри араионтә гәыц еиднакылон, ашьтахь Аңсны ан-
тытцгы еицырдыруа иқалаз аеыбгаказацәа дукәа: Шулиа Лакр-
ба, Роман Арзынба, Гъаргъ Габечиа, Золотинска Аншба, Мелтон
Кәарацхьелиа, Қыаазым Чуаз, Кәат Цьениа, Тышькәа Вартагаа,

¹ Ацитата аагоуп Б. Шьынқәба истатиа ақнытә. Алашара, 25. 1968. Ад. 105.

² Дзидзария Г. А. Лыхны – Сухум. 1986. Ад. 3.



Аеыбзақаза Гь. Габечиа
(А. Краиниуков итхымта)

Шьяадаҕ Ахба, Миха Царгәыш, Гриша Барцыц, Гәыгә Цәышба, Кәатциа Баҕба ухәа убас азәыры.

1948 шықәсазы, Қырттәыла аспорт гәыц иқанатцаз ахәарала, Гь. Габечиа дрыштыуеит Пүтқа. Ускан Пүттәи аеыбҕақазацәа ркоманда даараза аитцахара аман. Гьаргь инапы ианын ари аспорт хкы аштыхра. Зықатцаө еихабык иахасабала Гьаргь арақа илиршаз рацәоуп. Уи шықәсык иалыршаны Пүт араион акоманда Қырттәыла иачемпионхартә иазыкаитцеит.

Аштыахь иара шапхьа дхынхәуеит Ацсныка, Гәдоутатәи аетәы спорттә клуб ашқа.

Гьаргь Габечиа аеыбҕақазацәа разықатцаразы илиршаз рацәа-зоуп. Уи ескынгы дрылаехәон еицырдыруа иқалаз: Васиа Хагба, Жора Гәымба, Алықса Лакрба, Чынчор Арцъения, Дора Папба, Далаҕбей Ачба, Владимир Габечиа, Иура Плиа, Заабет Гәымба, Володия Тарба, Аксент Тарба, Симон Чанба, Камуна Цъения, Лезбар Барцыц, Валико Таниа, Ражден Қыецба, Оҕарбей Абҕацаа, Алик Отырба ухәа убас азәыры.

1960-1970 шықәсқәа раан урт ирытцагылаз аҕар иреиуоуп: Харлам Шәмания, Оҕар Чанба, Беслан Гәымба, Едик Лакәиа, Владимир Кәарчелиа, Валико Трацшъ, Валери Шьякырыл, Цъофа Гәымба, Маска Кәыцба, Кока Лакрба, Мақса Папба, Нодар Папба, Нури Камлиа, Аслан Плиа, Шьыка Нодараиа, Славик Трацшъ, Мераб Гочуа. Ажәытәи иахьей рыбжьара аеыққәа ирықәтәоз еыбҕақазацәан: Шота Алания, Чац Камлиа, Сократ Тарнаа, Валико Таниа, Комуна Цъения, Санард Камлиа, Жора Шьякырыл, Игор Қардаа, Ремзики Адгәыри Гәдалиаа, Иура Озган, Толики Кәымкеи Саманцъиаа, Даур Барцыц ухәа ирацәафны. Абарт рхыпхьазарафь икоуп СССР иачемпионхазьаз Ацсны антытцгы зыхьз нафхьазгы.

Аеыққәа аеырыора дуқәа разықатцаразы Гьаргь Габечиа дызвагылаз, апышәа ду змаз, жәфахкыла иалырхуаз иреиуан: Быцъ Таниа, Кәандрат Лакрба, Шьқәыт Саманба, Кәыкәа Мқанба, Алықса Хәатышъ, Алықса Чычба, Аксент Аиба, Расим Таркыыл,

Мкан Аәзба, Золотинска Габечиа, Володиа Маргания, Фазлыбеи Гочуа ухәа ирацәафны.

Жәытәнәтә аахысгы аеыоқәа азыкәтцаны изырәуа ажәләкәа иреиуоуп: Габечиаа (Гәатасаа), Таркыылаа, Шьакрылаа, Отраа, а-Чычбақәа, Аираа, Шамаа, Маанаа, Цлиаа, Гочуаа, Лакаа, Саманаа (Гычаа), Хагаа, Смыраа, Сақаниаа...

Ацсны Асовет мчра шьакәгылаанзагы ахыз-ацша ду змаз, акәадыр иаласоуп хәа ззырхәоз, хәтәла Гьаргь Габечиа иидыруаз, лымкаала Нестор Лакоба хәтыр зкәйтцоз ыбгәаказа дуун Тар Гыд, иара убас рацхьазатәи аеыбгәаказацәа дукәа ирацхьагылан Цлиа Бырдыгә, Шьакрыл Казылбақь.

Гәдоутә араион аеы аеыбгәаказара ашьтыхразы еснагь ацхыраара ду кәзцоз хәа Гьаргь Габечиа гәыблыла игәалаиршәоз иреиуоуп: Гриша Цлиа, Константин Озган, Басариан Аиба, Гриша Арзынба, Хақыбеи Аиба, Иван Таркыыл, Валери Барцыц, Жора Цәтхвариа, Манча Сақаниа, Миша Хагба, Шотә Цьапуа, Чичико Маргания.

Арака иазгәәтазар бзиоуп, ацсуа ыбгәаказа ду Гьаргь Кәабзач-ица Габечиа иеыбгәаказара дшаршанхахьаз, ацәанырра цаулақәеи арәиаратә гәахәареи шизнартысыз, еицырдыруа асахьатыхыо ду Алексеи Емелиан-ица Краиниуков. Уи ус шакәу арцабыргуеит, Ацсны Ахәынтқаррақны зәапсазтәыз асахьатыхыо А. Краиниуков иацтамтақәа иреигьзоу ируаку «Ажәытә ыбгәаказа Гьаргь Габечиа» зыхьзу атыхымта. Ари апцтамта ду изныкымкәа-фынтәымкәа ацәыргақәтцақәа ирылахәхахьан, ахәшьара хәракзагы иацсахахьан.

Хара Гьаргь Габечиа избахә анхамоу иаахгәалашәоит ХХ ашәышықәсазы аурыс шәкәыоо ду Георги Паустовски ацсуа хәцәа рзы ииоуа ацәахәа шьахәзақәа: «Урт реиҳараоык иаарыгны, уаа нырхәқәак, ианеицәажәоз ашьауардынқәа рыбжьы уаҳауазшәа угәы иабон. Ацсуаа, шамахамзар, иеыжәтцны – ршьапы адгьыл иқәдыргыло убазомызт. Рыкәаагы дара реицш ихыцә-хыцәза, ршьап пақәа рыла аффахәа икәаруан. Дарбан ацсуазаалак-



Гъ. Зизариа лхаа реизарағы

гъы ихағыртәашьала аңыз-ртәа иалху абақа изықатцара даңсаны дықан. Ахацәа рхы-рғы ианагы апагыара ықәуп, иаразнак ргәы еибакуюит, рйцартцәтқәы иқыюуп, амала, мыцхәы ицәажәазом, иццакзом»¹. Идыруп, ари ахәахьа зызку Гъ. Габечиа ифызцәа ацсуа хацәа-рыцарцәа шракәу!

Иара саргыы, абарт ацәахәақәа зызку Габечиа шиакәыз сзымдырзо, енак ашкол ахь амәа сшықәыз, дааспылеит Ацсуа ыбгаказа, иеыхәа даласоушәа дөырца-өырцо, схәычы лацш хикит, иагыснарфит абас еицш икоу ацәахәақәа:

Ауафы днеиуеит өырцала,
Ихтырца ачыхә еильшәшәауа,
Сихәапшуан, ахьшьыцба дафызаха,
Дахьнеиуаз икәымжәы шөыршәыруа.

¹ Паустовски Г. Ныкәара аладақа. Ақәа, 1970. Ад. 195. (Еит. А. Цьениа)

Исахтан еимаа ишьатца,
Икама тцэырпса икэынтца,
Изара ткэыцэаа дкалаза,
Иеы дақэтэоуп дыцшзаза.¹

Убри аены инаркны Гь. Габечиа сылапш дыхгылоуп, иеы ашьапкэ а адгьыл икэымсзозшэа ицырны инеиуашэа.

Ацстазаарафы зегь реиха ихадоу атаацэара бзиа, атаацэара еиекаа апцара ауп. Ишдыру еицш, таацэа-таацэарала ауп ахэынтқаррагы шышьақэгылоу. Ус анакэха, атаацэара ахэынтқарразы атцакы дууп. Гь. Габечиа атаацэара каимат иацитцаз иахьа абас ауафы стаацэара ыкандаз ихэо, ихы рыдиныхэало икоуп.

Гьаргь Габечиа ицшэмапцхэыс Шьушьа Кортуапцаи иарей атаацэаратэ хэоуеикэшэара бзиаза рыман, ф-фык рыхшара рахьтэ рыпца еихабы, зхатабзиара харакыз ачаи аизгарафы иаалырпшуаз ақэеиарақэа рзыхэан, Нора Гьаргь-ипца иланашьан Аца Абирак Капшы Ленини рорденқэа. Уи СССР ахэынтқарратэ премия далаурейтын. 1981 шықэсазы Асоциалист Цьа Афырхатца хэа ахьз харакы лыхтцан.

1973 шықэса инаркны Нора Сақания араиони ареспубликеи руаажэларра-политикатэ цстазаара далагылан, апартия Ацснытэи аобком алахэылас акырынтэ далырххэан, Ацснытэи АССР Иреихазоу Асовет адепутатс иказ, хамайгзарала лусуразы, Ацсны жэлар рыфунтца ахатыр ду лоуит. Уафьтэыфсак иахасабала лгэы тбаан, зегьы еицырдыруан уи лысасдкылашыа.

Ииун 21, 2012 шықэсазы Нора Сақания Ацсны ауаажэларрей, лфьзцэеи, лтахцэеи, бзиа ирбоз ауафы лаша атыхэтэантэи лымфа дыкэыртцеит. Нора Сақания лгэалашэара лаша хаштра ақэымкэа назаза ирзаанхоит шықэсы рацэала аус лыцзуаз, лтахцэа, дыздыруаз зегьы.

Егы рца Мирод, Лыхны ақытатэи XXIV-тэи апартиатэ еизара ду ахьз зхьз аколнхарафы ачаи бригада дабригадирын. Иеице-

¹ Ацсны Капшы. Апрель 22. 1963. Ад. 4.

кааратә усурақәа рҕы иааирпшуаз ақәҕиара дукәа рзы ианашьан Ахатыр дыргеи, Аңба Абиракҕ қапшыи аорденқәа, СССР Зегьейдгылатәи жәлар рынхамҕа аңыргакәтца ахьтәи медали. Иара убас, Мирод Габечиа иааицмырҕьязакәа ақытсовет депутатс дықан. Ускантәи аамтазы Лыхнытәи аколнхара аихьзара дуззақәа иамаз ихәтаа гәгәа рылан.

Мирод ишьтанеиуа Едик Габечиа, Урыстәыла ажәытә қалақькәа ируаку Иарославль дынхоит, атааңәа бзиазагь апитцеит, абизнесгыи инапы алакуп. Иара Аңсны дышнымхогыи атааңәараҕы ипсуара мырзуа, еихахауа, ихамырштүа дааиуеит. Едик Габечиа ипҕа, заб ипҕара иапсахаз Илона, уаҕа аиурист изанаат ала иреихау атцара далганы Иарославль ақалақь Зержински араион аҕны афедералтә збаҕыс қәҕиарала аус луеит.

Гьаргыи Шьушьеи рыпҕа еитцбы Маиа, Ақәатәи амедицинатә техникум далганы, Гәдоута ақалақь ахәшәтәыртакәа рҕы медиахәшьас лтцшәа бзиала аус луеит.

Гьаргь ицқәынцәа ҕыңба ирышьтанеиуаз, Пицунда ақалақь аҕы инхоз Валери абизнес маң мнапы алакын. Имоҕа Саид иреихау атцараиуртакәа дрылганы, уажәы Вена ақалақь аҕны дынхоит, уаҕа еицырдыруа аоператә шәахәаҕуп. Саид иоператә концертқәа рыла ахәаанырцәтәи аңснытәи ахәапшыҕәәа иргәырҕахьоу раңәаҕзоуп.

Урт рца еитцбы Валикәа иакәзар, Ақәатәи артәфратә институт афилологитә факультет далгеит. Кыр шықәса лтцшәа бзиала аус иуеит Лыхнытәи акультура Ахан аҕны директорс. Иара убасгыи Лыхнытәи аколнхара акомҕареидгыла мазаныкәгаҕс дықан, насгыи аетәи спорттә клуб хәышықәса аихабыс аус иуан. Ихцоуп Аңсны зеапсәзтәыз акультура аусзуҕ хәа ахьз харакаы.

Уи дтааңәароуп, хәык ахшара драбуп. Валикәа Габечиа ица аихабы Габриел, Кабарда-Балкариатәи ауниверситет аҕны амедицинатә факультет далганы, Санкт-Петербургтәи амедицинатә университет аҕы аспирантура дахысны, иара уаҕа амедицинатә наукақәа ркандидаттә ҕазара аиуразы адиссертация қәҕиарала

ихъчаны, уажэы Москва иреиғу клиникак аҕны неиропҕафос аус иуеит. Цшьоык апацаа драбуп.

Ицкэын Гьаргь иакэзар, Аҕэатэи иаарту аинститут далган, Ацсны Ахэынтқарратэ хазалхратэ комитет ағы аус иуеит.

Ипҕа Сима – Ацснйтэи ахэынтқарратэ университет абиохимиятэ факультет қәғиарала далгеит. Москва аординатура дахысит, Гэдоутатэи ахэшэтэыртағы хақымс аус луеит.

Уи анафсгы, Валикэа Габечиа иаб ишәкэы антытц ашытахь, пшра камтакэа иаб ифызцаа зыпсы таны дзыхьзази, егыс абзиеи ацэгьей рғы абыргцаа ркынтэ иахауаз ражэабжъ хьыршэыгәкэа реидкылара, ранцара далагеит. Урт еизигаз рғырак ашәкэы афбатэи атыжкымта иагэылахтцеит.

Валикэа иаб Гьаргь ицшэмапцхэыс Шьушьа Кортуацҕа зны даргъажэоаны дышивагылаз еипш, Валикэа ицшэмапцхэыс Еныкьпҕа Алла анрагы, абрагы, афызарагы изуа, дытцуаауа аоны зхагылоу лара лоуп. Уи анафсангы, Алла Еныкьпҕа дыспециалист бзиоуп, дхақымуп, акыр шықәсқэа раахыс қәғиарала аус луеит Гэдоута араионтэ хэшэтэыртағы алаборатория аҕэша аихабыс. Ааигэа илыхтан Ацсны зэапсастэыз ахақым хэа ахьз харакы.

Гьаргь Габечиа исасцэаны итаахьан, иецэажэахьан Ацсны атцарадыррей, анаукеи, акультуреи, аҕазареи, атцаралашареи рырғиарағы зхы аҕыка ықэызххьаз апсуа интеллигенция рхатарнакцаа: Гь. А. Зизариа, Ш. Д. Инал-ипа, Б. У. Шьынқэба, К. С. Шьакрыл, Хэ. С. Бҕажэба, Б. П. Тарба, Л. Ш. Касланзиа, Шэ. А. Пачалиа, А. Р. Агрба, Р. М. Агрба, С. Гэ. Кобахьиа, иара убас ахэынтқарратэ усзуоцаа: М. Т. Бҕажэба, В. О. Кобахьиа, Ш. Н. Лакоба, Б. В. Адлеиба, К. К. Озган, А. Ч. Чычба, Р. Ць. Гэымба, И. Е. Кортуа, И. А. Лакербаи, К. А. Ченгелиа.

Аеыбҕаказа, ажэабжъхэаф ду Гьаргь Габечиа, СССР ағы аипш, антытц инахарангы дырдыруан. Уи ишкэ иаауан ашықәс рацаа антцыра аилкааразы Иапония, Америка, Франция, Чехословакия убас ирацаоаны адунеи атэылақэа ркынтэ атцарауаа.

Кәыдры зырмақаруа Амтқал ауп хәа, Гъаргъ Габечиа ишьтахь-ка дтызуауаз, дхазыртәауаз ицшәмапцхәыс, иаргъажәәа Кортуацқа Шьушьа лоуп. Ажәакала, Гъаргъ Габечиа Егри Бзыңи рыбжьара абзиет-ацәгьей рахь инькәарақәа ионы ирацәаны дахнагон. Ахатца усгьы ацхәыс усгьы ирфьыз ицшәмапцхәыс Шьушьа лакәын. Уи ачаибгьы фьхны, ақанч хәацы аазаны, абагәа ахәынтқаррахь иалалгалон, атцла дыкәланы ажь лтауан, ацәмаа лара илкын, фьык ахшарагьы лаазон, асас дааиргьы, бзиа-ла уаабейт хәа лчеицьыка лнапы икәыргьыланы дидьлон. Уи акы сеатцасырхом схәыцкәа сьхьзаанза хәа уахгьы-еынгьы круран дызфьыз. Лара усгьы лхәалон лыцшәма изьхәан: «Иара дхатцоуп, уатахуп ахьырхәаз дыкоуп, амарцья, ауаа рфьы ахьымзг имгаит, хара хьы хшьрым».

Гъаргъ Габечиа ицшәмапцхәыс Кортуацқа Шьушьа Ацсны акультура аматц ду азызухьаз, ацсуа быргцәа рансамбль еифьызкааз акомпозитор Иван Кортуа иахәшьейтцбьы лакәын.

Кәабзач Габечиа хтынрак иафсуаз анхамәа ичкәын Гъаргъ изынижьит. Гъаргъ иаб итцас-икъабз иеатцамьрхазакәа инхамәа-гьы еихахауа дааиуан. Аха ацстазаара иара атәы канатцоит. Гъаргъ инхамәа ду ихшара ирзынижьыр акәхеит. Гъаргъ инхамәа каймац ихшара изынижьыз атцамхеит, урт акырза цхьака иргеит. Пыхьа еипш ари ахәштәара ду аццхьа ихәыжжаза амца еикәуп кьатара ақәымкәа.

Хьых иаххәаз зыртцабьргуа ацәахәақәа:

Иахьыраазаз абицара,
Ишахәшахәуейт хәыштаарак.
Ишахәшахәуейт амцацхара,
Мроуп, нас адгьыл аф иара!

Зкьы шықәсала уи ацхара
Икоуп, изуам, ихатца!
Атцей дызгароу агара
Иадцхалонатц ижжаза!

Ари аоната ду ахтынрак иафсуа, знытрыс ала шөфык асас дахьцәа мөахытцыргыы еиламырцхазакәа ирбаратәы, рыцсы рыланы икоуп. Ажәа ишалоу еипш, азыхь ахьааиц иааиуеит.

Абзыцан, бзиараз, цәгьараз еснагь илапш рхын, дагырзааигәан Гьаргь Габечиа иара иатцкыс қәрала еихабацәаз ажәабжьхәафцәа дукәа Цьниа Осман, Мықә Аабыць, Цлиа Амтон, Таркьыл Махты, Гәынба Баць, Аиба Цьагәариа, Хыш Дарофеи, Дбар Платон, Чычба Матбеи, Шьқәыт Саманба, Самсон Шьақрыл, Хаг Махты, Цлиа Антипа, Сақаниа Маадан, Цьниа Синат, Арцьениа Дата, Царгәыш Арзамет, Цьниа Цьгәат, Кобахьиа Гәцьыр, Пашица Хәацьарат, Гәыцьица Хәатхәат.

Ихәатәуп, Гьаргь Габечиа Чагә Чатцә иажәабжьқәа бзиазаны ишидыруаз, уи ибафхатәра ду анырра шанатаз.

Гьаргь Габечиа ибзианы дырзааигәан, рчеицьыкагыы еилан абжьюаа рґы еицырдыруа ажәабжьхәафцәа нагакәа Тарашьи Тандели Цьапуаа, Гәаць Ламиа, Аршба Уартан, Агрба Бабахь, Саулеи Чачхалиа ухәа убас азәырфы. Уи ифольклортә жәабжьқәа, илафқәа иакымкәа ареспубликатәи араионтәи ажурналқәеи агазетқәеи ирнылахьеит.

Гьаргь Габечиа дырзааигәан, аитанеиааира рыбжьан, еишызцәан, еикәлацәан, рыцәгьеи-рыбзиет еилан Абзыцан еицырдыруа ажәабжьхәафцәа, алафхәафцәа дукәа: Цьни Цьгәат, Кәарцхьиа Дажь, Тәан Мурат, Мышә Аркади, Сафер Аргәын, Чычба Матбеи, Царгәыш Арзамет, Чычба Алықьса, Хышба Дарофеи, Таркьыл Махмет, Мқанба Кәыкәа, Папба Басариан ухәа азәырфы. Еицырдыруа апсуа поет, апрозаик, алитературатцааф Гь. К. Гәыблиа излеиоуала, арт: «...ацәгьа-абзиаґы еибабон, еизгәдуны еицәажәон, еихлафуан, атцәы рылеибахуамызт, еизгәауамызт. Ииз «ажәабжь» иаразнак ауаа ирылатцәон, азәы иґынтә еазә иахь, хаблак аґынтә еа хаблак ахь... Иаразнак ала ақыта иакәшон, нтытц-аатытц ауаа ирдыруа икалон, рқьышә иқәкын, ирхаштуамызт».¹

¹ Гьаргь Гәыблиа. Апхьяжәа. Цьни Цьгәат иажәабжьқәа. Ақәа. Акультурагә центр «Абаза». №8. (Еикә. Гь. Гәыблиа).

Апсны жәлар рпоет Д. И. Гәлиа, еицырдыруа «Иажәабжь кьаф-кәа» рґы ииѳуаз апґьяжәаґы, баша иааимгеит ажәытәзатәи аґьам шәкәыѳѳ Цьами ишәкәы «Аапынтәи абахча» злалаго аґәа-хәақәа: «Ишәхашәмырштын атаґмадацәа рхәамта ажәабжькәа, уи аншәылымша, ма ишәхашәмырштын урт рыхьзкәа, шәара хәартас ишәоуразы».¹

Д. И. Гәлиа ишазгәеито еипш, абри даараза крызтцакүа ажәоуп. Ури аґнытә ауп Д. И. Гәлиа атаґмадацәа ркынтәи иахаз ажәабжькәа ашәкәы ианцаны изахзеиқәирхаз. Иара убри азоуп, уажәааигәа хпоет ду Гь. К. Гәыблиа хәы змазам Жана Ачба иашәа хьыртәатцәақәеи Цьни Цьгәат иажәабжь хьыршәыгәқәеи аґьа-баа дузза рыдбаланы, еиқәырханы изхазтижьыз.²

Ус анакәха, хыхь ишаххәахьоу еипш, Гь. Габечиа иѳызцәеи иқә-лацәеи ажәабжьхәаѳцәа, алафхәаѳцәа дукәа дара-дара ахьааи-қәшәалоз лафла ианцәылибахуаз аамтазы, уи ибжьеигалоз, иихәоз ажәабжькәеи алафқәеи, хьқәкылагьы иара идхәалоугьы нарылатцаны хьпґхьазара рацәала иахьагьы ажәлар ирылатцәаны иґоуп. Ауаѳы иґәышра хьтцхьртас измоу арт ажәабжькәа еиз-ганы, еиқәыршәаны, аус рыдуаланы ртґыжьра иус бзиахап хәа агәаанагара хәмоуп.

Абри аус пшьаґы хатала ирылдыршаз рацәоуп Гьаргь Габечиа ица Валикәеи, Аслан Таркьыли, Караман Лазбеи. Урт ақьаад ианрытцеит Гьаргь Габечиа илаф жәабжькәеи иара идхәалоу ах-тысқәеи. Караман Лазба атцара ду иман, Челиабинсктәи иреиха-зоу акультуратә тцараиурта далгахьан. Анцәа иґынтә ахшыѳ тцар-реи адырра дуи иман, «зыцсы тоу абиблиотека» хәа ззырхәоз уаѳын. Уи итцарадырра иақәнагахашаз апґсынтцры иатәашьаха-зтґы, ижәлар рзы иґаитцашаз рацәазан. Караман Лазба лым-каала ибзиабара рзышьтытц, дырґыгәхәаны бзиа ибон апсуа жәлар рґапыцтә хәамтақәа. Жәахәарада, иара ибзиазаны еили-

¹ Гәлиа Д. И. Иѳымтақәа реизга. II ат. Аґәа, 1982. Ад. 229.

² Жана Ачба. Зхьылца зқьашаноу. Аґәа, 2000. (Еиқә. Гьаргь Гәыблиа).

каауан, ацстазаара цхьаҕа ицацыцхьаза, ацсуа милаттә культурагы шеихахатәу, абызшәа абеиара, аизхазыгъара ишацхраатәу. Уи ихәон, абызшәа зырбеиаша ацсуа жәлар рҕапыцтә хәамта хьыртәатцәақәа, зыцшрак кәмтақәа еизганы акыпцхь рарбара шхымпадатәу. Иара мөашьарада агәра игон аҕапыцтә хәамтақәа шымцсуаз, ишымажәуаз, адунеи ишақәлахоз. Убри акнытә ауп ажәабжьхәаф ду Гь. Габечиа илаф жәабжьқәа реикәырхарей, акыпцхь разырхиарей, ртыжьрей иахуалцшьоуп хәа изицхьазаз.

Аслан Таркьыл 1974 шықәса раахыс Ацсны Атцара аминистрра абафртәыратә аазаразы ашколқәа ринспекторс аус иуеит.

1992 шықәсазы ақыртүа фашистцәа гыгшәыгха Ацсны ианақәла, Аслан Таркьыл ифызцәа аибашьцәа абцъар аашьтыхны дынрывагылеит. Аибашьра анеилга ашьтахь, уи иааникылоит Атцара аминистрра ашколқәрақынзатәи азыкатцарей, абафртәырей, аспорти рзы азанаатдырра хада итыц, иахьа уажәраанзагы убра лытцшәабзиала аус иуеит.

Аслан Таркьыл аспорти абафртәырей рганахьала иааирцшьоу аихьзарақәа азгәатаны ихцоуп Ахатыртә хьзы «Ацсны зәапсазтәыз аспорт азқәа». Амилаттә категория змоу азбаф хәа дыцхьазоуп. Ацсны ахәычтәы-қәыпштә спорт хкы ала аҕар раазараҕы илиршахьоу азгәатаны «Ацсны абафртәырей аспорти зыгерыцсазтәыз ауафы» хәа ахьз ихцоуп, ианашьоуп «Ахьз-апша» аорден ахпатәи афазара.

«Хьхь зызбахә ххәахьоу алафхәафцәа-кәышцәа дарбанзаалак рхәамтақәа еизганы шәкәык-шәкәык зызтужьша роуп», – ихәоит Валикәа Габечиа. Уи иаб ишәкәы афбатәи, ирееины, ихартәааны атыжьра аиха дзызхьаауа, иаб ифызцәа рлаф хәамтақәа роуп, иара урт ртәқәа ианитцаз акыр шыкоугы макьана иштыжьымгы.

Хара арака иахәтаны ихапхьазом ажәабжьқәа реилыргара, рыхцәажәара, анализ рзура, избанзар урт рхала рҕахәы рхәоит, апхьаф игәы ркуеит, дхырхуеит, ихшыфзцара дырцыхцыхуеит.

Убри адагъы, афольклорист, академик С. Л. Зыхәба, Гь. Қә. Габечиа илаф жәабжъқәа актәи атыжъра иазкны ииџыз астатиа иахъанзагъы икыыпхъым агәылахътеит.

Гь. Габечиа илаф жәабжъқәа рантцашъа цъара-цъара ацсуа литературатә бызшәа анормақәа иахърықәымшәақәо ыкоуп. Ус изықатцоу, иара изхәамтоу, ицәажәашъа ачыдарақәа шазныжъу, атекстқәа рыпсабара ахата аиқәырхаразы ауп.

Гь. Габечиац илаф жәабжъқәа (2002 ш.) антыгъ ацхъаџцәа рацәаџзаны иаиуит. Ашәкәы тиражла зқыы цыра шықазгъы, мызкы ахала атцыхәала ацхъаџцәа иргеит, измоукәа иахъагъы иацхъарц зтахны зақәа ыкада?!

Гь. Габечиа ица Валикәеи абри ацәахәақәа зыџуеи бзиароума, цәгъароума, хаздыруаны иаахақәшшәаз, ашәкәы шәымазар хәа иаахадгылоз жәпаџзан.

Абасала, Гь. Габечиа илаф жәабжъқәа адунеи рбеижътеи 20 шықәса штцхъоугъы, уи ацхъара зтаху рацәаџхеит.

Убри ақнытә аџбатәи, ирееины, ихартәааны атыжъымта ацхъаџ џацхъа иудаагало, актәи атыжъымтаџы ианымлаз 40 лаф жәабжъ рқынза џыц иагәылагалоуп.

Гъаргъ Қәабзач-ица ацсуа џыбгақәза, алафхәаџ ду ицстазаара далтит жътаарамза (октиабр) 22, 1988 шықәсазы.

* * *

Д. И. Гәлиа ихъз зху Ацсуатцаратә институт аусзуџцәа гәыпџык, ХХ ашәышықәса антцәамтазы, Лыхны ақытан имџаџаагон аекспедициатә усурақәа.

Хара усқан Гъаргъ илаф жәабжъқәа цыт-чытқәак ашәкәы иапахътахъан. џыцъара рақара хнеихъан, нас хамџахытцит, ашәарыцара иадхәалоу ажәабжъқәа рантцаразы, Лыхны ақытан инхо ашәарыцаџ қаза Чанба Шога иџны. Уи хзызнеиз аус закәыз аниахъәа, абнеи ашәарыцарей ирызкыз иидыруаз зегъ хзейтеихәеит.

Иара убас хиазтааит Гъаргъ Габечиа ихэамтоу лафк, мамзаргъы иара ихаташыа аазырпшуа, мацк акэзаргъы, хзеитеихээрц.

– Гъаргъ изыхэан иухэара мачхэума. Уи илаф ахэычы инаиркны аду икынза зегъы азэлымхауп, цэгъароума, бзиароума, храион афы уахънеилак, Гъаргъ ифызцэа алафхэаоцэеи иареи рызбахэ ахьумахауа ыказам.

Храион афы мацара акэым, сара ирацэаны ацэгъеи абзиеи рзыхэан абжыуаа рахъгъы сныкэалоит. Убракагъы аишэачара хатэаны ханыхэмаруа, ханыччо, сшыбзыптэу анырдырлак, Габечиа Гъаргъ дудыруама хэа еигъараан исазтаахъан.

Гъаргъ дедыбгаказан, дныкэафын, уи ипстазаара аоны атцкыы абна ихигахъеит. Гъаргъ Ацсни Қырттэылани раионк дахыкэымгылацыз ыкамызт, дахънеилак иеыбгаказара иначыданы илафгъы нхон. Гъаргъ илаф нтытц-аатытц иаха изазхауа иеыкэтэара иахъяны акэзар хэа сгэы иаанагоит, – ихэеит Шоҭа, – хқытан цэгъарак-бзиарак афы Гъаргъ даныкам иаразнак иаарнубаалон. Гъаргъ ачарафы аипштэкыа, ацэгъара – апсрафгъы ицааиуан алаф. Сара исымбеит зныкгъы, агэлымтэах дыпсны дахыкэу днеиргъы, зегъ акакэын ргэы аазкычаша ажэак имхэар калазомызт. Аиаша шэасхэап, Гъаргъ абри ажэа абра иатэамкэан ихэеит хэа смахазацызт. Уажэ саналажэгалах, – ихэеит Шоҭа, – ишэзеитасхэап храион афы цснышэатарак аан Гъаргъ иихэаз слымхала исаҳаз ажэабжк.

Цытк аатцуеит, храион афы зыкэра бзианы иназгаз, зычкэын-разы цэгъарамзар бзиа казымтцоз, ашшрақэеи арзрақэеи злаз хатцак анышэ дартон. Ашыжь сара ацснышэатарарафы снеит. Аены амшцэгъа ыкан, акраамтагъы ацсы аоны дрыздэылымгеит амшцэгъа иахъяны.

Ус, асаат 11 реипш амш аеанааикэнак, ацсы идэылгара нап адыркит. Хадшызар, ифыза бзиа аеыбгаказа Шулиа Лакрбагъы иаргъы агэарц иааталеит. Итэуахъан, ишааиуаз, ипсыз ичкэын аихаби хареи хэхъеидгылаз иаахадгылан, хнапқэа аахамырхын, иаагылеит.

Убасқан аңсғыы ддәылырган, иазықатцаны иказ ашыапаңы днығәартцеит. Аңсы данықәыртцоз ачкәынцәа реилымкаара иах-кәаноума издырхуада, ихы алада имырхакәан, аҗада ирханы дықәыртцеит. Зегғы ихалан, цхәысгғы хатцагғы иеиҗкаароуп из-җу, арахь ихы ахьхоу атәы азәгғы ибазом.

Ари зегъ Гъаргъ мыжда дахьгылаз ибазаап, ус ибжыы җтыган аңсы ихагылан деиҗызкаауаз рахь җааитит: «Уара, уа шәызхагылоу ихы ахьхоу акәзам, алада ишәырха, алада, уи ихы алада ирхатәиҗьҗеи акраатцуан, аха иахьанза җхәарас имазаарын».

Игылаз хәзегғы иахзымычхазт, хәаибарччеит. Ичкәын аиҳабы иҳадгылаз, дшыччоз дынҳадтцын, иаб дахьыҗәаз ашқа иҗынеихеит. Цытрак ашьтахь еималак-еиҗалаха ихы алада ирханы днықәыртцеит.

Ичкәын, иаб ихагылақәаз шәнаскәа-ааскәа иҳәан инеихицан, уажәшьта уеизгғы-уеизгғы иҳаҳаша хәахәеит, иҳәан, нас ипышә ачча аакәыххо, Гъаргъ иахь ибжыы наиргеит: «Гъаргъ, уашьта ишцоубо, уаҳа иагу акрыкоума»?

Гъаргъ дахьгылаз, заа избахьазу уара идыр: «Уара, ихы таҗь-цәоушәа збоит, абни иҗмедалк зхьынҳалоу ахчбаба ихы җышь-тыхны иатцашәтца, мамзаргғы изымычхәр иблахатц гьеҗьыр қа-лоит», – иҳәеит, Гъаргъ папатқәыр, – дыччо иажәа даалгеит Шоҗа.

Уасил Хәгба иҗцәажәара

Гъаргъ Қәабзач-ица Габечиа иҳәамтақәа, илафқәа иантцаны сыстол ианықәла, истаххеит аңхьажәаңы, иааркәаңы акәзаргғы, аеыбғақазара атәгғы хәычык иадамхаргғы сналацәажәарц.

Сара Гъаргъ иеыбғақазара иазкыз аматериалқәа риуразы истаххеит иара данеыжәлоз иҗеыжәлоз рахьтә азәык-җыцьяк сры-җцәажәарц.

Аамтақ азы Лыхны ашта аеырыҗра ду мҗапысуан. Арақа, сара излеилыскааз ала, Гъаргъ Габечиа иқәлацәаз иҗызцәа, шама-

хамзар, адунеи рыцсахъеит. Аха, уеизгъы икоуп макъана Гъаргъ иатцкъыс акырза шықәсыла еитцбацәазаргъы: – Цәышба Гәагә, Хагба Васиа, Гәымба Жора, Тарба Володиа. Аха рацхъа сара сзыниаз Ацсны антытцгъы еицырдыруаз аеыбгақаза, зныкымкәан Ацсни Қырттәылеи ирчемпионхахъаз Хагба Васиа иоуп. Уи сынидгылан, истаху абасгъы-абасгъы хәа аниасхәа, сажәагъы өбеимтәит. Хшеимаз хнеин атәатцла атцака иадчапалаз асқам хнықәтәеит. Ус, Васиа истаз азтцаара атак ақатцарахъ дниасит.

– Сара рацхъа санеыжәла, Гъаргъи Алакргеи рышықәсқәа акыр иназахъан. Алакргеи рацхъаза Гәдоутә араион ағы «АСОВИАХИМ» аиқәкаара инапы иананыртца...

– Сатамзааит, аха... – Васиа иажәа снапыөлан, – Алакргеи хәа шәызфәу ихъзузеи? – анысхәа, Васиа даапышәырччан:

– Уи ихъз ахәара сақәитым, сабхәа иоуп, – ихәеит.

Сара саацәажәан:

– Шулиа иакәхап, изласахъахъоу ала, – анысхәа, ихы ааиртцысит Васиа. Абри ала иубаратә икоуп ари ауаф иаамсташәара, иапсуара пату ахъынзаизақәыз.

– Рацхъаза иаргъажәөаны иааивагылаз дреиуоуп Гъаргъ Габечиа, Гәатасаа рыжәла жәытә аахижътеигъы, иахъагъы имачымкәаны аеқәа дырөхъеит. Гъаргъ иара ижәла зхыз аеқәа рымацара ракәмыт дзышътаз. Ускантәи аамтазы араион ахъзала иоуаз аеқәа зегъ иара инапы итихуан, апышәа ду змаз азәы иахәсабала. Гъаргъ уамашәа иқәфеион аеыөқәа разықатцара. Иахъысхәо даеакала азәы игәы акала иаанагап хәа сықам. Гъаргъ иақара Гәдоутә араиони Ацсни рыхъзала аеқәа зырөхъаз, Гәдоутә, Очамчыра схәом, Ақәеи Қарти рымацара шака еы азықатцаны апхъахә диргахъаз атәы ахәара сцәыуадаоуп.

Гъаргъ аеқәа азықатцаны рырөра мацара акәымт дызфыз. Уи егырт еылатәи ахәмаррақәагъы шъахәлатцәкьа ицааиуан. Сара схаан ианызба Гъаргъи, Алакргеи, Аншба Золотински, Кәарацхъелиа Мелтони ирыцназгоз дықамыт еыла ахәақъарафы. Гъаргъ хәтала өынтә Қырттәыла дачемпионхахъан ахәақъаразы.

Рапхъаза акәны аибашъра ду ашьтахъ, Қарт имѳапысуаз ачем-пионат апрограмаѳы иаларгалеит ыьхәтәыла аисара, ашықәс иашаны исгәалашәом. Абри аспорт хкы ыьц, аиаша уасхәоит, Гъаргъ уаѳ диматәамхеит. Қырттәыла дачемпионхеит.¹

Храион аеыбгаказара, шамахамзаргъы, ириааиуаз дмачын. Аха ажәаѳы ирымхәои, амкәыб еснагъ азы аанагом хәа. Рацәак ианхәкәымѳеизгъы ыкан, ускан хгәалакамзаара збаз Гъаргъ илаф бзианы ихәхәон, хирлахәыхуан, зны-зынла хгәалаказаара убриакара ишьтихуан, хгъежьны хашьтахька амѳа ханықәлозгъы, апхъагылара згаз хара хәкәызшәа акынза ххы аабо хқалон.

Аеыбгаказара аганахъ акриѳызтцааз храцәоуп. Уи имаз апышшәа змеидаз ачкәынцәа, иахъа Апсны антытцгъы зыхъз бзианы ирдыруа рацәоуп. Гъаргъ иаапсарақәа зегъы рыхә бзианы ишьоуп. Ахәынтқарра аѳапхъа аеыбгаказаразы ихцоуп ахъз ду «Апсны зәапсазтәыз аѳизкультуреи аспорти русзуѳ» хәа. Гъаргъ арака иоухъаз ахәтыртә грамотакәеи, апремиақәеи, акубокқәеи зегъ реикәыпхъазара хәычык исцәыуадаѳуп. Избан ухәозар, уи ианаршьахъаз ахәмтәкәа даара ирацәоуп, – иажәа даалгеит Васиа.

Сара сааччан:

– Итабуп, Васиа, уапсуара уагымзааит, Гъаргъи Алакргеи ратцкыс ақәра ду нутцааит, – схәан, инапы ааимсхит.

Атцыхәтәан, Гъаргъ Габечиа ишәкәы аѳатәи атыжьра аредакциа азызуз, Апсуа телехәапшра амѳапгаѳы, ажурналист Енвер Арпъения хара итабуп хәа иахәара иахуалпщъаны ихәпхъазоит.

P.S. Иазгәатәтәуп, уажәы ааигәа зыпцстазаара иалтцыз, Апсны жәлар рартист Чынчор Цъения, Гъаргъ Габечиа илаф жәабжықәа иреигъзоу жәаа апсуа радио аѳы дышрыпхъоз, иахъагъы

¹ Ёыла Гъаргъ Габечиа иѳызцәеи иареи Апсны антытц Ареспубликатә ырыѳракәа реанрыладырхәуаз, хыхъ зызбахә ххәахъоу Шькәыт Саманцъиа ианцоз-ианауаз азы ихәалон: «Гъаргъ иѳызцәагъы иаргъы ускантәи аамтазы Апсны антытц, еихаразакгъы Қырттәыла аеырыѳракәа реанрыладырхәуаз, амѳа мызкы еихәны иқәхон. Уажәы еипш атагылазашъа абаказ, хәзтагылоу аамтазы, дад, иахъакәзаалак рыеқәагъы даргъы дәыцбала цъабаа мбакәа ицаны иаауеит».

иааипмыркъазакәа арадио аҕны шыыжыла азызырөцәа рхы-ргәы
лахәыхза, аччара рқышә иқәхх ишықартцо.

Иара убасгыы, ақәрахыымза, агәлымтдәах, ателехәацшреи ара-
диои рҕны ағышрақәеи, аитакрақәеи алазгалоз, ҳацхьақагыы
зыхшыө цары ала акырза ацшыгарақәа қазтцашаз Гарри Дбар,
Гъаргъ Габечиа илаф жәабжъқәа рыла х-фильмк шацитцаз, гәахәа
дулагыы ахәацшцәа ишрыдыркылаз. Гарри Дбар арт х-фильмк
рыдагыы, итцегыы афильмқәа тихырц игәы итагәышыан, аха...

Л. Х. Саманба

Афилологиятә наукақәа рдоктор,
Апсны атцаарадыррақәа академия иатәу Д. И. Гәлиа ихьз зху
Ацсуатцааратә институт абызшәа акәша аусзуө нага,
Апснытәи ахәынтқарратә университет
Апсуа бызшәа акафедра апрофессор

АУАҒЫ ДЗЫРЫЗГАУА АЖӘА ТЫНХА

Адсуаа атцара анрымамыз, аөреи апхъареи анырзымдыруаз-гыы ажәа хатыр ду рзақәын, амч ду аман. Атцакы атаны, ипшзаны ицәажәоз ауаа рацәафны ирылиаауан. Ус иказ чыдала ирыххәы-цуан, ражәа акыр пхылнадон. Ирацәафын исахъаркны, имараианы игәнукылартә, ухдыррафы акыр аамта инхартә, итцоуроу амфә уқәнатцартә ахшыф бзиа атцаны ацәажәара иазказаз. Ус еипш иказ роуп абипарала инеимда-аимдо, акыр шықәсқәа ирылганы хара хкынза иаазгаз Нартааи Абрыскылы ирызку архаикатә кәзшьа змоу аепикатә хәамта ссирқәеи, хыпхъазара рацәала алакәқәеи, ажәапқәқәеи, алегендақәеи, ашәәқәеи, ацуфарақәеи ухәа.

Еиуеипшым амзызқәа ирыхкыаны атрадициатә жәабжхәәфцәа рхыпхъзара иахъа акыр имачхеит. Убас шакәугыы, атыхәтәнтәи ашәышықәсазы атцарауаа зыхъзаны изыфцәажәаз, зхәамтқәа ақбаад ианыртцаз агәра хдыргоит дара бафхатәралеи, кәзаралеи, репертуарлеи ишеипшымыз, досу ачыдарақәа шрымаз. Икоуп аепикатә хәамтқәа реитәхәра иаха иазказоуп, икоуп алакәхәара, ма алафхәара иазказоу. Даеа цьоукы атцак ду змоу ажәапқәқәа лассы-лассы рхархәарала ражәа дырпшзоит, ирзызырфәуа акыр аамта ирхадмырштыртә, аеффект аманы ахәашъа иакәшәоит. Фырпштәыс иаагозар Уатхара ақытантәи ажәабжхәәф Арстаа Кәстеи ирепертуар афы Нартаа ирызку аепикатә хәамтқәа зегы иреихәу атып ааныркылон, насгы Нартаа ирызку ажәлар рашәәқәа апхъарца иантцаны рхәара дазказан. Абғархықә ақытантәи ажәабжхәәф Қалгы Халит Мсураф-ица иакәзар, уи алакәхәара, лымкаалагы ашанатә лакәқәа рхәара еиха дазказан. Ацандара ақытантәи ажәабжхәәф Афзы (Афзба) Лумани Очамчыра араион Гәып ақытантәи ажәабжхәәфцәа

Чатцә (Чатцәба) Чагәи Салакаиа Рашьыти алафхәара еиҫа ирзыманшәалан.

Хәарас иаҫахәузеи, ара зызбахә ххәаз азәык, ыццьяк ажәабжхәащцәа ррепертуар аҫы, егырт ажанрқәагы уащы ипылоит, аха иазгәахтәз ажанрқәа дара досу риндивидуалтә бащхатәразы еиҫа иҫазшьарбагоуп. Рыццхарас иҫалаз, ажәа азҫазацәа ррепертуарқәа нытқаа-аатқааны ианаамтәз ианызтцашаз атцарауаа хамамызт. Урт чыдала игәцарактәын, аамтәи амчи ақәырзны ишахәтәз рантцареи ркыпцхьреи залыршамхеит еиуеипцшым амзызқәа ирыхҫьаны. Азәык, ыццьяк рхәамтәқәа роуп иантцаны ихамоу. Уртгы ццья ихаҫәааны иҫатцоуп узхәом, аха уеизгы ибзианы иҫалеит Кәыҫа Лакрбеи Маадан Сақаниеи рхәамтәқәа хаз-хазы шәҫәқәаны иахьтытцыз, акыр ихәартәхеит Жана Ачбеи Чагә Чатцәбеи акыр рхәамтәқәа Гьаргь Гәыблиеи Заур Бытәбеи еидкыланы, еиқәыршәаны ашәҫәқәа ахьыркыпцхьыз. Иара убас акыр ихәартаны иҫалеит 2000 шықәсазы Аҫәа иахьтытцыз Гьаргь Гәыблиа еиқәыршәаз Цьни Цьгәат иажәабжхәа реизга.

Абра уажәы ацхьящ идаагало ашәҫәы еиднакыло ахәамтәқәагы ирымоуп ичыдоу рхатә ҫазшьақәа. Урт зыхьз иадхәалоу Гьаргь Қәабзач-ипа Габечиа абащхатәра бзиа шилаз щашьязом. Аус бзиа ҫаитцеит, арт еидкыланы афилологиатә тцарадыррақәа рдоктор Леонид Саманба атцакы бзиа змоу ацхьяжәа рыццаны 2002 шықәсазы Аҫәа иахьтижьыз. Уи уажәы пытк ихартәааны иахьтижьюагы акыр ихәартахап хәа сгәы иаанагоит.

Леонид Саманба дфольклористзам, дбызшәадырщуп, аха афольклор злаҫоу ачыдарақәа шыахәла идыруеит, уи абаҫақәа рантцашьягы идыруеит. Уи ус шакәу хьяхәа-цәхәада итцоураны ирныцшуеит абарт иантцамтәқәагы.

Гьаргь Габечиа Гәдоуҫа араион Лыхны ақытантәи (Аццымщыҫра ахаблан) нхашын, ипцстазаара мщасит иаххысыз ащажәатәи ашәышықәсазы. Иара ибиографиягы акыр аинтерес амоуп, аха ара уажәы сеалахаланы еитасхәоит хәа салагом. Уи акыр интқааны ищит Леонид Саманба. Иалскаар сҫахуп Гьаргь Габечиа

дахьынхаф нагаз, аусура бзиа иахьибоз, маашьарада дахьыхан-деиуаз, атаацәара бзиа ахьеиҕикааз анафсангы, араион антытгы еицырдыруа икалаз ҕебҕаказаны дахьышьақәгылаз. Ацстазаараҕы ианагь ишапу еипш, ауадафарақәагы дрықәшәахьан, абзиарақәагы акыр дрыниахьан, дызлагылаз ажәлар рҕы хатыр ду иман, 1941-1945 шықәсқәа рызтәи Ацьынцътәылатә еибашьра Дузза далахьын, Кавказтәи ашьхақәа рҕны хацәнымырха аҕа хәымга иҕагыланы еибашьуаз асовет уаа дреиуан.

Ари ашәкәы иеиднакыло аеапыцтә цтамтақәа зегьы алаф жанр ахь иатцанакуеит. Ус анакәха, Гьаргь Габечиа жәабжхәа-фокь иахасаб ала чыдарас имақәаз ирхадан алафхәара дахьазҕа-каз. Ацсуа жәабжхәафцәа зегьы ишырҕазшьоу еипш, иаргы егьырт ажанрқәа ирытцаркуа арҕиамтақәа изымдыруа дҕала-рымызт, аха иара ибафхатәра еихаразак иахьяацшыз алафхәара жанр аҕоуп.

Иалкааны иазгәататәуп иказшьарбагоу даеакгы: Гьаргь Габечиа автор-жәабжхәафцәа хәа изышьтоу дреиуоуп. Ара иҕоу алафқәа рҕырак хытцхыртас ирымоу иара ажәабжхәаф ихата иоуп, бжеихангы персонаж хаданы иҕоу – иара иоуп. Зныхгы иара ихата ихаҕсахья қычақьк иахасабала иаабоит. Хатала дыздыруаз, зыҕны аимадара имазгы макьанагы имачымкәа икақәоуп. Урт рыхдырраҕы, ргәалашәараҕы макьанагы инханы иҕоуп иара ихәамтақәеи изку алафқәеи. Урт ианаамтоу, иахьатыпу ианырхәо, иахья иазызырфугагы дырлахҕыхуеит, аоптимисттә гәалаҕара рнаҕоит.

Арт алафқәа тематикалеи цакылеи еиуеипшым, хыпхьазара рацәала ацстазааратә ганқәа ирыххәаауп, зныхгы цабыргны ацстазаараҕы атыц змаз афактқәа шыатас ирымоуп ззухәақәаша-гы ыҕоуп. Цабыргуп, цакылеи сахьаркыратә казаралеи еиҕарам, ипсыҕеқәоу, цқя игәылыршәақәамгы ана-ара ирылапцоуп. Убас шақәугы, дара зегьы ааидкыланы хрызхәыцуазар, даҕа зныхгы хьяхәапацхәада агәра хдыргоит ацсуа жәлар рлафхәаратә тради-ция аҕоурых ду шамоу.

Гъаргъ Габечиа изы иҕазшьарбаган апстазаараҕы ианагъ ауаҕы ипыло акьахэрақәа, амееирақәа, ауаҕытәыса иҕазшьа баапсқәа имырхьаакәа рхыччара. Уимоу, атрагедиятә хтысгъы акомедиахь ииаганы ахцәажәара, агәырҕа дукәагъы, ауадафрақәагъы ирониала дырзықан. Уи адагъы, ихы дахьахыччогъы акыр иҕазшьарбагоуп. Баша ирхэом, апсуа жәлар ражәапҕа: “Иухыччо, урылачча!” – хәа. Ахы ахыччара зегъы ирылшом. Ауаҕы ихы дахыччозар, иатцанакуа рацәоуп. Уи иаанаго культурала, хдыррала дхаракуп, иеилкаара дууп ауп.

Гъаргъ Габечиа илафқәа лахҕыхуп, изҕыдоуп, ирзызырҕуа (ашәҕкәы ианцаны ирыпхьогъы) ипозитивтәу аемоциақәа издыртцысуеит, гәагшақә ицъбараны ихәоу ракәзам. Гъаргъ Габечиа ауаҕы игхақәа рзы “дишьуамызт”, “атачкәымгъы иааирхомызт”, даҕакала акәымкәа иразу хыччарала дахьирхәуан, хыччарала акәын “дшипқоз”. Убри азирхон. Абри акәын имҕахкәаз, аҕазшьа баапсқәа змаз ауаҕы ириашаразы абцарс имаз. Иаххәар калоит, убас казшьас ирымоуп шамахамзар егьырт апсуа лафхәаҕцәа бзиақәагъы хәа.

Атрадициатә фольклортә жанрқәа рахьынтә атыхэтәантәи аамтақәа рзы зегъ реиха аҕиара змоу алафқәа роуп. Апсуаа рзы мацара акәым, адунеи икәынхо егьырт ажәларқәа рҕгъы ус ауп ишыкоу. Иҕазшьарбагоуп ааигәа трагедия дуны иахыкалаз 1992-1993 шықәсқәа рызтәи Апсны жәлар рцьынцтәылатә еибашьра хлымзаах анцозгъы, ажәлар иапыртцеит ауаҕы дзырччаша, дзырлахҕыхша, аоптимисттә гәалакара изташа акымкәа, ҕбамкәа алаф ссирқәа.

Икоуп атцарауаа (апсихологцәа, ахақьымцәа, афилософцәа ухәа) алафхәареи аччареи бзиа избо ауаҕы ипсынцтры иацлоит хәа шыақәзыргәҕәо. Аҕажәатәи ашәышықәсаттәи аурыс царауаҕду, академик Д. С. Лихачиов иусумтақәа руак ажәытәтәи аурыс литератураҕы аччара тыпс иааннакылоз чыдала атцааара иазикит. Апсуаа хҕы, есымшатәи хабзазараҕы аччареи, ахы ахыччареи апстазаара ирониала азыказаареи даара аинтерес зцоу ачы-

дарақәа шрымоу ҫашьазом хыхь-хыхьла мацара унагәылацшы-ргыы. Аха тцараадыррала, лымкаала иахьа уажәраанза азәгыы итймтцаацт. Уи гәцаракны итылтцаарц даҫын, лнапы алакхьан, амаҫахәқәа реизгара даҫын абаҫхатәра злаз, афйлологйатә тцараадыррақәа ркандидат Р. А. Хашба, аха дахьымзеит, лыпцста-заара заанатц иҫахтәеит.

Алафхәара бзиа избо, уи иазкәзоу ихәычзоу цстазааратә факткгыы, хәҫачкгыы иалхны сахьаркырала аеффект ду айуртә ахәашьа дақәшәоит, апцстазаараҫы егырт зегьы ирымбо, игәцарарымкуа, хшыҫышытра зырымто, амхылдыз еипш дамтцасны икуеит.

Алаф иамоуп иара ажанртә чьдарақәа, насгыы иахьабалак, избалак иузраҳәом. Иҫоуп изнаало атыци аамтеи, иҫоуп уи злазо, изламзогыы ауаа. Изламзо изкны иухәар, даргәаауеит, иареи уареи шәыбжьара аконфликт шәыбжьаларгыы алшоит. Гьаргь Габечиа иеипш иҫоу аказацәа ибзианы ирдыруеит алафхәара иахьахәтоу, ианахәтоу, изахәатәу, изыххәаатәу, уччархәуп хәа зау-хәаз илазозар, дыччархәзам.

Даеа жанрк еипшымкәа алафкәа рҫы ахархәара рымоуп, даара ирылатцәаны иҫоуп ицензурам алексика. Уаҫы дамеижьакәа ихәартә иҫоуп фольклортә жанрк аҳасабала алаф азы зегь реиҳа ицензурам алексика ахархәара кәзшьарбагоуп ххәар. Ус еипш иҫоу ажәақәа унархыкәша-аархыкәшаны исыпсахуеит, рцакы даеа ажәақәак рыла исхәоит хәа уалагар, алаф злеикәыршәоу, излақоу асахьаркыратә еффект рцәызуеит.

Иказшьарбагоуп даеакгыы: ус еипш иҫоу ицензурам алексика злоу алаф Гьаргь Габечиа иеипш иҫоу аказа ианихәо, абжьаа-цнеипш иееимкәа икалазом, иажәа нааланы, цәгыарак, гмыграк атцамкәа иудукылоит.

Гьаргь Габечиа илафкәа рперсонажцәа еиуеипшым, дубап ицоуроу, дубап ицоурам, имыцхәаҫу, ихцароу, дубап ирехәатәу, зыхшыҫ цару, иҫоуп алыгцәагыы, аха зегь реиҳа ирацәоу узхыч-чаша (иччархәқәоу) роуп. Ара иҫоуп иара ажәабжьхәаҫ ихатә

ирѣиаратә сахъаркыратә хытхәаа иазбаз, ргъыракгъы реалла иказ, иара иидыруаз, дыздыруаз, иуацәаз, итынхацәаз, иџыз-цәаз, иахъеи уахеи аимадара зыкны имаз, дызлагылаз иуаажәлар роуп. Цьюкы алафхәарафѣи иара иацлабуан. Уимоу, ицназгақәозгъы ракәын. Еиуеипшым аизарақәа, ацсрақәа, ачарақәа рѣи ухәа, џыцъа ахъаидгылозгъы Гъаргъ Габечиа данаацәыр-цлак рхы-рѣи аалашон, ргәалакара шьтызхшаз, алахъеикәреи агәкахареи рцырзгашаз акы шреихәоз рдыруан, изызырџуан, иххәыцуан, иххәоз гәцаракны игәныркылон. Иххәоз иажәақәа рыла дара злагылаз аамтѣи ацстазаареи иаарылганы алафтә дуней ссир ахъ ииаигон, иара иацитцаз алафқәагъы изхәо иххәау ахтысқәа мџапысуеит еихаразак иара ихаан, иқытафѣи, ираионафѣи. Урт рѣи зызбахә хәоу атыцқәагъы ргъыразак конкретла, реалла икоу роуп.

Гъаргъ Габечиа ирепертуар иадхәаланы мацк иадамзаргъы абра салацәажәар стахуп иналак-аалакны акык, џбак ракәзаргъы аччара социалтә цәыртцрак ахасабала функцияқәас иамоу.

Аччарақәа зегъы еипшым, настгъы иара ижәытәзоу цәыртцроуп. Аччара аѣиарафѣи амџа ду ианысит, афункциақәа акырынтә иапсахъеит, аеволиуция ду ианысхъеит. Ауаатәыџса рыбзазарафѣи ажәытәза иамаз афункциақәа акыр еитакхәеит. Акыр шықәса раахыс икоуп изџыдоу, игәыкатцагоу, ауаџы аоптимисттә гәалакара изто аччара (ахыччара), икоуп ауаџы дцәылызхуа, дзырпхашъаша, игәы казыжъаша, ихы ицәымгызтәуа аччара (ахыччара), икоуп ашхам злыжжуа, тәамбашақәла, атцаарадыррафѣи “сардонический смех” хәа изышьтоу аччара.

Гъаргъ Габечиа илафқәа ргъырак убас икатцоуп, убас ихәоуп иразу, комикатә тагылазаашъаны икоуп. Дара ирхылтцуа аччарагъы ауаџы игәалакара бзиартәуеит акәымзар, ашхам илартцом.

Аччаратә дуней злакоу, хылтшьтрас иамоу, цоурыхс иамоу, еиуеипшым аамтақәа рзы ауаа рыхдырра, рцәанырра ишаныпшуа атцаара акырза атцанакуеит. Арт азцаарақәа реилкаара азәырџы атцарауаа реаныршәахъеит Урыстәылагы Европагъы.

Аччара иадхәалоу еиуеипшым азтцарақәа акыр инартцуланы иалацәажәахьан, акыр тцаратә усумтәқәа рзыркхьейт хыхь зызбахә схәаз академик Д. С. Лихачиов инафсгыы Леви-Строс, В. И. Пропп, М. Грушевски, П. Богатыриов, О. Фреиденберг, М. Бахтин ухәа убас даеа цытфокгыы.

Ара зызбахә схәаз атцарауаа реихаразак излазгәартоз ала, аччара ижәытәзатәу цәыртцоуп, ажәытәзатәи амыртатратә культура хытцхыртас иамоуп, убри амыртатратә эпоха иадхәалоуп.

Икан ацсыжратә қабзтә (ритуалтә) ччара. Уи ажәытәзатәи ауафы изы аилазаашья удаф змаз, амагиатә мчы иалаказ цәыртцран. Ауафы ацстазаареи ацсреи ирыдхәаланы имаз иархаикатә хдырра иадхәалан.

Аччара убыскак ижәытәзоу афункциа ашьатақәа рфундаментқәак рахасабала акәзаргыы ацсуа фольклори амифологиет рғгы иахдылоит. Ғырпштәыс иаагозар, иахгәалахаршәап ацсуа миф-цабыргқәа (урысшәала “мифы-былины” хәа изышьтоу) рғы ауафи Зызлани анеикәшәо, лара лыбжыы рдуны акыр-кырхәа ицъашьатәха дшыччо. Убри лыччабжъ цъашьатәи ала (лыччарала) дзықәшәаз ауафы (арпыс) дхылхыртц шылтаху, ихдырра шымфохылкьо, ихдырра “даеа дунеик” ахь ишаилго, убри ала лнапағы даалгарц дшашьтоу.

Иахгәалахаршәап даеакгыы. Ацсуа есымшатәи ибззарағы иғгәаны дзырччаша акы аниахалак, “сшыччоз (дшыччоз) скьатеиах цтәейт” ихәоит. Ахәыцқәа амцхә иччозар (иурччацәар) ирпырхагоуп хәа ипхьазан. Абри ахшыфцак (“сшыччоз (дшыччоз) скьатеиах цтәейт” ажәытәза зны ччарала (хыччарала) ауафы ишьра қабзны, тцасны ианыказ иахылкья-фылкьоуп ухәартә икоуп. Уи ақьабз, убри аритурал иахылкья-фылкьоуп абарт ажәақәагыы хәа сгәы иаанагоит.

Даеакгыы. Атцыхәтәантәи фынфажәа, фынфажәеи жәаба шықәса раахыс иакәытқәейт акәымзар, уаанза ацсуаа хғы ауафы даныцслак, дыржаанза, дахыгғаз афнатағы гәыцфыла итынхатәа, игәылацәа ухәа есуаха имыцәазакәа дырчапшьон. Уахгы,

еынғы апсы дахыгґаз минутк иадамзаргыы, ихала даанрыжъ-уамызт. Апсы дахыгґаз ауатах (аоны) ағы ачапшьацаа ины-қәиа-аакәианы ицәар қаломызт. Урт руазәк дхырсауа ацәа иқә-харгыы, егырт ицчапшьоз ируамызт. Илымшазо далагар, даеа уатахк ахь дцаны, ма ионықа дцаны дыцәар акәын.

Апсы ичапшьареи уи иадхәалаз ақьабзқәеи апсуаа ирымаз иеипцқәаз егырт ажәларқәагы имґапыргон. Типологиала абарт апсуа қьабзқәа акыр иреипшын Мрагыларахьтәи аславиан-цаа (аурысқәа, аукраинцаа, абелорусцаа) имґапыргоз ақьабзқәа.

Апсы ичапшьацаа, хәарада, ғымтзакәа итәамызт, еиуеипшы-мыз ажәабжъқәа рхәон. Хыхь-хыхь мацара уахәапшуазар, ажәаб-жъқәа рхәон аамтагагас. Аха ирхәоз цакыси формаси ирымақәаз цқьа урыцклатшны, игәцаракны итыстцаауеит хәа уалагар, акыр жәытә тасқәеи ақьабзқәеи рахь ухьадырпшуеит.

Ахәылпаз ачапшьацаа анааилатәалак, ацхьа анахь, арахь агәырґаа зтаз ажәабжъқәа цәырыргон. Нас апсы ирехәарахьы ииаусан. Досу дшидыруаз бзиарас дызлақаз, ииухьаз, ииҳәахьаз иалацаәжәон. Арт атемақәа акыр ианышьақәырцалалак ашьтахь акәын алафхәареи арччагақәеи рахь ианиасуаз. Ачапшьарағы ахәса алахәзар қалон, аха ажәабжъқәа, алафқәа, арччагақәа зхәоз ахацаа рақәын, уи ахәса реаладырхәуамызт. Уимоу, аеротикатә қазшьа змақәазгыы рхәон. Хәарас иатахәузеи, акыр атцанаку-ан ипсыз иқәра: агәлымтцаах дыпсны дахыгґаз алафи, арчча-рақәеи злаз ажәабжъқәа аурхәахуаз, урт рхәон зықәрахь инеихьаз абырг ичапшьараан. Ускангыы агәакьацаа ус еипц иқаз ажәабжъ-қәа рхы иатәаршьомызт, аха ачапшьацаа (агәылацаа, игәакьа-цаамыз ухәа) алаф шырхәоз, ишыччоз апсы игәакьацаа ирахар-гыы ргәы иалсзомызт. Хәарас иатахәузеи, ашәахәара қаломызт, настгыы уахынла амыткәма рхәомызт. (Уажәгыы ус ауп ишықоу).

Апсы ичапшьаразы алафхәареи аччареи рышьатақәа нақ хара азқышықәсақәа иргәылғаны аргумент хасабла иаагоуп хәа сгәы иаанагоит. Уи ус ауп хәа ахшыґтақ сыздыртцысит аччара иазкны атцарауаа азәырґы ирхәахьоу сзыпхьахьоу аусумтақәа жәпакы.

Уажәы азәы иаухәар иаухаитцахуа, аха ажәытәза зны иқан епоха дук аҳ даныцслак, аччара ауаа тцасс ианрымаз. Ус еипш атцас адунеи ажәларқәа азәырөы ишрымаз агәра хдыргоит уи чыдала итызтцааз атцарауаа азәырөы русумтақәа. (Шәахәапш Лошьченко С. К. Заклятие смехом. М., Научно-издательский центр “Ладомир”, 2006).

Атцарауаа излагәартахьоу ала, аччара апстазаара иасимволуп ухәартә икоуп, мамзаргыы апстазаара арөыцра афункциа на-нагзоит.

Абра сара феноменк аҳасабала аччара иадхәалоу азтцарақәа жәпакы рахьтә сналс-өалсны акык, өбак роуп зызбахә цөырзгаз. Уи апсуа фольклори, амифологиеи, аетнологиеи ркынтәи иашьашәалоу аматериалқәа рылпшааны, игәцаракны, егырт ажәларқәа ркынтәи апарллельтә материалқәагы адгаланы, еиөырпшны атцара хымцада изыхәтоу, аинтере дуггы змоу тцарадырратә тема дууп.

Леонид Саманба итижьюа ари ашәкәы Гьаргь Габечиа дзырызго ажәа тынхоуп. Уиггы акры атцанакуеит. Аха уи мацара акәым аус злоу. Аус злоу убри ауп, агәра ганы сыкоуп, феноменк аҳасабала аччара апсуаа рөы тыцс иааннакыло атема чыдала ишьтыхны итызтцаауа изы акыр ихәартахоит, инато ахәатәы рацәахоит.

Сергеи Зыхәба
Афилологиятә наукақәа
рдоктор, академик

“САРА ШӘСЫҚӘГӘЫҒНЫ ХЫТАК ШӘЫЛАШӘЫМТҚАН”

Атцарауаф Леонид Саманба, ажэабжъхэаф, алафхэаф ду, аеы-бгаказа Гъаргъ Габечиа илаф жэабжъқэа хазшәкәны еикәыр-шәаны итижыт. Ишәкәы ацхъажэафы Л. Саманба дазаатгылеит ажэабжъхэаф иҫоурых. Уи, хәарада, Гь. Габечиа ихафсахъа еиха игәылыртәаны ацхъафцәа идеилиркаауеит. Уи диит 1910 шықәсазы Лыхны ақытан. Унеишь-уааишь хәа зархәоз анхаф нага итаацәарафы. Далгеит Лыхнытәи х-классктәи алагартатә школ. Иаб иеипш, дынхаф бзиан. Асовет мчра анышьақәгыла, аколнхара ухәа апстазаара фыц аиҫкаафцәа рыгәта дгылан. Аеыбгаказара бзиа ибон, длафхэаф дуун. Ашәкәы аикәыршәаф ишихәо еипш, Гъаргъ Габечиа иеыбгаказареи илафи ициит рхәон. Ацъынцәтәылатә еибашъра Дузза аан иааирцшыз агәымшәаразы ианаршьеит “Кавказ ахъчаразы,” “Агәымшәаразы” ухәа амедалқәа.

Гь. Габечиа, иара иеыбгаказара адагыы, аеыбгаказацәа фарацәа разыкатцаразы илиршаз рацәоуп. Леонид Саманба, Гь. Габечиа избахә анихәо, иахәтатцәкәаны ашәкәыф Г. Паустовски апсуа хацәа рзы иихәо: “Урт реихарафык иаарыгны, уаа нархақәак роуп, ианеицәажәо ашьауардынқәа рыбжыы уахауазшәа угәы иабоит. Апсуаа, шамахамзар, иеыжәтцны, ршьапы адгъыл икәдыргыло иубом... Ахацәа рхы-рфы есангь ацагыара ықәуп, иаразнак ргәы еibaкyеит... Амала, мыщхәы ицәажәазом, иццакзом...” Ашәкәы автор абарт ацәахәақәа зааигаз, уи хымцада Гь. Габечиа иеипш иказ ахацәа ирызкын азоуп.

Леонид Саманба, ихата Гь. Габечиа шиакәыз изымдырзо, енак ашкол ахь дышцоз дицылеит, абри аицылара ашьтахь ажәеинраала хәычгыы инарфит. (Уи 1961 ш. агазет “Апсны капшь” ианын, иахъзуп “Аеыуаф”).

Исахтан еимаа ишьатца,
Икама тәырпса икәынтца,
Изара ткәыщәаа, дкалаза
Иеы дақәтәоуп дыцшзаза.

Убри аены инаркны, ашьтахь итцарауафхараны иказ Леонид, Гь. Габечиа ила дыхгылоуп, иеы ашьапқәа адгбыл икәмыркыысзакәа, ипцырны инеиуашәа ибон. Уи адаггы Гьаргь Габечиа илафқәа, ихәамтақәа дрызәлымхахо, реизгара, ранцара далагеит, избанзар, уи илафқәеи ихәамтақәеи иахьаггы ацәгьеи абзиеи рҕы ауаа ахьяайдгыло изгәаларшәаны изхәо рацәафуп, ашәкәы авторггы, еитазхәо зустцәоу нарбаны ифымтаҕы итеи-фует, еизикует.

Абра иазгәастарц стахуп, ателехәапщцәа гәахәарыла ишрыдыркылаз Леонид еикәиршәаз Гь. Габечиа илаф жәабжъқәа руак иалхны “Сара шәсықөгәығны хьтак шәылашәымтцан” аинсценировка. Уака даара игәахәаганы, апсуа иумортә кәзшьа аапшуеит. Фырхатца хадоуп Гьаргь Габечиа, уи ихаҕсахьа ссиршәа иааирпшуеит Апсны зеапсазтәыз артист Чынчор Цьения. Гьаргь ҕыла дшаауаз ифыза, алаф зцихәалоз Матбеи (ароль наигзеит Даур Агәхаа) иҕы дымфайтцит, лафк ххәап, рыжәтәкгы хжәып хәа. Матбеи даара игәы ишахәаз уныруеит. Матбеи ипцхәыс (ароль налыгзеит Ашьна Хәгба) рхәы акатцара нап алыркуеит. Гьаргы Матбеи иеицәажәо иштәаз, алфа хәганы хаштәоу умбои, мҕы хьышьатцәык сымазам, иахьпысқоггы сыздыруам, хәа ҕааитит Матбеи. Гьаргь даара хьаас иоузшәа иеаакаитцан, Матбеи, уи хьааумган сбаҕча итагылаз атцлақәа зеггы каҕаны икасыжбит, машьынак уманы унеир, узхара ааугап, ихәеит Гьаргь. Матбеи даара игәы иахәеит. Доагыланы ипцхәыс илеицхәеит, ари афыза абзира хзызуа баша дахзышьтуам, хәрбағь затцә изахшыроуп хәа, игәылаггы дааипцхәеит, уи акәхеит, ирфеит-иржәит. Иангыла, уашьта сцалап, ихәан дындәықелеит Гьаргь. Матбеиггы игәылаггы иеышькыл аанкыланы дыфөыжәыртцеит. Шәымш аабзиа-

хааит, ихэан дьндэықэлеит, нас, Гъаргъ иеы аақэиргъежыын, Мат-
беи хэа апшэма ибжыы найкэиргеит. Изакеызеи хэа дцааит Мат-
беи. Изакеу умбои, сынтэа азынра аеарцэгъар калап, амарцаа,
заа мфеык уашьтал, мфеы хышыьатцэык саргыы исымазам, ихэан,
гызмалрала дцэытцаччо, нас иеы даасны ашта дьнтпрааит. Мат-
беи иакэзар, ицшэма лахь ибжыы наиргеит, бласы, сшэақь ааг хэа.
Икалазеи, ура, хэа данцаа, икалазеи закэи, барбагъ затцэ зфаз
абга бжыаланы иахьнеиуа бымбазои, ихэеит Матбеи.

Хыхь зызбахэ сымоу актиорцэа казара шыахэла иаадырцшит
алаф жэабжь атцакы. Абра иаххэар аеуеит, бгыыцк икоу алаф жэаб-
жь, абас исахьаркны ахэапшфы икынза анагара шмариа усым.
Аролькэа назыгзаз рхата ухэа, хэарада, бафхатэра чыдак, сати-
ратэ цэафак рылоуп. Гъаргъ Габечиа ироль назыгзаз Ч. Цьениа
иажэақэа ратцкыыс иблакэа, иччацшь цэажэоит. Актиорцэа ры-
зегыы инарыгзоз аролькэа иакэшэаны, зеипшыкам ала инарыг-
зеит, ажэабжь атцакгыы аадырцшит.

Н. Кыиутцха

ЗАЖӘЫМҢА ШКӘАКӘОУ

*Аңснйтәи АССР Иреихазоу Асовет Апрезидиум Аусңка аҕнйтә:
Афизкультурей аспорти русск аҕны акыр шықәса лыйиша бзиа-
ла иусуразы «Аңснйтәи АССР аҕны афизкультураз зеаңсатмәыз
аусзу» хәа ахатыртә хьзы ихҗазааит Габечиа Гьаргь Қәабзач-иңа
– Гәдоутә араион Лыхны ақытан ылатәи аспорт азыкайәә*

Еихаб дызмам, нцәаггы димам, рхәоит хәжәлар. Аихабы, ашоу-
ра баапс аныкоу дышәшьыроуп, ахьта цәгьа аанггы агәыҗра узто,
узырцхо кәицуп. Иахьа қытацыцхьаза ихәмоуп акыр збахьоу,
амитәггы зхызгахьоу, аха уажәггы зыжәоахыр цаҗаза игылоу,
хашьха зышқәа реипш, иҗәгәаза икоу абыргцәа. Урт ицәгьароу-
ма, ибзиароума, аеыоқхәа рлабашьа нарсны ражәа анаацәырыр-
галак, иара зегь зымчу апсабараггы апсы азоит. Даара иуадаоуп
урт ирықәнаго ажәа ахәара.

Лыхны ақытан иахьа унеишь-уааишь хәа зархәо, цәгьароума
бзиароума, зажәа кәыш, зажәа раза иазызырәуа ауаа дреиуоуп
75 шыкәса зхытәуа абырг Гьаргь Габечиа. Гьаргь дахьнеиуа иааи-
гәа-сигәа абыргцәа, аҗар икәша игылоуп, иихәо иазызырәуеит.
Данырымбалак: «Гьаргь дабакоу, игәы ееими?» – хәа еизцауеит.
Ибзырзы рхәоит данырымбоггы.

Гьаргь иахьа араион аҕны деицырдыруа дахьыкоу зыбзоуроу
рацәоуп. Урт рацхьа игылоуп жәытәнатә аахыс Апсни апсуааи
рмилаттә кәзшьеи, рыбзазареи иузакәымтхо иадхәалоу – аеы-
бҗаказара.

Иахаану ирхәоит, Лыхны аеырыоқрақәа раан, акаҗыхәа рҗыр-
гьагьақәа ирыцхауа, ршьапқәа анышә ытҗжауа, уажәы-уашьтан
инытҗьарацы игәатеиуаз аеыоқәа, ирықәтәаз аеыбҗаказәә

Гъаргъ данаарылырбаалакъ: «Аа, Гэатасаа (абшьтрала Габечиаа Гэатас-ипацэа хэа ирышьтоуп) рёы иамгозар жэбап!» – хэа рхэон. Ускан жэаа-зежэ шықэса зхытүаз аеыбгаказа, убыскак ауаа деи-цырдырратэы ақыбаф ааирпшуан.

1931 шықэсазы Гъаргъ Габечиа иара изааигэаз ифыза, иахьа зыпстазаара иалтцхью Шулиа Лакрбеи Лыхны ақытан еиқыр-кааит аеыбгаказаратэ спорт хкы араионтэ гэыц. Арахь иалалеит, ашьтахь еицырдыруа икалаз, Ацсни Қырттэылеи ирчемпион-хахьаз: Роман Арзынба, Қыазым Чуаз, Мелтон Кэарацхьелиа, Шьяадат Ахба ухэа ирацэафны.

Асажэижабатэи ашықэсқэа рзы Гъаргъ Қэабзач-ипа актив-ла далахэын аколнхаратэ усура, иара убас аеыбгаказаратэ спорт арёиара, ускан уи иамаз ахэынтқарратэ тцакы еилкааны ицьябаа адитцон.

1943-1948 шықэсқа рзы Гъаргъ Қырттэыла дачемпионхейт ахэакъаразы. Ацъынцътэылатэ еибашьра Дузза аан Гъаргъ Габечиа Гэдоутэ араион акны еиқыкааз аныртэаратэ баталион далан. Ианашьан амедал «Кавказ ахьчаразы». Ацъынцътэылатэ еибашьра Дузза шьтахь Гъаргъ Габечиа аус иуан Гэдоутатэи аетэы-спорттэ клуб акны зыкатцафыс.

1948 шықэсазы Қырттэылан аспорттэ гэыц иканатцаз ахэарала Гъаргъ Қэабзач-ипа дрышьтуейт Цутқа. Ускан Цуттэи аеыбгаказацэа ркоманда аитцахара аман. Гъаргъ инапы ианын ари аспорт хкы ашьтыхра. Зыкатцаф еихабык иахасабала Гъаргъ арака илиршаз рацэоуп. Уи шықэсык иалыршаны Цут араион акоманда Қырттэыла иачемпионхартэ иазыкайтцейт. Ашьтахь иара фацхьа дхынхэуейт Ацсныка, Гэдоутатэи аетэы-спорттэ клуб ашка.

Арака иара инапхгарала иазыкартцоз аеыфқэа зныкымкэа Қырттэыла иачемпионхейт, ареспублика антытцгы ацхьахэқэа роура иацсахахьан. 1948 шықэсазы ареспубликаакны рацхьаза акэны имфацган еыхэтэыла аижэыларазы Қырттэыла ачемпионат. Қырттэыла араионқэа рыкнытэ Гъаргъ жэафыла дзацлабуаз къаракгы иааимгейт. Ацсуа дауапшыи уи дзыкэтэаз, Нарт

Сасрықәа ирашь Бзоу еицәамыз иеы тоуғани ареспубликаҥны рацхъаза акәны актәи апцхъахә агара иапсахеит.

Гәдоутә араион иалкааны Лыхнашта, иахъа ныхәак мѳацыс-уам аеырхәмарра аламкәа. Ажәытә штә – аҫоурых штә иазым-куа еизо ауаа, аеыбҫақазара азфлымхара ду рымоуп. Иаахтны ихәатәуп, ари аспорт хкы аеы гәдоутәа зеигъатам ақәҫиарақәа шаадырцшхьоу. Араион аеыбҫақазәа ареспублика антытцгы иаадырцшит ақәҫиара ҫаиматқәа. Изныкымкәа гәдоутәа Қырт-тәыла иачемпионцәахахъеит, изныкымкәа Қырттәыла еизгоу акоманда гәдоутәа еиқәыршәаны СССР ачемпионатқәеи аспар-такиадақәеи ирылахәхъан. Абарт аеыбҫақазәа, шамахамзар, реихарафык Гьаргъ иҫыртәаз рацәоуп, зыҫатцафык иахәсабала, аеыбҫақазак иахәсабала, иҫыртшыгоу уафык иахәсабала.

Абарт аеыбҫақазәа рхыпцхъазарахъ иҫоуп 50-60-тәи ашықәс-кәа рзы СССР иачемпионцәахаз аспор азқазәа Золотинска Анш-ба СССР жәлар Рспартакиадақәа рҫны апцхъахәқәа згахъаз, Қырт-тәыла ачемпионцәа, аспорт азқазәа Васиә Хәгба, Далатбеи Ачба, Дора Папба, Алықса Лакрба, Чынчор Арцъениә, Камуна Цъениә, Жорей Заабети Гәымбаа ухәа егьыртггы. Урт «атарчеи» змырдаз иахъатәи аеыбҫақазәа: СССР изныкымкәа ачемпион, жәларбжъаратәи аицлабрақәа рҫны апцхъахә згаз Харламп Шәма-ниә, СССР аспорт азқазәа Иура Цлиә, Оҫар Чанба, Едик Лакәиә, Владимир Кәарчелиә, Валико Транцъ, аеыбҫақазаратә спорт хкы аҫны иахъаггы ихъзырхәаганы иҫоуп, Гьаргъ ипышәа дара рзы акырза шатцанакуа дырны, лассы-лассы иазтцаауеит, иарггы ихы деигзом аҫар рыцхъыраараҫы.

Аеы иақәымтәо аеы дқанажбуам, ахәоит ажәаҫқа. Аеыбҫақазәа, ақазара адаггы, зда цсыхәа амам қазшьаны илазароуп агәым-шәара, ачҳара гәгәа. Изымбацда, артәаа-сыртәаахәа аеыѳ-цкәынцәа рыеқәа ргәы рхатцо, аеқәа шцо ишьтықьқьаны иан-каҳауа, мамзарггы аыла ампыл асраҫы, ампыл шьтцааны азәы дрылууаа дышнеиуа, аеқәа анааихагылалакь, аеыуаѳ аеы да-хъууааны адггыл данықәкшо. Изхахҳәауа, Гьаргъ изныкымкәа

амашәырқәа ихъһьан, изныкымкәа аеы шыацәхнысланы данка-хауазгы, аһаа шимазгы дахъзаны дақәтәаһьан, изныкымкәа абаоптәақәа иоухьан. Аха бзиа иибоз, ицәеи, ижьи, ипси ирза-кәымтхо илаз аеыбгақазара каимыжыит. Уи цстазаарак иафьызан.

Гъаргъ иаһьа араион аҕны иажәа иазтәауеит, ағар дрылаб-жъоит, Лыхны ақытан абыргцәа Рсовет далоуп. Илафқәа акыпхъ рбахъеит. Дәырцшыгоуп иара таацәарак рхада иаһасабалагъы. Ицҳа Нора Габечиа-Сақания – Асоциалисттә Цъа Афырхатца, иаһьа Ацсны иаһьзырхәагоу дреиуоуп. Егьырт ипацәа хъыки, ипҳаи аус аһьыруа, излагылоу ауаа рҕы хатыр дузза рықәуп. Имотацәа рахътә иҕоуп иреихау атцариуртақәа иртоу, ирылгахъоу, ашкол аҕны атцара зто ахәычқәа. Урт рзы «Даду Гъаргъ» имфақәтцагоу лашарбагоуп,

Гъаргъ ицъабаазы ианашъоуп Қырттәылатәи ССР-и Ацснйтәи АССР-и Иреихазоу Рсоветқәа Рпрезидиумқәа рахатыртә грамотақәа. Урт иаһьа ирыцлеит «Ацснйтәи АССР аҕны афизкультураз зәапсазтәыз аусзу» хәа ахатыртә хъзы.

Енвер Арцъения

Агазет «Ацсны қапшь»

АЛАФХӘАӘ ДУ

Арфеиәы, алафхәәә ду, жәжәәхәә тбааз, еимгеимцарак иа-
лагзаны алаф ахәареи уи ахәашьеи иақәшәөз, зәәыц гәгәаз,
ажәлар рыәнутқака пату зқәыз, жәжәә иазызырәуаз, аамта рацәә
шцахьоугьы, зхәамтақәә атыц гәгәә ааныркыло, жәжәә сахьарк
алитература иазынзыжьыз, зхәтара назаза иаанхаз Гъаргъ Қәаб-
зач-ица ацсуа хатца наган.

Габечиа Гъаргъ ацсабара иланатцаз абаәхәтәра дузза, даны-
әеидас нахыс әеанартит. Уи дахьыказаалакгы, дахьнеиузаа-
лакгы иацсуара, иламыс, иуәәра, иеыбгақазара, ицәәжәара,
илафхәара рыла дрылукаауан. Уи итынхаз илаф жәабжықәә ир-
ныцшуеит. Иара згәәанагара аартны изхәөз, гәәлак змоу игәәла
азнеишьа, ахәышьа зылшоз, злаф жәабжықәә рыла ажәлар зыр-
лахәыхуаз уәәын. Гъаргъ икәша-мыкәша еснагь ауаа рацәә ықан.
Уи иихәөзаалакгы рлымха кыдтаны иазызырәуан. Алакә фыр-
хатца иеипш ихәәцшуан, ихцәәжәон.

Габечиа Гъаргъ ахәәтәи ахәашьеи здыруаз, зыжәлар рәәыцтә
хәамтақәә ирзааигәаз, игәнызкылоз, зхәтәы хәыцрақәә рыла ах-
тыс иалхны алаф жәабжықәә зхәыцуаз, арфеиаратә гәәгь имаз ес-
сааира әеартбаауан. Илаф жәабжықәә 2002 шықәсазы Ақәә иты-
цыз ацхьәә дызтәызтәуа, дхызхуа шәкәуп. Уагәыланахалоит,
уархәыцуеит, атоурых ахь ухьадырцшуеит. Зны-зынла ахәыц-
рақәә узцәырнагоит, Ацсны цшза иалиааз абыргцәә реитәнеиа-
аиреи, рлафи, рчеицьыкеи шныкәыргоз, ишазыказ... Аамта нас-
кьацыпхьаза ас еипш икоу алаф жәабжықәә ацхьәәцәә иранахәә
рацәәзахоит. Урт уанрыцхьә, ма уанырзызырәуа рфеиаратә пцә-
заара дук ахь уханагалоит. Иузымдыруа ауаа, аха ацстазаарафь
зхәтәы бжыы змаз, зыжәлар рыгәтә игылаз ацсуа жәлар рхәтар-

накцәа – абыргцәа, реицәажәашья, рыпатуеикәтцашья, реита-
неиааира, рбызшәа цшза угәатцәфы иаанхоит.

Гъаргъ Габечиа илаф жәабжықәа рхатәы чыдарақәа рымоуп. Урт
ртцакы ажәлар рдоухатә цстазаара иадхәалоуп. Ацсуаа ирылиааз
ахәамтақәа даеакала ирыдыркылоит, иазызырфәуеит. Ускантәи,
Гъаргъ ифызцәеи иареи раамтахь ухьадырцшуеит, афырхацәа
ргәыбылра унаркуеит.

Алаф айқәыршәарей ахәыцрей – уи кәзара дуззоуп. Ауафы
ицәа-ижыы иаламзар, иагъа ихәарц итаххаргъы, уи ауадафра ац-
заауеит. Гъаргъ изы удафра зламыз, ициз, ицәа-ижыы иалаз, игәа-
цантә иаауаз аказара ацпхькәа Ацсны зегъы иалатцәеит. Уи насып
дуззан. Аамта рацәа шцахьоугъы, иахьагъы ацсуаа ахьаайдгыло
Габечиа Гъаргъ зыхьзи зыжәлеи еидкыланы ирхәо хатароуп.

Ацсуаа афыра анрымамзгъы, рхәамтақәа еицырдыруа ика-
ларцазы ауаа рацәа ахьыкоу ирхәон. Урт захауаз ажәлар даеацья-
ра еитархәон, убас еикәдырхон. Иахья итытцуа ишәкәы убас еикә-
хаз илаф жәабжықәа агәылоуп. Гъаргъ иажәа ахы иафыззоуп. Ича-
роума, ицсроума, ицсхәароума – иахьабалакь иихәашаз иман.
Дахьнеиуазаалакы ажәлар ааикәшаны инагылон. Иажәабжықәа
апхьафцәа ибзиазаны ирыдыркылаз, иахья даеа дунеи дук аар-
туа, иацхьо аґагылазаашья роуеит.

Габечиа Гъаргъ аґаацәара бзиа заазаз, аазара иацыз ацсуа цас-
қәа зегъы цымкрада лабәаба иахьырбоз, дара ирбоз ахьрыдыр-
кылоз, иахьейхархауаз таацәаран. Ицстазаарафы афызара изызуз
ипшәмапцхәыс Кәортуа Шьушья – ацсуа пцхәыс лцәафакәа зегъы
змаз, ихалалыз пцхәысын. Уахгъы-еынгъы асасцәа ирхагьежьюаз,
зыбжыы мыргазақәа аколнхарафы аусурагъы, ффык ахшара раа-
зарагъы зылшаз, акы иатцамхоз фырпцхәысын.

Габечиа Гъаргъ иускәа ирыццо, иазфлымхау ица – Валикәа
Габечиа, иаб ихәамтақәа даныхычыз аахыс изахауаз, иазызыр-
фәуаз, иаргъы урт реизгаразы ацәабаа ду збаз, абас ихәеит:

– Хара ихшара иахзеикәмырхаз, ихавсны ицаз мацзам. Иахья-
гъы сгәы иалоуп урт ахәамтақәа апхьаф инагзаны иауратәы иа-

хыҕамлаз. Хҗарауаа, аҗсуа институт аусзуоҗәа имаҗоымкәан саб данырҗахьан, дҗароҳьан. Аха аҗхьао иахь инеиз маҗуп. Уажәтәи ашәкәаҗы инеитҗыхны еизгоу зегьы зну аҗхьао иоура-тәы аҗагылазаашьа калоит...

Аамҗа раҗәа царгы, Гъаргы Қәабзач-иҗа Габечиа аамҗа даха-тарнакны, ихәамҗақәа дырфырхатҗаны даанхоит. Ихәамҗақәа җәахәа-җәахәала еидкылоу, еизгоу амоа тбаа роуеит.

Гәыгәыҗа җыкырҗа

САБ ИЛАФ ЖӘАБЖЫҚӘА

Ацсуаа тцара дук рымамкәа ацәажәареи алафхәареи бзиазаны излаз, хшыф тцаулала ихәыцуаз уаа нагақәан.

Ацсны ахы, атцыхә еснагъ урт ықан. Рцәажәарақәа, рықәгыла-рақәа даара ахшыфтак змаз, иззызырфуаз ацсуаа хзырхәага-қәа ракәын. Дара хыпхьазаралагыы имачзамызт. Иахьягыы уи иеипш икоу ахацәа ыкоуп. Ускантәи аамтазы абыргцәа иахья цьара еизон, уатцәы даеацьара... Сара сгәаанагарала, уи даара иаамта бзиан. Исгәалашәоит, ыыла азәы даарылсны, иахьеиқәшәоз еибырхәон. Атыц ағы ианнеилакь, сасра зышкәа ицоз далырхуан. Ацшәма исасцәа рхәы иахьынзафәу, абыргцәа рлафқәа цәырыргон, иқан уа иахьейдтәалаз ииуаз ажәабжықәагыы, алафқәагыы.

Сара саб – Габечиа Гъаргъ лассы-лассы ионатағыы реиқәшәарақәа сгәалашәоит, сагъазхәыцлоит. Урт рлафеибыхәашья, реицәажәашья, ачеицьыка ианахатәоу рхымфәцгашьяқәа, реизызырфышья, лакәушәа сыбла ихгылоуп. Харт ағар урт хархагыежьюа афы хнахауан. Еитархәоз рхәамтақәа, рлаф жәабжықәа исгәалашәо рацәазоуп. Саб Егры инаркны Цсоунза афызцәа, ақәлацәа иман. Даара аиҗцаара рыбжъан. Урт рхағсахьяқәа нхартәааны схағы иаанхеит, хәоны лассы-лассы иаауаз: Цьни Цьгәат, Цьни Осман, Сақания Маадан, Чычба Матбеи. Убарт, саб ифызцәа Егры инаркны Цсоунза рсиа еиқәсыршәеит, нас схаҗа исгәалашәоз аныцтеит. Имачымкәан сныкәеит, еизгоу акыпцхь ахь ииагоу акрыкоуп. Уи ацхьяф инапағыы инеиратәы алшара калоит. Абарт зегыы сыезырызскыз, алафхәафцәа ражәабжықәа Гъаргъ Габечиа итаацәа хрылаазахеит. Иахья сахьяхәапшуа изыз рацәоуп, урт еиқәырханы еитҗагыло абицарақәа ирытазтгыы, акырза зцазкуаз хамтахон.

Ус анысхәа, 1988 шықәсазы, сашья Валери Габечиа Москваға дпыруан. Ахаирплан аҕы Владислав Григори-ица Арзынба дааины дааиватәеит. Иватәаз дшацсуаз анеиликаа, Владислав дтааит: «Узыжәлада?» – хәа. «С-Габечиоуп», – ихәеит сашья.

Ари ажәла анихәа ашьтахь, ихы-иҕы аалашан, ус диазтааит: «Габечиа Гъаргъ дудыруама?» – хәа. «Уи саб иоуп», – хәа атак иитеит.

Абас атак аниита ашьтахь, иара даацәажәеит: «Сара Ешыра аеырыфрақәа ркны изныкымкәа дызбахьан. Уи иажәабжьқәаҕы сырзызырәхьеит, урт даара итаулоуп. Илафқәа реиҕартәышыа ухнахуеит... Сара саныхынхәлакь, хымпада, атцаратә институт ақынтә атцарауаа, экспедиция хасабла инасышьтуеит...» – хәа еихәеит.

Сашья Москвантә даныхынхә, аоны дааины Владислав Григори-ицеи иарей реицәжәара сеихәеит. Сашья данцоз: «Атцарауаа анааилакь, саргыы исахаратәы икацц!» – хәа нахәаны дцеит.

Ускантәи аполитикатә еибарххарақәа иказ, нас 1989-тәи ацсуааи ақыртқәеи реидыслара, Ацсны жәлар рцьынцътәылатә еибашьяра, ухәа инейдтәаланы алаф жәабжьқәа зегы аныртартә алшара кәмлеит. Сабгыы, 1989 шықәсазы ипстазаара далтцит.

Исхәо зегы зхысхәаауа, Владислав Арзынба изыҕцәажәатәу абыргцәа рсиа икайтцаз рацхья саб данын. Аха аамта цәҕыа инамтеит ус еипш атаҕылазаашья иоуратәы.

2000-тәи шықәсазы, енак аоны схала сшыказ, автобус дук хгәашә иаадгылеит. Хәык ахацәа: Саманба Лесик, Цьопуа Зураб, Какоба Адгәыр ашта иаатәлеит. Аоныка инасыпхьеит. Аха астудентцәа автобус иштатәоу анырхәа, уртгыы сыманы ашта хантәлеит. Аиашазы, аоны азәҕы дахьыкамыз сааитцанаргәҕеит. Аха, нас иааиз издыруаз саб ихәамтақәа анахтцаразы ахәара кәртцеит. Иахьынзасгәалашәо, саб илаф жәбжьқәа жәибжь ркынза ианахтцеит. Хара хус хәхьынзаҕыыз, астудентцәа цьюуку акартош ытцырхит, цьюуку арбаҕкәа дрыцкьеит. Хар змамыз ачеицьяка хәрхиеит, аха абыста агын. Ус апшәмаҕы дахьзан, абыста рзылуит...

Габечиа Гъаргъ илаф жәабжъқәа рацхъатәи ашәкәы 2002 шықәсазы Акәа итытцит. Уи ашәкәы ицъабаа рацәа адуп айқәыршәаф Саманба Леонид. Даара игәцаракны, илапш хаа шахыз итытцит. Иахьагы иара ибзоуроуп афбатәи ашәкәы атытцра, еснагъ абас ихәон: «Ибжъахаз рацәоуп, уара иулшоит иаанхаз агъырак реизгареи реидкылареи. Иагъейдукылароуп!» – хәа. Уи ибжъы еснагъ слымха итыфуан, сгәы иқәыфуан. Ус иагъыкастцеит. Актәи ашәкәафы 11-фык инарзынапшуа, иара илафқәа бзианы издыруаз, еитархәаз ала еиқәыршәан.

Актәии афбатәии ашәкәқәа рфы Аслан Таркыли Караман Лазбеи рхәамтақәа агәылагалоуп. Афбатәи ашәкәафы иажәабжъқәа бзианы издыруаз, срылсны ианыстцеит: Харазиа Родион (Лыхны), Лазба Миша (Дәрыпшь), Гәынба Забет (Лыхны), Тырқьба Алықьса (Гәдоутә), Гәымба Миша (Лыхны), Кобахьиа Платон (Лыхны), Плиа Платон (Лыхны), Плиа Чынчор (Лыхны).

Еизгоу алаф жәабжъқәа апхьаф идикылап, дапхьап, игәаанара ихәап, хәа сгәы иаанагоит. Сажәа хыркәшо, Лыхны ақытан акырза ацъабаа збахьаз, ақыта ахантәафра азызуаз «Асоциалисттә Цъа Афырхатца» Айба Қыбеи Қажә-ипа иажәақәа аазгар стахуп: «Габечиа Гъаргъ ишәкәы итытцыз сапхьейт. Сара 1966 шықәсазы Лыхны асасцәа хзаан, Гәымба Шаликәа икны рхәы кахтцеит. Манча Сақаниеи Гъаргъи асасцәа ирыдтәалан. Уаб дтамадан. Уака уи иихәози иажәеи асасцәа аршанхейт. Асасцәа рыччабжъ афны атызқәа артцысан. Уака шәкәык иазхашаз ажәабжъқәа ихәейт. Урт рахьтә иихәаз ашәкәафы исымбазейт. Итцегъ аус утәуп ихәамтақәа реиқәырхаразы, атоурых иазаанхаразы...» – хәа.

Саб илаф жәабжъқәа ажәлар ражәахәафы иалоу рацәазоуп, урт реидкылареи реизгареи иалахәыз зегъы итабуп хәа расхәоит.

Габечиа Валикәа Гъаргъ-ипа

АЛАФ ЖӘАБЖЬҚӘА

АЛААПК ИЦХАИТ УХӘАМА

Гьаргь ифыза бзиа лассы-лассы ионы инеилоз, лафлагьы ихэыдамз Машькэыт алаапк ицхан, длаган ахэшәтәыртағ дышь-тарцеит.

Дызбарц инеиз Шьмат диҳәеит, дышнеиуа Гьаргь иґы днины, ахәшәтәыртағ дшышьтоу иеихәарц азын. Ус иагьыкаитцеит Шьмат, Гьаргь иґы днины ибжьы анирга, – Хай, – ихәан Гьаргь аоны даадәылтцны днины Шьмат инапы аанкыланы, ацсшә наиахәан, арахь уааи ихәеит.

– Мамоу Гьаргь, уахь сызнеизом, Машькэыт алаапк ицхан ахәшәтәыртағ дышьтоуп иуасхәарц сааит, – ихәеит.

– Кох, Машькэыт алаапк ицхаит ухәама, абаапсы, угьежьны улеины иааигәйдтцаны дшы, – ихәеит.

– Иухәо закәыи Гьаргь, ихәшәтәра иаґупеи анихәа, исхәо закәу умбои, алаапк ацтәа цәгьоуп, цкәа дырхәшәтәаанза дрым-бакәан дырцәтыцыр, дышиашоу сара сґы даауеит, саргьы сираа-цкыр калоит.

УАХА АМКЗЕИТ

Ғыла Дәырцшынтә Кәланырхәәка иоз Кәатати Уасили Гьаргь иахь имґахытцит. Гьаргь раaira игәы иаахәеит, ацсшәкәа рахәан, исасцәа аоныка илеигеит. Ицшәмагьы рхәы армазеи-раз аматцуртахь лґыналхеит. Иалухьгузеи Гьаргь уаткамзар афы имазам. Икастцари хәа дышхәыцоз, дыпшызар, зеилкаара хәчык

имачыз, ицэыхарамкэан инхоз Батыр агэарц дааталеит. Батыр абаапс, ара уааи ихэан, диман ащара днеиџналеит. Ари убо, – ихэан џ-пхалк зкоз аулыр хэчык аарылихын, пхалк аџы Гъаргъ итахуп хэа Дыгэра иџы улеир, иуитоит ихэан, асасцэа азэы иџы дџақэыртэан ддэықэитцеит. Ибжъгы наихъигзеит, пхалк ааугар ихазхоит хэа.

Батыр рацэак днымхакэан, иџыхэда иулыр ықэыргылан, агэарц дааталеит.

Гъаргъ днеицылан, аулыр ааимхны илаиргылазар, ипахэза итэуп. – Икаутцеи уара аилымга, пхалк хэа акэымзи иуасхэаз. Батыр Гъаргъ диџацшо, уаха амкзеит ихэеит. Убаскан Гъаргъ ажэџан ашка ихы џаирхан: – Иа, анцэа ду, сүхэоит, абри иџыза хқытан уаха думырин! – ихэеит.

САРГЪЫ ИБАСХЭОН...

Гъаргъ ицэыхарамкэан инхоз апхэыс еиба Марушьа даазкэылаз ишакэымыз ахыхь баапсы шытылхо далагеит. Ларгъы инықэхэаны Гъаргъ иалхэалон, лхъаа илымаз атэы. Иаргъы есқынагъ илабжъигоз, ахыхь ацтэа цэгъоуп, ахақымцэа бычдырба хэа акэын. Лара акэыдырцацэеи амацарцацэеи рахь лхы лырхеит, ишцасмыхэари хэа. Бзыц ақытан кэыдарцаџык дыкоуп хэа лахан, дцеит. Акэыдрцаџ илабжъалгаз зегь калтцеит, аха акы илыхэо лбом.

Ус дшыказ, Ткэарчал мацарцаџ бзиақ дыкоуп хэа лахаит. Уи акэхеит, лгэыла пхэыс Тамара даашьтхны, иџықэыршэаны Ткэарчал ицеит. Иахънеиз, изызнеиз, илыхэоз зегьы лзеиталхэеит.

Абасгъы, абасгъы икабцаша хэа, цатлыкак аазна зык хэашьза итатэаны, ишбыдбкылаша хэа лахэан даалышьтит. Марушьа дахьцаз, дахъааз зегь Гъаргъ иархэахэеит, аха иџынка лыхабар хэа акгъы ибомызт. Ус џенақ Марушьа лхы шыал дук акэыршаны, лгэыла Тамара длыцны Гъаргъ игэара иааталеит. Ацсшэакэа неи-

быхәаны, ашьашәыраә илеибартәеит. – Икоуи Марушьа, алада, аҗада акыр бныкәеит рхәеит, ибыхәазар акәхап?

– Урт зласыхәаз хәа акгы збом, араһь схы еивысырц акгы агым.

– Ббаашәт, бпарақәа нарымтацсо, закәытә харцүзеи икаб-та. Абра аҗны бшыказгы саргы ибасхәон бхы шеикәшәамыз, – ихәеит Гъаргъ аганаһь дыцшыны, дпышәрччо.

МАМЗАР ШӘЫЛЗЕИҠЫМДЫРААР ҚАЛОИТ

Гъаргы Дарафеи Ауадхара ацсшьарта җнаҗы рыцсы ршьон. Дарафеигы алафхәаразы иутауази, ажәәҗы ишырхәо еипш, ихны иҗан. Ацсшьарта җнаҗы зыцсы зшьоз зегь еснагь Гъаргы Дарафеии ирыкәшаны итәан. Дара-дара еихлафуан, мамзар азә дыхтаркуан, уи дтәылырхуан, хгарта имоуа дкартцон.

Ари ацсшьарта җны иацәыхарамкәа, қыала хәчык ргыланы, цшьбака цьма иманы ицсы ишьон Чывка зыхъызы Анхәатәи хатцак. Чывка уахынаихәапшуаз хатца ацшькы, ишәага рацәак идумкәа, ицатцақәа аахыршаны дыкан. Аха, иалухи, ицшреи исахъеи иакәнагахашаз акәығара ааицәмачума ухәо дыкан. Чывка лассы-лассы ацсшьарта җнаҗы дааилон. Ари дгәазтаз Гъаргы Дарафеии уезгы иртахыз уи акәымзи, зынзаск тыц иртөмызт. Дрыманы инеины ашьашәыраҗы ианылатәалакь, арт збоз ацсшьаҗцәа еибарыҗны дара раһь инеиуан, хазхара хаччап хәа. Иара Чывкагы ак схәоит хәагы дналагон, аха ахәаха иадразомызт, иараминут дааҗахыртәон. Ус, җнак итәаны ишлафуаз, Дарафеи даацәажәан: – Уара, Чывка, абри уани уаби Чывка ада уаха хъзы рымбазеи, иабарцшааи, сукәыхшоуп?

Чывкагы ихы ааиртцасын, акгы сыздыруам, ихәеит.

– Ушақәытца абаапсы, Дарафеи, – ихәеит Гъаргъ. – Иадубалазеи уара Чывка ихъз, сызлахәапшуа ала, иара уигы ицәым-цхәушәа збоит. Чывкагы хъзы цәгьам аха, иара Чывка ицшреи

исахъеи иакэнагоз цсуа хъзык имазар еиха еигъымзи, – ихэан, игылаз рахъ дналацэкэны. Нас, Дарафеи, Чывка ихъз убриакара игэхъааугозар, амни лаӀ азы илеиуа афы длыбааган, азы дытхэаны, даацшьаны цсуа хъыз бзиаак ит, уаха иумозар, – ихэеит Гъаргъ.

Енак зны ицо-иауа аз-тэтцэы ашка ибжъаз ацсшьацэа, ацсшьарта оны азааигэара равтобус ргыланы, дара лыбааны инацшы-аапшуан. Ус, Чывка, ацсшьарта оны ахъ снейуеит хэа дшафыз данырба, цэажэартахэыс дырkit. Иаргъы иидыруаз иурысшэа кэыжэ-быжэқэа рыла ак расхэакэоит хэа дафын. Ус ианынацш, ацсшьарта оны ааигэара ихэуа икэыз аеада рылацш нақэшэеит. Аеада збаз ацсшьацэа ауама збаз дара ракэушэа, ахы ршьшьит, агэы ршьшьит. Урт Чывка ихэеит аеада дақэыртэан ипатрет тырхырц, иаргъы мап имкзеит. Ишьапқэа еиѳхэаны аеада данлақэтэа, ипатрет тырхит. Нас, даваргыланы итырхит. Ари зегъ збоз Гъаргъи Дарафеии ирыкэша игылаз ацсшьацэеи ркьатеиах птцэо аччара иаѳуп. Мчабжъык акара аатцуан еицш, ицо-иауа ибжъаз ацсшьацэа рыла Чывка ипатрет икэдыршэеит. Чывка ипатрет шааиоузтцэкъа иман ацсшьарта оны ашка дылбааит. Арака зыцсы зшьоз зегъы Чывка ипатрет еимакны ахэацшра рибатом. Ус, ипатретгъы иаргъы шрымаз Гъаргъи Дарафеии ахьтэаз еиманы инкылсит. Апатрет неимда-ааимдо ишахэацшуаз Дарафеи даацэажэан, – Сара сызлахэацшуа ала, акы ахыухэаауа икам, аеада акэзар изаманахэха итытцит, Чывка иакэзаргъ дчыгэза давагылоуп, – ихэан игылаз рахъ даалацэкэысхт.

Чывка дгэыргьатцэа даацэажэан: – Абри ижэбо апатрет, сан лахэшьа Батым ирымоу хамтас илзысышьтырц стэхуп. Уи спатрет ахылымам хъаас илымоуп, шэгэы ишцабо, – дтцааит Чывка.

– Ари апатрет макъана иахэамцшыцыз Гъаргъ дахьтэаз, арахъ исшэырбеи, уара, апатрет, – ихэан иаарымхны акраамта дахэацшуан. Игылан ирыхэацшуаз ацсшьацэа уажэ рцэа иалашэаны икан Гъаргъ акы ахимхэакэаны шимуаз. Нас даеа знык илацш апатрет инахиган:

– Чывка, упатрет хәара атахымкәа итхуп. Амала, сара сгәанала абри апатрет ацака убас еипш антцатәуп: «Арымарахь сара – арыгъарахь аеада» хәа. Избан акәзар, ани Батым ирымоу уан лахәшья шәылзеиџымдаар калоит.

ШӘАРА ШӘЫЦКАРАГЪ ЦӘГЪАЗАМ

Лыхны ақытан инхоз Харазиа Қәчыч, Ацандара инхоз имахә Сағариа Датикәа махәра дааимгацкәа дыкан.

Қәчыч игәыла Къар Кәаста дааипхъан, абригъ-абригъ амш аены сымахә даасыпхъарц стахуп. аеҳәара рытараз усызцарц стахуп хәа, Кәаста мап имкит, дөыжәлан Ацандарака дцеит. Дахънеиз абри амш аены Қәчыч дшәызцшуп хәа реихәеит. Кәаста ихәы дырхиеит, акрыф-акрыжә, апшәмацәа апсшәа нарахәаны имџа дыкәлеит.

Кәаста дышиашаз Қәчыч иґы днеин, иеихәеит исасцәа, ири-таз аеҳәаразы ара ишыкало.

– Апшәмацәа убас сархәеит, уахънеиуа Қәчыч ихәзиахә, имахә Датикәа дахънеиуа еихабыс ицу алафхәаџ ду Цъни Цъгәат иоуп хәа.

– Кох, – ихәеит Қәчыч, – лафхәаџ духымкәа, алафхәаџ ду харгы дхамоуп Лыхны, Габечиа Гъаргъ, урт егъеикәшәароуп, нас ихалакәоугы уаџ ибап, – ихәеит.

Қәчыч Гъаргъ иґы дынкылсын, абри амш аены сымахә Асағариа махәра даазгоит, убас еипшгы сзаарыцхаит амахә еихабыс ицныкәо Цъни Цъгәат иоуп хәа. Сара убас истаххеит, мап сцәумкуазар сысасцәа урыдтәалар стахуп.

– Умахә дугымхааит, еихабыс ицу Цъгәат иакәзар, уигы бзиоуп, уара иухәаз аеҳәаразын саргы уа сыкоуп, – ихәеит Гъаргъ.

Гаргъ иалхыз амш аены Қәчыч иґы даннеи, рацәак аамыртцыкәан, амахә иџызцәеи иареи еиманы ашта иааташылт. Ирцылан апсшәакәа нарархәеит. Гъаргы Цъгәати рнапкәа шеибакыз

иаагәыдибакылан, аңсшәа ааибырхәеит. Рхәы мазеихаанза хәа илатәақәеит. Гъаргы Цьгәати уеизгыы дара ртәы иаламгар калозма, зегь рыкәша иаагылт. Дара, азә даақәытцыр егыи дналаго ишафыз, рхәы мазеихеит. Сасгыы пшәымагыы, изқәнагаз зегыы аишәа ианылахатәа, Цьгәат дфагылан дызцыз амахә иааигаз – инеигаз ртәы зегыы акы аанмыжъкәа ажәлар астал иахатәаз ирылеихәеит.

Аңсшәмацәа рганахь ала Гъаргь дфагылан: – Цьгәат, итабуп, шәааишьа бзиоуп. Нақ-нақгыы ескыынагь азхарақәа хабжыаны анцәа икаитцааит, – ихәеит.

Цьгәат даацәажәахын, уигыы иара атәы ак алаимтар калозма, ушьта алаф ахь ииаго: – Хара ачандараа хааизибаган убас еипш пқараны ишьтахт, арака хапқара атәы згәы инанамго азә дқалозаргь сыздыруам. Хара махәык хипхыаны даннахго, – амахә еихабыс ицу, ихә абас еипш иахшьеит – ампакхышы хәбаба, 300 маат апара нагәылахәан хәа, – ихәан дпышәарччеит Цьгәат.

Гъаргь дфагылан: – Цьгәат ачандараа икашәтцаз ақкара уаха зтахым пқароуп. Уи ақкара уара узрацәажәаз ара иадымгыло хәа азәгыы дыкам. Амала, харт, лхаагыы пқарак шыақыргылыны ихамоуп, уи шәарт ачандараа ишәыдышәкылоу ишәыдшәымкылоу хаздыруам.

Цьгәат дцәытцапшны Гъаргь дихәәпшуа, ари амаждахә уажә ак хгәыдитцахуеит хәа ахәыцра дафуп.

– Хара хапқара абас еипш ауп ишыкоу, иажәа ацтара дналагеит Гъаргь, – хара хамахә хипхыаны данаахго аан, абри уара уеипш, ыыза еихабыс ицу, ауаа дыззааиз аңсшәа аихабы дикәа хариоит, убас пқаран ихамоуп, амала хапқара шәыдышәкылоу ишәыдшәымкылоу сыздыруам, – ихәеит Гъаргь.

Цьгәат акраамта дхәыцуа, нас Гъаргь днеиәапшны дпышәырччо даацәажәеит: – Гъаргь, шәара лхаа шәыпқарагы цәгыазам.

ИАРГЫ АЗХАП...

Ацсны имѡапысраны иказ ылатәи ачемпионат аеазыкатцарақәа ирѡын араионқәа зегьы. Гәдоута араион аеказацагьы Лыхнаштаѡы аеазыкатцарақәа мѡапыргон.

Аены имѡапыргеит ахәмаррақәа ыла атцәеигәйдцара, ыла ампыл асра, апынгылақәа рхыцара, нас аеыѡқәагьы адәы иахыргеит. Уашьта ирзынханы иказ ыла ахәакъара акәын. Ари аспорт хкы лымкаала пату ақәыртцон зегьы. Ашта агәтаны 60 метра инарзынапшуа амәтәы шыақақәа риадла атцәқәа рхаргыланы игылан. Ёыла ахәакъаразы зыхьз –зыцша Ацсны антытцгы ирдыруаз аеыбгаказацәа Шулиа, Залатинска, Гъаргъ, Мелтон, Қбаазым ухәа рус ахь ииасит. Рахәакәа ткәыцәаа азәазәала ибжьаланы, ахыкәлаа еипш атцәқәа хырффаны икарцсон. Убриала иалгеит аеынтәи реазыкатцаратә хәмарра.

Ус ицшызар, апынгылақәа дызлархыцалоз иеыз ҫаша ду дақәтәаны, ахәак азәы иааимихын, ахәакъара иеазыкатцаны даагылеит Симон. Симон ахәак икьоны хәа ахаангы ирымбацыт иѡызцәа. Иара дзызкыз ыла апынгылақәа рхыпареи ыла аипхныѡлареи ракәын.

Симон «чоу!» – ихәан, атцәқәа риадны иахьгылаз иахәа апырпырхәа икьо дынбжьалеит. Аха, рыцхарас икалаз ѡбака тәы хитәахьан еипш, иахәа ааицәыблакьан иеы арма лымха лекәыцәааны илкаижьит. Игылан ицшуаз ирцәымҫахан, ауу ааилдыргеит. Ари збаз аеыбгаказацәа реиҫабы Шулиа артәаахәа дыхәхәан, Симон дигәйдлеит, хәишьит апарәы храион зегь зыкәгәыцуаз аеы дамыгитәит хәа. Еицәхароуп, еилыхароуп зегь зѡу аеы алымха амшала.

Абарт абас еилыхо аицәхара ианаҫыз, Гъаргъ ашьшьыхәа дынрылтцын, днеин атәа-тцла ду иалхәхәоз адац дныкәтәан, ибга атцла инадцаны ататан ахара даҫын. Шулиа изхараСимон диацәхәит, даҫыт, аеы лымхада иаанужьит, уашьта изыпцоуи хәа дуаруаруа ашта дыкәуп.

Ипшызар, Гъаргъ нахъхьи имала дтәаны ататын ахара дафуп. Гъаргъ дахьтәаз збаз Шулиагъы Мелтонгъы неины иганафы адацкәа инрықәтәеит. Ус, Шулиа дгәамтц-хамтцау – Симон хаишьит, иан длымазамкәан даалымшәааит, хәа ағра дафуп. Гъаргъ, акгъы изымдырзозшәа: –Икалеи, ура Шулиа, – ихәеит.

– Икалеи закәи, Гъаргъ, Симон аеы алымха ахьхитцәаз умбазои? – ихәеит игәы цжәо.

–Нас, ебабак азыхәан цкәынак машәырк импытцкәеит хәа, дахшьырцу? – атак ныкаитцеит Гъаргъ.

– Иуцәажәашьоузеи Гъаргъ, апарафы храион зегъ зықәгәыгуа иароуп, – ихәеит Шулиа дгәамтц-хамтцау.

– Уамак камлеит, сынтәа затцәык имыцеит хәа, апсгъы ашьап, иаргъы азхап, – ихәеит Гъаргъ.

– Иарбану, ура Гъаргъ, изызхауа, аеы акәу, мамзаргъы аеы алымха акәу? – дтәаит Шулиа, Гъаргъ ицәажәашья уамашәа ибо.

– Шулиа, аеы ақәрахь инеихьеит уаха иазхазом, амала, алымха азхар алшит, – ихәеит Гъаргъ мыжда, алаф ахь ихьарцшуа.

Мелтон ифы инапы адкыланы, агафәахь ихы рханы аччара дафуп, Шулиа дибар хәа дшәаны.

– Оора, шәанацәалбеит, Гъаргъ ихы ахьеилапса шәымбазои? Сара сахьжәбо сааихьеит, – ирхагыланы ирзызырфуаз рахь ихы рханы, – ахаиуан злымха хьутцәаз фыц иазхаит хәа смахацт, – ихәан, икамчы афывхәа адгьыл илышьтаикшеит Шулиа.

– Уи хьаас иумкын, Шулиа, амала икатцатәу удьруоу?

– Изакәызеи? – дтәаит Шулиа имырхаацәакәаны.

– Изакәу умбои, уатцәы ахәакъара хәазыкатцаны ханаалакь ашьтахь, Симон даеазнык дықәхцароуп ахәакъаразы.

– Уара ари зынзаск деилапсазеит хәа сыкоуп, – ихәан, ибжыы өхеицалт Шулиа.

– Мамоу, Шулиа, сара макъана схы атыцафы икоуп, – сара Симон иахья иахәакъашья злазбаз ала, аеы иазынхаз аргъа лымха уатцәы ихимтцәар иузом. Амала, Шулиа, сызлаухәо, Симон уатцәы ахәакъараз данықәло цқба уихылапшла. Иазынхаз алымха анхи-

тҕео аан ак лақәшәа ак ҳаракшәа имхахтҕәар, уашьтан алымҳақәа «ианрызхалакь» еихьымза-еицымзашәа еикрамхар, ае апшзара ацәызыр калоит, – ихәеит Гъаргъ папатқкәыр дыччо.

АБРА ХАХЪЫҚОУ ЗМАХ ТЫЦХААИТ

Ари аныкала 1948 ш. рзоуп, Лыхны ақытан. Ацъамеыгра аҳаблан Манча Сақаниа хантәафыс аус аниуаз. Аколнхара аферма иамаз ацъмақәа ашьхантә ианлыбаа, фы-цъмак иаарықәшәаны ипсит. Манча аҳақым дипҳьан дааиган, иирбеит, ацъмақәа рыпсышьа зыхкьаз аилкааразы. Аҳақым излашьақәиргылаз ала ацъмақәа апхтра чымазара ала ипсит. Нас иара иақәнагаз ақт шәыкәқәа кәртеит. Инхаз ацъмақәагьы ирықәнагаз ахәшә рыртеит, уаҳа пырхага камларц. Уи акәхеит. Ускантәи аамтазы Гәдоутә араиком актәи амазаныкәгафыс аус иуан Қартынтәи иаарышьтыз Бохәуа хәа цәгьа зухьаз азәы. Бохәуа цсуа дбаны иаанымхоз азә иакәын. Ахәычы иниркны аду ифынза инихәапшуаз зегь аф итцалон. Убри акара иуафышьа баапсын, ауафы дызхиркьо изымдырзо абахта хыла даирсуан. Ажәакала, иара иихәаз акәын уаҳа даеак калар каломызт.

Ацәгьахәафцәа рыцҳақәа уезгьы ианыкам убахьоу, азә Бохәуа ифы днеин: – Ацъмақәа чымазафханы ипсызшәа шәкәыла еиқәдыршәаз башоуп. Ацъмақәа дызтахымыз азәы ахәшә рытаны ишьит, иааурхыцхыцыр ацәгьара кәзтәаз дара рхала дцәырыргоит, – хәа.

Бохәуа иитахызгьы уи акәын, сыцгәгыр иафашәарыдашь хәа, иара минут Манча дипҳьеит. Уи Бохәуа иеихәеит икалаз шыкалаз зегьы. Аха башоуп, цәгьара кәзтәаз дьжәдыруеит, дцәыржәга хәа длагылеит Бохәуа. Аус атыхәа рызптәом. Азәазәала апартия иалоу дрыцҳьаны иааигоит ак шпәсыздмырхәари хәа, аха зегь акоюп, рызегь ирхәо – ацъмақәа апхтра рыхьны ишпсыз, азәы инапала итаханы хәа шырзымдыруа.

Ус, Гъаргъ уатцэы уара уоуп аочеред зтэу хэа ирахэеит. Уи Бохэу хэа шэызэу сиџацшыр атцкыс ацсцэаха сиџацшыр еиџасшьоит, аха саргыы саџашэеит, сцагэышьап, – ихэеит.

Гъаргъ данцоз Манча дилабжьеит: – Амарцъа, Гъаргъ, уи уара улафқэа здыруа уаџзам, угэуеаныз, мамзар ани иџыза ашьажэџы акгыы ххаразамкэан иахъакэым хкылигар калоит хэа.

Бохэуа ишэ дасны Гъаргъ даныџнашыла, ацсшэагъ имхэеит, дагыхамтцгылт. Бохэуа азтцарақэа иито, иара излаилшо ала ртак ныкатцо дшааиуаз ауп, апартия аџбатэи амазаныкэгаџ Цлиа Гриша дшааџнашылаз. Гриша, Гъаргъ ацсшэа иахэаны днатэеит. Нас еитах дналагеит Бохэуа, Гъаргъ арс дныкэыргъажьуа, анс дыкэыргъежьуа диман. Аха Гъаргъ иихэац ауп иихэо, ацъмақэа азэгыы ишимшьыз, ичмазаџханы ишпсыз. Гъаргъи Бохэуеи ахъеицэажэо, Гъаргъ урысшэала цкъа иахъизеикэмыршэо, Гриша тырцъманра изуа днеиуеит. Абар уашьта саатк аиха тцит, еиџыхароуп изэу, Гъаргъ атакс икаитцац ауп икаитцо.

– Ихэа дарбану ацэгъара катцтаз, мамзар шэхантэаџгыы шэаргыы пытџык абахтахъ шэыџыр, уа заманала ишэдырхэоит, – ихэеит Бохэуа, илақэа цырцыруа Гъаргъ диџацшуа.

Уашьтак згэы атцанза инеиз Гъаргъ дахьтэаз ацсышэала да-ацэажэан: – Абра хэхьтэоу змах тыпхааит, исхэаз иначьданы уаха акрыздыруазар. Гъаргъ иуаџышьа бзианы издыруаз Гриша аччара дамхакит. Бохэуа, Гриша иччашьа уамашэа ибаны, данынихэацшуаз, Гъаргъ ахышэтхэа дџагылан, цасхэа икатцо, атаххэа ихэамцъар дасны иааникылан, Гриша ихы найкэикын: – Абри ихадтэалоу абас сызиахэа, ишакэымыз ала сымгэа сыхьит, ирласны сымдэылтцыр, арака иакэым сымхакатцоит хэа, – ихэан, дыџны днеин, ашэ аартны, дындэылтцны дцеит.

Убри инаркны ацъмақэа ртцыхэала Бохэуа уаха димыпхьеит. Гъаргъ ила атцыхэа цтэоу, мамзаргыы Гриша гэыраз ду еикэику азэгыы изеилымкааит.

ТАКӘА ИАН ХАТЦА ДЦОИТ

Гъаргъ ичкәынцәа иреитцбыз ичара аены Дәрыпшь Такәа иангы анышә дартон. Ауацәа изахәаз аaira иафын. Гъаргъ агәарцаф шьюуки драцәажәо дышгылаз, ачара захәаз Басариан агәарц дааталейт. Басариан Гъаргъ ацшәа иасхәап хәа данаaidгылоз, идгылаз Басариан иахь инарцшны даацәажәейт:

– Абри ифыза атынха сара дабастахыз, убаказ, уара, ачараз иуасымхәазейтеи?

– Гъаргъ, сара ачаразы смааит. Сара сыззааз – сгыла Такәа иан иахьа хатца дцоит, ахәара калтцейт, унабжысны Гъаргъ дысзааугар, хатцафызара дызгар стахуп хәа дансыхәа, мап сзымкит азы иуасхәап хәа сааит, – ихәейт Басариан дейтцамхакәан.

– Икоу удыруоу, Басариан, қытак асасца сгәарц ишыкәгылоу сабалыццои. Амала, уа агылары Цыгыгәра дыкоуп, Махаз дыкоуп, азәы даашьтылхааит. Ихьаалымгааит, сара слымгейт хәа слызгәауам. Икалазом лхәозар, дганы Ленин иганаф амавзалеи-аф дыкәашәтца, 20-ка шыкәса рашьтахь сзейцшрахо збап ихәейт.

ГЪАРГЪ ИАНХӘА ЛЦӘЫМЗА ШАИРКЫЗ

Гъаргъ ианхәа дыпсиижьтей мызкы акәра акәын итцуаз. Ицшәма, уаха хнабжысны цәымзак ахаркыр стахын, анылхәа:

– Азамана, бәазыкатца, саргы абар шыта мчыбжык еихәуп сыкәымлейжьтей, – ихәейт.

Абар, уашьта лара дмазеиуп, лыцшәма иоуп дзызцшу. Ус иара данааи:

– Уара, икастцаз ачыс уманы улыбжьалар, саргы сыжә аахьаны снаушьталоит, – лхәейт.

– Азамана, – ихәан, ачыс зтаз артмака аашьтихын амфаду ибжьаршәны ифынейхейт. Ахахаирахәа дышлеиуаз, аць дукәа данынрыдгыла, дыцшызар, Кәланьрхәантә уск азын Дәрыпшька

ицоз ишыза Сафер даайдгылт. Сафер дылҗыжәтцын ацшәа ааи-
бырхәеит.

– Сгыежыуеит аоныҕа хамоахытцп.

– Мамоу, Гъаргъ, уск азын Дәрыцшынынза сәабжымысыр калом,
уара уабадәыкәлеи уеидараха?

– Сара санхәа лцәымза асыркуеит, сыцшәмагыы сышьтахыҕа
даауеит.

– Уара, уеизгыы уанхәа ак анбалыгужыхыаз...

– Уамашәагыы иумбан, абра хлатәагәышыапи, – ихәан, рҗац-
хыа ишытаз ақды инықәтәеит.

Гъаргъ иартмак ааиртын, ауаткеи цәаки аатигеит.

– Узлагеи, уара?

– Сызлагеи, аоныҕа иумуит, цасым, бынарцә бзиахааит ххәап,
– ихәан аграфинка иахоаз, фырцъантцс иказ, ааихын ауатка
нтәтәаны, – уахь акрыказар балхымзааит, – ихәан, инхтәаланы
ижәит. Сафергыы изтеитәаз ижәит. Сак-сакгыы атәа инацхаит.
Даеа акака аныржә, уашьта хаангылап, Гъаргъ, ихәеит Сафер.

– Ных, ных, хуаткагыы акыр илахцеит, уаха ацәымза хзамыр-
кыр гәыбган халтарым, ацсы хәа акрыказар, араагыы иаауеит, –
ихәан Гъаргъ, акәты аатыганы иааимҗихын, ачашә ааххны афара
иналагеит. Аграфин итаз аатадырцәуан еипш, Гъаргъ ицшәма
даарыдгылеит. Сафер доагылан ацшәа налеихәеит, дыпхашыа-
ны ихы ахыгара изымдыруа. Гъаргъ ицшәма лахь ихы наирхан:

– Аоныҕа схәан имуит, саамацхшыан исымаз цәырызгеит.

Сафер дыхәтцы-мытцуа, зҗы еихамгылоз, ажәак ихәылшәом. Ус,
ашышыхәа лтцаркыа цыба дынталан аспычка аатылгеит, артмак
итаз ацәымзагыы аатылган, амца аркны рацхыа инықәлыргылеит.

– Ахәлара иаҗуп, даеа цытк шәеидхалозар акәхап, – лхәан,
лабраа рахь дныбжыалеит.

– Анышә самандаз, иакәымыз кәхтцеит, – ихәеит Сафер.

– Иакәымыз кәзтцаз абни ибжыаланы илеиуа лоуп. Илыхы
ланацъалбеит, ачеицыказы ус дыкәмызт, уаха илықәшәаз сыз-
дыруам.

ЛЕНИН ДИВАИТЦОМА?

Гъаргъ араxә аxкаара интатцаны игәашә даадгылоны, җыла иҗеиуаз ахатца даниба, дааизыпшит. Ацсшәәқәа анааибырхәа, Гъаргъ дабанхо хәа дтцааит.

– Сара соуп Гъаргъ, бзиала уаабейт, агәарц утал.

– Мамоу, сара сшәәцхәәфуп.

– Ипсыда, уара?

– Шьмас иаб Саацтқъери дыпсит.

– Уара, уи инытцаркәәкәаша, уажәыгы дыкәама, дыпсхәоу цысышьон.

– Ааи, уажәраанза дааигәышьейт.

– Анышә данбарто?

– Иацжәацы дыпсит, унышьтахь, ахәаша анышә дартоит.

– Кох, икалеи, уара, арыскаамта. Шьмас иаб Ленин диваитцап хәа игәы итоума?

– Уи сара исыздыруам, – ихәейт ашәәцхәәф дыччо.

Гъаргъ акраамта ашәәцхәәф дихәыцшуа, инацәәқәа рыла амшқәа цхәазо даацәажәейт:

– Икоу удыруоу?

– Изакәызей?

– Изакәу умбои, амшқәа зегь сыпхәазейт, аха итацәу хәа исызынхаз ахәаша затцәык ауп. Ахәаша сымшшьароуп, ацсрахьы сныкәазом. Амала, Шьмас исызиоухәаша удыруоу, уаб абаскаамта данкәоутца, даеа җенак азы акгы ухьуам, асабша ахь ииаигааит, акы сахнамгар, саргы сызнейуазар сымбари, – ихәейт Гъаргъ, ашәәцхәәф дихәацшны дыччо.

АКАРПЫЖӘ ШИГЪЫЧУАЗ...

Гъаргъ даныцкәыназ иҗызцәа ахбыццәеи иареи Дыгәра икарпыжәырта италаны ацхаста ирто иалагейт. Иаргы уахгы-җынгы иекаршәны дырхафун, аха азәгы дизкуамызт. Җенак Гъаргъ

иҫызцәа азәгы данимба, карпыжәк снацхап ааигәахәын, Дыгәра икарпыжәыртаҕ дынкылсит.

Днацшы-аапшуа, азәы симбандаз хәа акарпыжәкәа рхы дныкәс-аакәсуа дышнеиуаз, ицәытцатәаны ицшуаз Дыгәра, Гъаргъ дааисны дикит. Дааисуа, ицәа зы аанамго дыцканы атцәа атцака днаиртәан, днеины карпыжәк ҕыхны иааиган, иацхья инышьтеитцан, уалага афара, ихәеит.

Гъаргъ икаитцара изымдыруа дтәан.

– Уалага сымхәеи! – ихәан, иахәзыбатра даннамтцас, икаитцәгәышьооз акарпыжә лкыдкьан иаапены, инацәакәа аатшыуа ак ифеит. “Аобатәигы” анихәа, далагеит, аха илбаауам, илагырз хыжжыла мацара дналагахт. Иара убас ахпатәигы. Гъаргъ дыцсуеит, имгәа хытцт иацхьяка.

– Уаха иауам, сыпсуеит, Дыгәра! – ихәеит илагырз иҕашы.

– Уаха арахь ааигәа уҫызцәагы уаргы шәанызба, абни атцәаҕы шәыкнасхауеит, настгы сыкамкәа азәы акарпыжәтра дталт хәа ануаха, исоухәоит.

– Иаасоухәаз зегь кастцоит.

– Уажәшьта, уца!

Гъаргъ аарлахәа дҕагылашәа каитцеит, имгәацәа иацхья иргылань, дгыргыруа иҕынеихеит.

Уаха душьыргы уахь даукәлахуаз.

Жәабака мшы аатцуаны, ари ахабла иатәыз Сааткьери ицсхәы руан. Гъаргъ, Дыгәра акәац ахьыржәуаз дышрыдгылаз аниба, илацш сытцамшәандаз хәа иеынацхьеикит. Ус, Гъаргъ ахәса аматц ахьыруаз, ахшаа аиураз рацәак згымыз Дыгәра ипшәма илацш налықәшәеит. Гъаргъ ашышьыхәа иҕынеихан Дыгәра дзыдгылаз инарцәыхараны Дыгәра хәа ибжыы найкәиргеит. Гъаргъ шиакәыз аниба:

– Аа, уара амзышәа уоума? – ихәан, иҕааихеит акарпыжә гыгьцәа рызбахә иеихәозар хәа дгәыгны.

– Дыгәра, укарпыжә згыгьчуаз дызбеит.

– Дарбан, уара, дарбан?

- Думбои абни, – ихәан ипшәма инапы налықәикит.
- Уеилагама, уара, амзышәа, ани сыңшәма лоупеи.
- Уңшәма лакәу сыздыруам, аха х-карпыжәк иреитдамкәа ифаны дықоуп, лымгәа зақароу умбазои? – ихәеит, аора иеазкуа.

ЦЪЫГРЫЦ ИОУП ИРЫЦХАХАЗ

Цъыгрыц дыцсит хәа адырра зауз Гъаргъ дхәыцуа дтәан. Арахъ игәгы рацәак еикәшәам, дцазозаргыы дызланеитатцуа имам, зеггы цъара-цъара иқоуп, иеггы иааигәа иқам. Ных-ных, еиґыс-каауа хәа акгыы қам хәа игәы ртынчны дыштәаз ауп, сабхәа дшықоу збап хәа имахә Акаки дшааиз. Аңсшәақәа анааибырхәа, даацәажәеит Гъаргъ:

- Иқоу удыруоу, Акаки?
- Изакәызеи?
- Изакәу умбои, сөыза бзиа Цъыгрыц дыцсит, иахъа анышә дартоит, Қәланырхәа сугароуп.
- Ишәылшо, отец, сара шәшықоу збоит хәа ауп сшааз.
- Пқашъароуп, исылшароуп, рацәак ханхом, сынрыдышшы-ланы сааугап.

Акаки дигеит иабхәа апсрахъы. Аха, иалухи, иара ишихәаз еиңш иқамлеит аусқәа. Анацәажәара-аацәажәара дшаґыз аңсыл-гара иалагеит, цсылганшьтахъ азәгы доурмыжыит, крыфара идыртәеит.

Абартқәа зегъ рышьтахъ амґа ианықәла:

- Отец, ариақара шәылшоит хәа сықамызт, уажәы шәышпақоу? Гъаргъ имахә иахъ дыңшуа:
- Еи, ирыцхәахаз Цъыгрыц иоуп. Сара исурхъои, ауаа санаары-лапш, алақәа иркыз аеадабағъ еиңш, слахґыхшәа сқалеит.
- Уи бзиами.
- Ишцабзиам, есқынгыы чымазара убахъоу, зынгыы, Бацъ-гәыр иласба еиңш, умшәар ауми, – ихәеит Гъаргъ дыччо.

БАҒЪЦЫС ТӘЫҚА ДУ

Сафер иңыз ачкәыни иареи Дәрыцшынтә ишаауаз, Гъаргъ иџнахы имџахытт.

Гъаргъ, Сафер дауимдырхоз, аха ачкәын иңыз дизымдырт. Ачкәын акыр дкәыцшын, аха уамашәа иааубаратәа ицатцакәа ыршаны иџан. Сафер, иуцу ачкәын дысзымдырт анихәа, Сафер атак ақатца имтакәа, иара ачкәын дзажәза даацәажәеит:

– Аа, Гъаргъ, сузымдырзеи, сара Астамыр ица Сафарбеи соуми. Ицатцакәа уамашәа ишибоз, ихъз зынзаск ицъеишьеит.

Гъаргъ еитәх дцааит:

– Исыхъзузеи зухәаз, дад?

– Сафарбеи сымхәеи.

– Кох, кох, Бағъцыс тәықа ду хәа, уара ухәычшәа хъзы уамажәкгы умоупеи, арахъ шәлеи, арахъ, – ихәан, рацхәа днагылан аџныка иныџнеигалт.

ШЪЫБЖЪОН ТЫРҚӘАТЦАС, НАС АПСУАТЦАС...

Лазаа ргәаџакны инхоз Рафет милатла датырқәан, гәылак ситцамхандаз хәа бзиа инхоз уаџын.

Ацъыкәреи рашәаразы дзыцхъаз иуаахәацәа, Гъаргъ ида, зегы ааины арашәара иаџын. Ус: “Уа, бзиа жәуит!” – хәа Гъаргъгы дааин арашәара дынрылагылт.

Рафет зы хъшәашәак шәзаазгап хәа азымтар ахъ иџынеи-хеит. Рафет заагара данца, ауаахәацәа ргәы назамшәа аниба, “ишәыхы, уара?” ихәеит Гъаргъ.

– Ихәхъыз умбои, Гъаргъ, – ихәеит амаҫа ахаџы игылаз Хыгә, – Рафет ҳақәиргәыцхъан, амхы рашәаны ҳалгар, цәқатак шәзыс-шьеит хәа.

– Нас? – дцааит Гъаргъ.

– Нас, умбои, арашәара ҳанаалагоз, ҳацәқата азбахә анаххәа, рацәак ихшыџ азмцазшәа хбоит.

– Уи хьаас ишәымкын, дааир, са дызбап.

Рафет азы иманы данааи, иуаахәацәа акыраамта ҫымт дрыц-
рашәон, нас даацәажәеит:

– Уара, уаха шәхәы шҫасырхиои, тырқәатцас акәу, апсуатцас
акәу?

– Оо, Рафет, изакәызеи уанацәалбахт, уаханза акыр бжьоуп,
иҳалымшар хәа сшәоит. Убри аҫнытә, уаалаган шьыбжьон, шәа-
ра ишышәтцасу ала, ахаа-мыхаала, рыжәтә адымгалакәан аишәа
рхиа. Нас, уаха уаалаган, ууаахәацәа зықәургәығыз уцәкәта аашь-
ны, абыста пха аауны, ихыумыртыц ууалыр аахыртны хлауртәар,
хазынароуп, убри апсуатцас ауп.

– Иухәаз бзиарами, Гъаргъ, – ихәеит Рафет аарла, уаха хыга-
шьа шимама еилкааны.

УГӘЫ ҫЫҫЪУАЗАР...

Гъаргъ уатцәы дыцсраны дықазар иахьеипш, иааигәа инхоз,
алаф ицызхәалоз Закан иқяф қатцаны ҫыла агәарц дааталт. Апс-
шәа нарахәаны, игәы цшаауа Гъаргъ иацәажәара даналага, идтәа-
лаз иархәеит иацы аахыижьтәи ацәажәара шицәыцәгьоу.

Закан дырзымзырәыкәа еиҫа ацәажәара дналагахт.

– Ааи, абаа Гъаргъ, уеыргәгәа, уахь иутыцым макьана, ҫбагыы
– уара уаамышьтахь хгартә смоуа, агәҫығь сагар қалоит уара уда.

Цытраамтак цахьаны, Гъаргъ аарла даацәажәан:

– Закан, – ихәеит.

– Изакәызеи, Гъаргъ? – ачымазаҫ днеихагылт.

– Изакәу умбои, сара саамышьтахь уара хгартә умоуа агәҫығь
уагазар аастә, усыщны уаалар, иқоугьы умбари, нас уоурышьтны
уқалар, ара иқоугьы аилкаа рзааумгари, – ихәеит аарла Гъаргъ.

ХӘ-МААҫКИ 15 КАПЕИИ

Гъаргъ ицшәма адәқбан аҫнытә данааи, лыцшәма дахьтәаз
иганаҫ днатәан, акыраамта еицәажәон. Нас, ихәханы иаалгаз

аашьтылхын, еиманы афны иныфналт. Пытк аатуаны, лцаратра
иахьтәаз ишылхаштыз анылгәалашәа, днеизар – иубар иаахә,
иқазам. Апшәа иқәухма хәа даниазтәа, сара акгы сымбеит,
иҳәеит. Анахь лхәеит, арахь лхәеит, аха илбом, ари иқәхны итәа-
хит, баша сирхәацәоит хәа лгәахәны деитатцааит.

– Исымбеит сымхәеи, бара, – иҳәеит иеыргәааны.

Адырфәены дырфегьых лыпшәма игәра лзымго деитатцааит, –
уара, сухәоит, ацара стәхым, атра сзыргьежь, хамтоуп.

– Бара, икалозар уажәшьта быскәатц, – иҳәеит Гьаргь ибжы
фышьтыхны. Уи акәхеит.

– Уаха цәыз хмоуааит, – лхәеит.

Мызкы ақара антцы, Гьаргь агәарц иқәыз ацәқатақәа руак
атцкәкәара иалагеит. Амгәа ахьзар хәагы хәшәқәак артеит, аха
акгы ахәоны ирбом.

Хымшқа рышьтахь, ишамуаз аниба, баша ицсыр атцкыс иҳәан,
Жора дааипцхьан ахы ихиртәеит.

Акәац еиғыхны атыц ианықәйтца, сшағу амгәагы срыцқьап
хәа ианааиркыа, апцхьа илацш зықәшәаз ацаратра аатиган, Гьар-
гь инааиркит. Уамашәа ибо зык нахьиршан, ацаратра анааирт,
хә-маатки жәохә капеии аатигеит. Ипшәма лахь ибжы наирган,
аранза бааи, иҳәеит.

Дааин данааидгыла, лцаратрагы лцарақәагы лара лахь
инаирххан:

– Быст, бара, абанк иалатцаны ибымаз бцарақәа Жора иамхны
ибзааигеит, – иҳәеит.

ПЫЖЫА ИЛАФ ХӘАМТҚӘА

Җаибашьцәа-фырхацәа жәафыла иштахозгы, зегь акакәын,
хтәцәыхак шаароулак, ма ишәахәон, ма икәашон, алаф рхәон,
ихәмаруан, иччон, рхьаақәа аларқачон. Ари иаанагоз агәка-
мыжьра, цхьақа ацара, аиааира агара акәын, ус егықәлеит.

Аибашьраан ииз алаф, абас дналагеит – аибашьра баапсы изыннажьыз ахәра баапсқәа ирыхкьаны зыпстазаара иалтцыз, алаф заманала изцааиуаз Гъаргъ иашьейхаб Хәатхәат имоҭа Пыжьягы.

– Аибашьра анцоз аан аибашьцәа рееитнырпсахлон уахык ртаацәа инрылацшырц. Ҷнак, ааигәа аоныка имцацыз Сакәа ифызцәа шицыз аоны днеит. Агәарц ианынтала иаарпылаз Сакәа иаб игәыргъара хәаак амамызт, игәыдикылт, ихыдикылт ачкәынцәа, изуствәаз еиликааит. Еикәных бцъарла еибытаз ачкәынцәа иркыз абцъар зегьы цқя ишизымдыруаз аниба Сакәа: “Аа, саб, ари афыза уара ухаан икамызт, абри закәу, абри закәу хәа дышнеиуаз, ари атанк еимкәызжәо ауп ихәан, агәарц антытц игылаз ашьышма иарбаны агәыз анаатирга, ашьышма ыказамкәа илықәццышәаа иагеит, – ихәеит Пыжья.

– Уи даара ибцъар гәгәоуп, арахь шәааи, – ихәан, аоныка иҶанынеиха, Сакәа дцааит:

– Саб, сан дызбазом, дабакоу?

– Уан, дад, абни еикәужәаз “атанк” дтатәан.

САРА АКӘАРТ СШЫТ

АибашьраҶы Пыжья икомандир адтца иитеит цшыхәра дцаны икоу рзеиликаарц.

– Сыхиоуп, – ихәан, иеааикәыршәаны, идтца ашка дцеит.

Ашьыжь ицаз дыкам, дыкам, ифызцәа машәырк имыхьзааит хәа ишыцшыз, алашыцара иеалакны даакылст. Икоузеи анырхәа:

– Сара сгәы сеанымкәа сызлашәаз агәыц акны, хаҶацәа ркомандир ацәыцә анапхыс даласымтцеит, иара уатцкьа сааилгеит.

– Акомандир ицыз?

– Ишәыхьи, уара, хара хапсуаазами, дара хреипшхар шәта-хума, сара исшьыз акәарт ауп, иацыз акәчарақәа игәаҶны исзымшьит, – аҶак ныкаитцеит дыччо.

КАЛАШӘА СХЫ ЗБОИТ

Гъаргъ ибаҳчақны игылаз амжәа ду еилыхуа дышџеиуаз, дџа-лкъан, афацақәа ирацәаны иахъеилажъыз дрылаҳаит. Ус акәым-зтгы, шә-псык ихазаргы – дынхомызт.

Дышкаҳаз збаз ицшәма артәаахәа даныхәхәа, изаҳаз зегы ибарыџны иааит. Иашьцәа Хәатхәәти Михеи афацара даалырган, азы иџархәхәо ицсы ааргеит.

Акыраамта иниха-ааихо ишиџыз, илацәа аахитит. Нас, дна-хәы-аахәо, имах, ишъах шейбгаз ақара агәра анига, иашьцәа дры-хәацшуа џааитит.

– Оо, Хәатхәәт!

– Изакәызеи, Гъаргъ?

– Изакәи захъзуи, уара, атцла салыџрит хәа сықоуп, акалашәа схы збоит, – ихәеит Гъаргъ папатцкәыр.

УАЛШӘӨЗААП

Гъаргъ иашьцәагы иаргы цсрак ахъ ишықаз ауп ицшәма лтынхацәа бзиақәак аџны ишааиз. Рааира деигәырғъаны дырцы-леит, рхәы лырхиеит, аха асасцәа ирыдлыртәало, гәылак дықам, зегы ацсрахъ иқоуп. Иара усгы азә дыспыхъашәозар хәа амџахъ дахъынкылсыз, ацсрахъынтә хәычык заа иааз Миха даалықә-шәеит. Илдыруеит, Миха аишәақны даара арыжәтә шимжәо, аталбошьрагы шымџаџимго. Иара усгы, асасцәа стоуп анылхәа, асасцәа хтаазар бзиами ихәан, днеин ацсшәа нарахәаны, аишәа дынрыцахатәеит. Даара аамта ргеит, асасцәа еицыз рқъафқәа бзианы иқаитцеит Миха. Миха ида зегы аишәа иахытцны ишгы-лаз ауп Гъаргъи Бориси шааџнашылаз. Ацсшәақәа анрархәа:

– Иқашәтцеи, уара, ишәырласуама? – ихәеит Гъаргъ.

– Миха даара пату хәқәтцаны арыжәтә хиржәит, – рхәеит еи-цыз асасцәа рахъынтә иаацәажәаз Расими Дурсыни.

Гъаргъ дыпшызар, Миха ихы-иҕы ꙗꙗпшыза, уажәы-уашьтан дааиꙗкәшәап ухәаратәа аишәа дахатәоуп.

– Шәаргъы шәꙗфқәа ꙗитцазаап аха, иаргъы аꙗаꙗ иаꙗыз ахәатꙗы еипш дꙗашәтәит, – Миха иахь ихы наирхан, – ура, цꙗа ухәдырзомызт, зны-зынлагы, Баꙗгәыр иласбеипш, уалшәо-заап, – ихәеит исасцәа пату ахьрықәитцаз игәы иаахәаны.

АЧБЕИ ЧАЧБЕИ

Хьачхәамак ауха Гъаргъ ашьтәа ацәа ахыхра иаꙗыз ичкәын-цәа дышрыхәыпшуаз ауп: “Уа, ҕааныбзиала шәнеиааит!” – хәа Матбеи дылҕеыжәтцны дшаарыдгылаз.

Гъаргъ иꙗыза бзиа иаара даара игәы иаахәеит. Аамта анааи, Гъаргъ итаацәагы иаргъы, Матбеи дынрыларгыланы, аныхәара дналагеит.

– Иа, Анцәа ду! Ашықәс ҕыц иахзааугаз амшьт бзианы, ажәлар абзиара дукәа дурбарц сухәоит!

Матбеи дынрылатцаны, игылаз амин рхәеит.

Нас, итаацәа зегь рыццхьаза ацәашьқәа аанкыланы, дныхәаны, акыдцара дналагеит. Матбеи дахьгылоу: “Амин, ҕааныбзиала шәнеиааит!” – ихәоит.

Ацыхәтәаны Матбеи иахь ихы наирхан:

– Уаха абрака иꙗьала-цалашәа исзааизгы итаацәеи иарей еихыумбаан, иауазар деибганы итаацәа дрыкәыршәа, – ихәеит, исас лаф хәычык наиххәааны.

Зегы амин рхәеит. Матбеигы дахьгылаз итабуп, Гъаргъ, ихәеит. Нас иахәызбала агәи агәатцәеи аамихын, ахәажәи ачашәи рыгәқәа аатырффаны аꙗыкхыш нтаирхәхәеит, аꙗы хәычык нарықәтәаны даахәын, амрагыларахь ихы нарханы инацитәит:

– Абри иску ачыҕа, хәбацәа ишахдырбаз ала, Ачбеи Чачбеи ирхәуп. Иа, ура, Анцәа ду, зегь зымчу, аꙗсуа жәлар, гәәкра иꙗоу зегь зхызгахьоу, абзиа рпугаларц сухәоит! Абри иску ачыҕ

шаны Ачбеи Чачбеи ирхызыгзаанза, анхафыжелар пхзаша ры-
лумхын!

Зегъы еицѣакны амин рхәеит. Матбеи җитѣуам. Нас Гъаргъ ина-
паѣы иххны иикыз ачыгъ иманы днеин, ахышә аҕны иқәыстдоит
хәа данналагоз, Матбеи дахьгылаз җааитит:

– Гъаргъ, узаманаха ушааиуаз, ауама ҕаутцеит.

– Иҕастцеи, ураа?

– Иҕастцеи закәи, Ачбеи Чачбеи роуми җарт Ачыгбақәагъы
җазхыпшу.

– Ураа узхыпшу са исыздыруам, сара издыруа уахатәиала уа-
ра узхыпшу сара соуп. Ари амин ахыгүхәаароуп. Мамоу акәзар,
уеы унақәтәаны уахәааз уцоит.

– Аиеи, нас, иҕастцагәышьари, амин ақәзааит, – ихәеит Мат-
беи дыччо.

ИЧЫМАЗАРА ДАЛИРГЕИТ

Ақәра бзиа змаз Шәлиман, ахаангъы ачымазара закәыз из-
дыруамызт. Игәы аарахәымхазт, иҗаацәа аҗақым дааргеит,
ахәшә-абыгъшәы зегъ идыргалеит. Арахь иара игәы назом, акгъы
смыхәеит хәа иҗаацәа ацтәа иаиргоит. Шәлиман игәы рахәым
хәа заҗаз Гъаргъ, инықәыршәны дцеит дшыҕоу збап хәа.

Ацсшәақәа нарахәан, иҕои, Шәлиман, ихәан иацхәа днатәеит.

– Иҕои закәи, Гъаргъ, сгәы рахәым, даара сееим ишубо еипш,
хәшәқәакгъы сзаарагашәа ҕартцан, аха башоуп, акгъы исыхәом.

– Иҕоу удыруоу, Шәлиман, ариаҕара уацхәа иқәу ахәшәқәа акы
умыхәаргъы даеакы ухәап.

– Урт зегъы башоуп, сырқәатт ажәра.

Пытрак ашьтахь Гъаргъ җамтакы адәахыы дындәылтцын, нас
дааины Шәлиман иацхәа днатәеит.

– Иҕоу удыруоу, Шәлиман?

– Изакәызеи?

– Изақәу умбои, саргы абри уара уеипш ааигәа сгәы аарахәым-хазт, сычкәын Москвантә хәшәык сзааиган, даара исыхәеит, цырак ақара абра сцъыба итоуп, иустәгәышыап.

– Ус сзуандаз, Гъаргъ, сумаазеи!

Иацхәа иқәгылаз азы аақәихын, ачымазаф ифәы ак нтатцаны азы нашәтеитцеит, насгы уеыртынчны уиаз хәа наиахәаны дын-дәылтцит. Гъаргъ ихәы картдан, иқәшәаз агәылацәеи иареи афара-ажәра иафуп. Саатк ақара аатцуаны еипш, Шәлиман ибжы наиргеит, араанза азәы шәааи, хәа. Инеины инаихагылаз ачкәын, изакәи, саб, хәа дтцааит.

– Изақәи захъзи, Гъаргъ дмааиргы уашьта сыпсхъазаарын, уи иситаз ахәшә даара исыхәеит, сәагыландаз схәо сқалеит. Шәаргы исзышәцшаароуп убри афыза ахәшә.

– Ибзиоуп, саб, макъана ара дыкоуп, еилахамкаари.

Шәлиман ичкәын Гъаргъ дахьтәаз днеин:

– Саб абзиахара далагеит, Гъаргъ иситаз ахәшә афыза ахықәа-заалакгы ишәыцшаароуп ихәеит. Изақәытә хәшәи, Гъаргъ?

Уи дахьтәаз дыччо фәаитит:

– Уи апшаара атахзам. Абна шәца азна итоу ацъықәреи шыбжьонла шәнеины цырак алхны иааганы ишәызимтәзои? Убри ауп сыхәшә.

Абри захауаз зегы ааибарччеит.

Абас Гъаргъ Шәлиман ичымазара далиргеит.

ГЪАРГЪИ ШЬКӘЫТИ ШЕИНААЛАЗ

Ари анықала ихафсыз ашәышықәса 30-тәи ашықәсқәа рзоуп. Лыхны аштә аеырыфәра мәапысуан. Ускантәи аамтала Лыхны иатәыз рахьтә аецышәақәа зырыфәуа хәа ипхъазаз ажәлақәа иреиуан Гычаа, Цлиаа, Гәатасаа. Арт ажәлақәа рыеқәа аныфәуа, ажәлар азфәлымхара ду артон.

Гыч-ипа Шькәыти Гәатаса-ипа Гъаргъи аеқәа ирыхъаны агәнибархарақәа роулон. Избан акәзар, зны-зынла убас иқалон, арт

оыцъа рыеқәа азбаоцәа иахырхәаара рзымдыруа ақынза, еиваххы иөеиуан. Ускан руазәк сара стәоуп иаиааиз ихәон, еги – мамоу, сара стәоуп ихәон. Шьоукгы тәык наларкшалон, ажәа-кала, арт аоыцъагы аеқәа рымшала адсшәа рыбжәмзиижьтәи хы-шықәса иреихан.

Ахәмаррақәа раамышьтахь аеырыофрақәа ирылагеит. Аеқәа еихшаны рырыофра иаәуп. Ус ицшызар, Лыхны иааны атәа аахәаны Гаграка изгоз урыск еыуардынла Лыхнашта даавалт. Ауаа рацәеи аеқәеи аниба, икоу еилыскаап ихәан, иуардын шатқакыз иеы нкыдәахәаланы ауаа рыжәпара дналалеит.

Аурыс шьоукы драазтцаан, еиликааит иказ закәыз. Саргы аеы сымоуп, исырыофрыр кало, хәа дантцаа, абра азбаоцәа тәоуп, урыдтцаала, рхәеит.

Аурыс ашьшьыхәа днеин, абас-абас анихәа:

– Иамоузеи, ашәкәы уеантца, уақәитуп, – рхәеит.

Ашәкәы иeanитцеит, егытаххеит оажәа верс иоуа аеқәа рәы иеы пишәарц.

Абар иаait ажәлар азфлымхара ду зыртоз оажәа верс иоуаз аеқәа раамта. Азәазәала иааилагыло, 15-оык рқынза аеыоцкәынцәа ацаха қацшьқәа рылахь иакәыршаны иааивагылт. Ус, ицшызар, аурысгы иеы чландар дақәтәаны, амгәацәа асаара ишьтасуама ухәо, апырцәкәа хырффаны, алымхақәа оардацза, акәадыр ахьимамыз азы еықәпалла дынрыдгылт. Иеы иасахьоуи иара дшеибытоуи зегы уамашәа ибаны аччара иаәуп.

– Шәаангылишь, дад, ахатхәыжә итоу умбакәан уахымччан, рхәоит, – ибжы нтганы ғаaitит Цлиа Бырдыгә.

“Чоу-соу!” рхәан, аеқәа ноурыжът. Аеқәа изааны агәра рыртомызт, 20-нтә акәшара закәыз рдыруан аеыоцкәынцәа. Жәантә иакәшахеит, аеқәа леивыс-ааивысуа, еилургоз хәа акгы ыкамызт. Ажәохәтәи ианталоз, Бырдыгә иеы рапхәака иниасит. Гьаргы Шькәыти рыеқәа аеқәа рыжәпара иалагылоуп. Аурыс иегы хәбака еы ирышьтагылоуп... Азеижәтәи ианталоз аурыс ичландар еы Бырдыгә иеы инавагылт, ари зегы уамашәа иба-

ны инеиґапшы-ааиґапшуеит, аурыс имгозар жәбап, зхәақәаз-гы калеит. Шькәыти Гъаргы артәаахәа ихәхәо, “абыржәоуп” хәа реыџқкәынцәа рыбжыы нарықәдыргоит.

Аґажәатәи ианталоз, аурыс иеы апхьака ииасуеит. Бырдығә иеы, уи иашьтоуп, Гъаргы Шькәыти рыґекәа ишџеиц еипш, ахпатәи атып еимаркуеит...

Ажәлар рнапы еиныркъоит, рыба иабоз лакәшьо аурыс иеы азбахә ада хәатәы рымамкәан. Ахамтақәа ршарахьы ииасит. Аурыс 60 метра ачыти 600 маат апареи ианаршьеит. Бырдығә Гъаргъ дынидгылан:

– Дабаангеи, ура абри? – ихәеит.

– Акыр здыруоу, арахь еибганы имаашаз, хара хзоума дзааз, – ихәеит Гъаргъ.

Убри аамтаз иаарыдгылаз Шькәыт иажәа ахәаха имтакәа, Гъаргъ дынбжьацалан:

– Шькәыт, уаргы саргы хәцәґязам, шықәс дуззак еидахьы-лоз аеуацгы акыр иапсоуп, – ихәан, инапқәа ааникылан дааигәыдикылт. Шькәытгы Гъаргъ дааигәыдикылт.

– Абыржәы икашәтцаз даара сгәы иаахәеит, – ихәан Бырдығә рыџцәегы аагәыдикылт.

Абас акыршықәса еинымшәоз Гъаргы Шькәыти аурыс ґы чландар наунагза еинырнаалеит.

ИУРА ИАЖӘАБЖЪ

Саб Гәдоута хтынхацәақәак ркны уск сымоуп сугароуп ани-хәа, дсыманы сааит.

Хахьааиз, ихәигәыргьаны хрыдыркылеит. Итәаны ишцәажәоз, аа, сыпсит, сыпсит, ихәан, саб имгәа инапы таргәғәаны длатәеит. Икахмтца акгы ыкам, аха иамуит. Дыпсзо даналага, даашьтых-ны ахәшәтәыртаны днахґеит. Ахақьымцәа днархәы-аархәуа дан-гәарта, акьатеилашә ауп рхәан дрыманы ақкарахь дырґеит...

Хымшқа анаатц, хар имамшәа аниба, икоу удыруоу, Иура, ихәеит.

– Изакәызеи, саб?

– Истаху умбои, Лыхны ашта уахыџахысуа соыза бзиа Гъаргъ хәа дыкоуп, уџабжысны иоухәароуп абрақа сшышьтоу. Нас Дәрыпшь уџеир, хашьцәа Тәанаа рџы Қъаамын исызиахәа, мамзар ирамхәакәа Ешырақа сугар, уашьтан ргәы иалсуеит.

– Бзиоуп, – схәан, машьынала сыџбжьалан снатцаа-аатцаауа, Гъаргъ хәа дызџыиз игәашә снадгылт. Аца атцакәнтә хатцак дааспылеит. Ацсшәа анааибәххәа, снапынтца иасхәеит.

– Гъаргъ сара соуп, – ихәеит.

– Саб Чыни акьатеилашә азыхәан дпырқан, Гәдоута ахәшәтәыртаџы дышьтоуп, уцаны исызиахәа ихәан азы сааит, – схәеит.

– Дарбан, дарбан Чыниу, уара?

– Тәан Чыни Ешыратәи.

– Ара дабааанагеи, ишьацәа данкны Ешырақа дыргааит, – анихәа, исхәара сзымдыруа, уамашәа дбаны снаихәапшит, саб сабааушьти хәа гәаныла сиягьуа.

– Иухьзузеи, дад?

– Иура.

– Уара, Иура, ахтыпшшашәа икоу абри уаб. Ақәа дуззеи Ешыреи тыпцк имоузакәан абра хәатра дааны иекеимыжыыр қамлазози? – егыихәеит, саргыы саақәгьежыын смашьына ашқа сџынасхеит.

– Аџнықа уааи, – анихәа, сыццакуеит, Дәрыпшьынза сцароуп, схәеит.

Амџа сахықәыиз сзызхәыцуаз – знык схынхәны снейны сабаушьти хәа саб сиязцаандаз хәа ауп.

Снапынтцақәа срылганы ахәшәтәыртахь сгьежыит. Ашә аартны саб дахышьтаз сныџнашылазар, сыбла иабо сызхатцом, зыкны сықаз Гъаргъ саб иапхьа дтәоуп. Саб ипқарта инапы адкыланы аччара даџуп. Нас саб сара сахь даахьахәын џааитит:

– Уара, ари уажәшьта аџнықа дга акәымзар, сыпқарста ааимқьар, даеазнык апқара сықәшәоит, – ихәеит, ачча лагьызқәа ичабрала ирыцқо.

АКГЫЫ ЫЖАМ ИХӘАЗАР...

Гъаргъ ахәшәтәыртакны уажәшьта хар умам, аоныка уцар каллоит хәа иархәеит. Аоныка игаразы инеиз ичкәын иеидкыларадшафыз ауп дзыхәшәтәуаз ахақымгы дшаафнашылаз.

– Ихалшоз зеггы узыкахтцеит, абрака иузаныстцоит жәамшка иужәша ахәшәкәа, – ихәан, иапхәа днатәаны зеггы бгыыцк иани-тцеит. Нас, даеа бгыыцк аацәыриган:

– Абрака ианыстцоггы кауцароуп, – ихәеит.

– Афи ауаткеи калом, афәыдгы рацәак уамеилахалан, атцәцәы-реи атаатәи зынза икалом. Уцшәма лахыгы ухьамцшын.

Рапхәа ихакым днифапшын, нас ичкәын иахь фәаитит:

– Ари иихәаз уахау? Иоухәара удыруоу, дшафәу ашахагы ани-тааит, убри акоуп исзынхаз, нас стынчуп, шәаргы шәтынчуп.

ЗАФИДА ЛЫЦСЫЖРА

Ақәра ду нызтаз Зафида, лаамта анааи лымфа дықәлеит. Ашәацхәафәа иахьабалакгы идәыкәыртцеит Кәланырхәа ада. Уаха иршьтуа данырмоу, Гъаргъ абаапсы хәухроуп анырхәа, иаргы мап имкит.

Дыфәежәлан, Кәланырхәаа дынрылс-аарылсуа зеггы иреи-хәеит, изынхаз Датикәа затцәык иоуп. Амш даара ибаапсын, уамашәа ақәа леиуан. Иуапа ихы итарцаны Датикәа игәашә данаадгыла, апшәа укоума, хәа ибжы наиргеит.

– Сыкамкәа, – ихәан, Датикәа афны аган даавтцын агәашә ахь ифәынеихеит. Агәашә данаатала, зуапа зхарцаны игылаз Гъаргъ шиакәыз аниба:

– Уа, бзиала уаабейт, арахь утал, арахь, – ихәан, инапы ааимихит.

– Мамоу, Датикәа, сара сшәацхәафуп.

– Ипсыда, уара?

– Ипсыда закәи, Мачагәа ипхәыс Зафида.

– Қох, Зафида рыцқа, дыңсытәкьоу, уара?

– Дыңсит хәоуп сзаарышьт, ихаумтцозар унабжысны дыңсу дыңсыму еилкаа. Уатцәашьтахь, афаша анышә дартоит, – наци-цеит Гъаргь.

– Арахь уааироуп, – ихәан, Гъаргь дааисны дикит, – амш зеиц-шроу умбазои, иаахкәап.

Афныка днеимгар имуит. Акрырфеит, акрыржәит, аамта ргеит, лафқәакгы набжьаргалоит, Датикәаггы акы иатцахо иакәза-мызт. Ақәа шакәымтцуаз збаз Гъаргь, аишәа дфохытцын, ацара иеыназикит.

– Уаапшы, уара, амш зеицшроу умбазои?

– Ақәа акәымтырггы ара саангылома? – ихәан дындәылцит.

Ацшәақәа неибыхәан, Гъаргь еита иуапа ихарцаны иеынеи-хеит. Абас шәкка метра днеихьан еипш, Датикәа:

– Оо, Гъаргь! – хәа ибжы наиргеит.

Иеы аакәиргьежын:

– Изакәызеи? – ихәеит.

– Уара, анышә данбарто зухәаз?

Гъаргь акыраамта Датикәа иахь дыңшуа:

– Уара, санааи убара, угәашә уларгыланы иуасымхәазеи?

– Схы илттыңшша имцеи.

– Амца зташәаз ухы, даеазны иуасхәарггы иухаштуеит. Икоу удыруоу, Датикәа, ари амш зеицшроу убоит, ас анышә дартап хәа сгәы иаанагом. Издыруада, амш еилганы икалар, абри ам-чыбжык анышә дышпарымтари, убасқан уарггы унеип, – ихәан, иеы наршәаны иеынеихеит.

ГЪАРГЪ КӘЫГӘ АБАРД ДЫШҚӘИТЦАЗ

Ахьшьқәа ртыхәала ацхьа ироуз аймак аамышьтахь Гъаргь Кәыгә дахьирхәхьан. Афынтә раан Гъаргь игәы иеанзамкәа даеа знык Кәыгә итцәгәыр дафамшәар амузеит. Уи шыкалаз абас ауп.

Ғнак Гъаргъ дчашәо арха дтан, ачақәагъы мақымкәа икхъан. Уашьта саапсеит, аоныка сцап хәа игәы иштәз, игәы иеанзамкәаны иганахъала иаатцпрааз ача ахьшь анагәыдитца, иамышьталакәа иаахәны амг иаганы иказ бардк ақәцәан инықәтәеит. Анс ихәеит, арс ихәеит, аха изықәмырпрааит, иацырхәаз ашашәа амахә иакәшан иаунашьтуамызт. Атцаа уазшахааит, ихәан, уатцәкьа длатәеит. Акыраамта ари иазызурызеи хәа дхәыцуа, ататын дахо дыштәаз, ладала Кәыгә дчашәо дақаланы дышәеиуаз ибеит. Гъаргъ лаба хымпығк ыршәны ахьшь иагәыдитцеит. Кәыгә ахьшьтәтцәа абжы шцаимахари хәа даахәыцны. Ахьшьтәтцәа абжы злымха итәсыз Кәыгә дшынацшы-аапшуаз, ахьшь аматцә иакны атцла ақәцәа ишықәтәаз илапш нақәшәеит. Уи акәхеит, ихьшьи ичақәа зтәтәаз иартмакеи нышьтатцаны, атцла ахалара иеыназикит. Гъаргъ Кәыгә симбандаз хәа ачықь днаватәеит. Атцла ахалара ус имариамхеит, хәызбала мацара амгқәа рыхтәтцәара иқәшәеит. Гъаргъ ахцатәи итатын даханы даналгоз Кәыгә атцла абжаракгы дымәеицызт. Ииулакгы ахьшь ақынза данәеи, аматцә иаамхны лабак нацырхәаны ианиршә, Гъаргъ дахьтәаз иапхьа илкахәит. Гъаргъ ихьшь ахы шышьуа инапы инықәиртәеит, Кәыгә даазқәуршәазеи, хәа дахәапшны дцәажәо, Кәыгә ипсы иманы цәгьала адгьыл даннықәгыла.

– Уа, уара уқәуп! – ихәеит Гъаргъ.

– Оо, Гъаргъ, абра утәеижьтәи итцуазеи?

– Атцла ахалара уаналагоз аахиижьтәи.

– Уанацәалбеит, убжы аасықәургар қамлазозеи?!

– Сыбжы уқәсыргазтгы, ари сыхьшь уажәы снапы иқәтәазауазма, хәычык иааурласыр қамлазозеи, амла сынуртәеит, – ихәан, иғанынеиха, Кәыгә ашьақәада иғашәыз имағрала ирыцқо ғәаитит:

– Уара, абаапсы, упсцәа аахәаны сухәоит, уажәшьта ускәатц! – ихәеит.

АРАХЪ ДЫЗЛАМААША...

Шөышқәса иртысхъаз Хабыгә атцыхәтәантәи жәашықәса иарта мацарала ихигеит. Итаацәа ацъамыгәа анрыхтеига, ишәызхоит ихәазшәа, “днықәланы” дцеит.

Ацсы атцыхәтәантәи имџа данықәыртца, ауаа акрыфаразы идыртәеит. Ицкәынцәаггы ауаа ахьтәаз инрылс-аарылсуа, цәыцақәак аанкыло ишнеиуаз, Гъаргъ иџызцәаггы ианынархагыла:

– Итабуп, шәахзаапсеит! – рхәеит.

– Иауазеи, Хабыгә рыцха изыхәан хәапсазар, – рхәан, атцәцақәа аақәхны инаддырkit.

Хабыгә ицкәын аиҳабы Гәагә атцәца анирта, итәаз ихы нарықәкны:

– Хаб изаапсаз уажәынахыс бзиала хшәыхьзалааит, хаб рыцха макъана дҳамазар хтахгәышьан, аха иамугәышьеит, – ихәан, ичабра наиҕишьит.

Гъаргъ Чагә диҕацшуа:

– Икоу удыруоу, Чагә? – ихәеит.

– Изакәызеи, Гъаргъ?

– Изакәу умбои, абрахь дгъежьны дызламааша аҳасаб шәкыр еиҕуп, мамзар дхынхәны даар, еитах рххатәыс дшәоур хәа сшәоит.

– Ааи, Гъаргъ, ауаа ирхәо хәа акы наҳамхәои, – ихәеит дыччо.

– Шәара ауаа ирхәо хәа акы шәәҕуп, сара дгъежьны даар шәахькылиго ауп исхәо, – ихәеит.

УАН СААЛЫКӘХШОУП

Уатцәы Лыхнашта ҕырыҕаразар иахъа еицш. Анхәантәи Кәыкәа иеыџгы иманы Гъаргъ иахь дымџахытцит.

Гъаргъ итааз дреигәыргъаны дырпылеит. Гъаргъ дыцшызар, Кәыкәа иеыџкәын иеы апхъахәқәа азыргалоз иакәзамыт, даәазәуп.

– Уеыџкәын дабааугеи? – дтцааит Гъаргъ.

– Сеы иакәсыртәалоз ачкәын игәы рахәымкәа ахәшәтәыртәны дышәтоуп. Икастцозеи, ҕеыөчкәында санынха, абри ачкәын избахә сахан сизцеит. Сахънеиз ацхәысеиба Какашья лычкәын дысхылымбааит.

– Уи бзиуп, аха аеыөкәа дрықәтәахыоу, мамзаргыы дузызырөө?

– Ари избахә зласархәаз ала, азәгыы дызматәам иоуп, аеырөразгыы акы узиахәом.

– Уи бзиоуп, иухәо каитцозар хазынарами.

Уи акәхеит, адырөаены Кәыкәа иеыө рыманы аштәеы инкылст.

10-верск иөуаз аеқәа раамтә анааи, Кәыкәа иеы наганы инрывадыргылт. “Чоу-соу” хәа аеқәа аноурышът, Кәыкәа иеы ахыкәалаа еипш рацхәа иөагылт. Аөбатәи акәшараангыы иаацкзаны ишаац иаауеит. Ари збаз Кәыкәа игәыртәгъара хәаак амамызт. Иеы аавалацыпцхъаза иеыөчкәын ибжыы найқәиргон:

– Уара узаазаз уан саалыкәхшоуп, усылымтар сабацоз, – хәа.

Дангәыртәацәа, ихылапарч ааихыхны илышътатцаны акәаҳара далагеит, уи ус кәзшьас иман рхәоит. Ари зегъ збоз Гъаргъ, Кәыкәа ихылапарч аашьтихын ихеитцеит.

– Ухылапарч уаакәытцны уеыөчкәын убжыы найқәырга, аеы хәжәоушәа збоит, – ихәеит.

– Иухыи, абаацс, Гъаргъ, аеы дшаманшәалоу умбазои?

Абыжьбатәи акәшараангыы ишаац иаауеит. Кәыкәа еитәх иеыөчкәын ибжыы иқәиргоит:

– Уан саалыкәхшааит, уан!

Иалухәузеи, аусқәа шцоз еипш изхыркәшамхеит. Кәыкәа иеы ажәабатәи ианталоз ацхәака хәбака ҕеы гылоуп. Ари закәызеи хәа Кәыкәа уамашәа ибаны дшыцшуаз, атцыхәтәантәи акәшара ианталоз ишакәымз рышътәхька инхеит. Ари збаз Кәыкәа:

– Сушьит, иаасзузеи, уангыы саргыы хәипцхашьшьаа хәикәа-иазар еиха еигъымзи, уажәы сыла иаурбаз ацхашьара атцкыс, цкәын мзышәа! – ихәеит, ицсахы цжәо.

ИСНААЛО?

Гъаргъ иқытан инхоз Мачагәа акыр шықәса дыртысхьан, аха апатца иҕаны хәа азэгъы димбацыт. Мачагәа иакәикит ипатцақәа ауижьтырц, ус егъыкайтцеит, аха рацәак иманшәаламхеит. Ицынтца ашьаҕа ахьяантәоз ирмачзаны, ичқәықәза, наҕ-ааҕ рацәак аганқәа амтакәаны инижбит, асаркыа данцшыло, иара итәала инаалазозшәа ибеит.

Әнак ақытан чарак акны Мачагәа даннеи, апсшәа иазхәаз зегъы уамашәа дбаны: “Данажә изыпшьеига закәызеи?” – хәа иҕацшуан. Ус наскыа Гъаргъ дзыдтәаланы дзацәажәоз рахь иҕынеихеит. Апсшәақәа анааибырхәа, Гъаргъ, Мачагәа уамашәа дбаны дшиҕацшуаз Мачагәа даацәажәеит:

– Акы азыхәан сшәазтцаар стахуп.

– Изакәызеи? – рхәеит.

– Абарт апатцақәа апсаны ижәбома, стаацәа наҕ иамх, уи уара иутәым рхәеит. Ара сахыааизгъы азэгъы акгъы ихәо сахауам, ус баша апсшәа сархәоит. Шәара иакәшәтцо сахар стахын.

Азэгъы ҕиҕуам, аха, нас Гъаргъ иааизымчхазт:

– Икоу удыруоу, Мачагәа, утаацәа рхәатәы укәныкәа. Икоутцеи, уанацъалбеит, аҕәарт ашәхымкәар иқәчхәрыз еипш, анахьгъы иатәым, арахьгъы иатәым, – ихәеит.

УЖЫРКЫ ТШӘАХОИТ...

Ачараҕы Гъаргъ идтәаланы акрызфоз-акрызжәуаз ахацәа рхакны итәаны акы инамтцасуашәа иаҕыз Сампал, зегь ихылапшуан: акәац ххны, ахаа-мыхаакәа ухәа иртон. Иара иихәоз акакәын: “Шәыскәатц, илбаауам, амца ташәеит хәа шәахааит!”

Сампал иганааҕы итәаз Гъаргъ, исыхыыз зухәаз хәа диазцааит:

– Исыхыыз умбои, Гъаргъ, апасақәа реипш илбаауам.

Итәәқәаз зегъы Гъаргъ акы шихихәаауа ақара агәра ганы изы-
рәуан.

– Иқақтгагәышьозеи, Сампал, уи запхъа ишьтам азәгъы ҳақам,
ақсабарафы ианакәызаалакгъы ус иацуп, ауафы данажәлакгъы
иқырқы тшәахоит, аха итәартә тбаахоит, ичҳаны уеанураалароуп.

СЫЦСЫ ТҮУП МАКЪАНА

Гъаргъ иргылаз ионы ашьыхрафы данааи, идикылаз ауаста
аҳаҳаирахәа аус дафын. Ғнак ашьашәыр ақнытә дыцшызар, иуа-
ста ишьыхны дзылгаз ионы абартцаф аршышы ала нбан дуқәак
рантара дафуп. Дызфыз аниба, сгәыла Хыгә ионы абартцафы ихъ-
зи ижәлеи аноп, аригъы ус қаитдозаап, ааигәахәт.

Ғнак ақара аоны дыкамызт Гъаргъ. Данааи, адырәаены
ашыжь Гъаргъ аца атқа дыштәаз, иуастагъы дааины иганафы
днатәеит. Ишеицәажәоз, ани абартцафы ианутцаз анбанқәа цқя
исзеилкаауам, иаанагозеи хәа дтцааит.

– Ишпаузеилымкаауа, ГБТ хәа ауми. Иаанагогъы: сыжәла,
сыхъз, саб ихъз ауп, инейтцыхны иухәозар Гаврилов Борис Тимо-
феи-ица ауп.

– Ишца, ишца?

– Иумаҳазои, ГБТ, – ихәеит ибжы ааргәғәаны.

Убасқан Гъаргъ иганаф ақәардә иадгылаз алаба хымпығ аақәи-
хын, ишимчыз ирхәхәа ихәдацъл данас, дәатққан дыхәхәо дыф-
ны аонықа ифынейхеит.

– Иқалеи, ура, иахъа уеилапсама? – лхәеит, ауаста ихәхәабж
заҳаны иадәылтцыз Гъаргъ ипшәма.

– Хәоны абартца ианутца закәи хәа биазтцааи. Иаб Тимофеи
иарей еивазжааит. Макъана сыцсы тәупей сара. Ма иаргъы бар-
гъы шәеилацәажәама, дыбхабыртәарц гәыграк ибтазар... – ихәан,
дуаруаруа даагъежны дахьтәаз ахь ифынейхеит.

АНЦЭА ИШЬАПКРА

Гъаргъ дызлаз ацутаҕны ацуныхэа ҕартцараны иҕан, аха азэҕы издыруамызт ари аус амѡацгара знапы ианыз, насггы мшыс иазалхны ирымаз.

‘Енак Гъаргъ дыцшызар, игыла Пацониа ыыла агэарц даата-леит. Гъаргы Пацониеи неицэажэа-ааицэажэо ишнеуаз:

– Амемышазы хдоута Анцэа ишьапкра ргэы итоуп хэа акыр уа-хазар? – дцааит Пацониа.

– Сыздыруам, аха ибзиами, Анцэа ишьапкрада хэаа шэмо-уааит, – ихэеит Гъаргъ.

Адырѡаены ари ацута иатэыз Ваниа, хэычык иҕаф ҕатцаны дшауаз, Гъаргъ иахь дымѡахытцит, адсшэа ааибыхэаны, еицны аѡны иныѡнашыланы атэара реаназыркуаз аламталазы, Ваниа дцааит:

– Гъаргъ, иуахахыоу сыздыруам, аха амемыша хацута Анцэа ишьапкра ргэы итоуп.

– Макъана ирымхэацт, аха ирхэозар акэхап. ‘Еааныбзиала шэнеиааит! Макъана пшымышҕа бжыоуп, аныхэа амѡацгара зна-пы иану изаацэоуп хэа ихалаланы акгы рымхэацт.

Адырѡаены Гъаргъ иахь имѡахытцит аѡыжэра бзиа избоз, ха-ланеип, иҕоугы наххэап хэа Гаруашьбеии Хаити. Гъаргъ ариаб-жъарак сқытауаа ишакэым сыхтаркит, ааигэахэт. Уртгы дырпы-лан аѡныҕа инаицхьеит.

Ианылатэа, арт ажэабыжыс исзааргеишь хэа дшыцшуаз, Хаит днапыркэычуа даацэажэеит:

– Гъаргъ, ирхэахыоу хаздыруам, аха амемыша Анцэа ишьапкра хамоуп. Иуахахыоума?

Згэахы цтэахыаз Гъаргъ ибжы ѡхеицалан:

– Иҕоу жэдыруоу, уара, изакэи шэцан шэаан “Анцэа ишьапкра, Анцэа ишьапкра” хэа шэаѡуп. Иштэахызар, ишьапкэа рыбжъара иамоугы шэкы, амала сара шэыскэытц, – ихэан, аирыз ашьтых-ны аѡцарахы иѡынеихеит.

МАҚЫТАТ ИХАХЫШЫТӘАШЫЫРА

Мақытат ихахыштытәашыыраҕы Гъаргъ акрыф-акрыжә доагылан, апсшәәқәә нарахәаны, иеы ахьәахәаз ахь иҕанынеиха, дөыжәахцап хәа инаишьтәлеит Мақытати Махмеди. Урт Гъаргъ ихьзаанза, аматурта иаадәылтыз Мақытат ипшәма дналцылан апсшәә налеихәеит. Илеихәаз здырхуада, иччо иааидытцит.

– Уара, сыпшәма акыр-кырхәа дзырччаратәа илоухәеи, уамак ухы итамшәазааит, – ихәеит Мақытат.

Гъаргъ атак қамцакәә, икәадыр амахақәә аанкыланы иеы данәәқәтәә:

– Оо, Мақытат, сара аоны ахшыхәхәар сфоит, ара сааны ахаз сыжәраны сзыкой?! – ихәеит Гъаргъ, иахаз шигәымпхаз удырратәә.

Убасқан Махмед даацәәжән:

– Илаухәузеи, дчыгәза аонықа дцонеи. Иубама узцаара иуна-таз атак?

– Вот тебе наа! – иахаз уамашәа ибо дгылан Мақытат.

АҘАНДАРА УӘЕИ, АҘАНДАРА

Әнак, Аңандара инхоз Қсыс иоызаки иареи сасцәаны Гъаргъ итан. Апшәмацәә асасцәә ишрықәнагоз ирыдыркылеит, ирықәнагаз ауаа рыддыртәалеит. Раамта анааи, аишәә ианахытцуаз аламталазы, Гъаргъ даахьгәхәашәә: “Қсыс, сөы шпоубо?” – ихәеит.

– Уөы хар амам, аха аөы бзиатцәкьа ужәыр утахызар, Аңандарақа уөеи, Гъаргъ, Аңандарақа, – ихәеит.

Уи акәхеит, асасцәә цеит.

Шықәсык ақара аатцуаны еипш, Жәәндәрыпшь Гәнаа рчарак ақны еикәшәеит Қсыси Гъаргьы. Апсшәә еибырхәеит, рызхара еицәәжәеит. Аены Гъаргъ даеацъара цартак иман азы дыццакуан. Ацара иеанаазыкуаз Қсыс ихы найқәикын:

– Қыс, уаха уанцо усывымсын, умѡахытц сара сахъ, – ихѡеит.

– Аа, Гъаргъ, уахатѡиала сақѡшѡом, саргъы усқѡак сымѡуп абра ааигѡа, уатѡы аѡныќа санцо хымќада сымѡахытцуеит. Сынтѡа усқѡа шќаќоу? – ихѡеит дааччан.

– Унеир, агъама убап, сынтѡа еиха еигъзар хѡа сгѡы иаанагоит, – наиаѡеикит Гъаргъ.

Уи акѡеит, адырѡаены шыжъымтан Гъаргъ Аркадиа дааипхъан, анапынтца иитеит, аеы днаќѡтѡаны Ачандара Қыс иѡы дцаны, Гъаргъ сасцѡаќѡак итѡуп, ахѡта азна аѡы итахуп хѡа иахѡаны, имхны иааигарц. “Иара дыќамзаргъы, ицшѡма иултоит”, – хѡа нацитѡеит. Қыс аѡны дшыќамыз заманала шидыруазгъы.

Аркадиа Қыс иѡы даннеи, Қыс дауќахыз, ицшѡма абас-абас иќоу хѡа анлеихѡа: “Унан, ахѡта азна аѡы иахѡамќаќан”, – лхѡан, иааганы инаилѡеит. Адырѡаены ахѡлара рацѡак агымкѡа, Қысы игѡыла Кѡатати еицны Гъаргъ игѡарц иаѡталеит. Ацшѡаќѡа еибырхѡеит, рхѡы анымазеиха, аишѡахъ инеит. Крырѡеит, крыржѡит.

– Нас, Қыс, сынтѡатѡи сѡы шќаубо? – ихѡеит Гъаргъ дааччан.

– Уара, Гъаргъ, шаќантѡи иуасхѡои, аѡы бзиацѡќъа ужѡыр утахызар, Ачандара усызней.

Аамтѡа ргеит, ихѡмарт, иччеит, нас рымѡа иќѡлеит Гъаргъ исасцѡа.

Адырѡаены Қыс ауха дызхъымзас, ирены икѡадыр иадхѡалаз иуапа анаатцих, иахѡта лагѡылыѡрны иацхъа инќахѡит. Уамашѡа ибаны иахѡта нархѡы-аархѡуа дахѡацшуа ицшѡма лахъ ибжъы наиргеит:

– Бара, суапа аѡнутќа сахѡта абаанагеи?

– Уара, иацы Гъаргъ аѡы хѡа чкѡынак дааишьтын, сасцѡаќѡак сзаараны иќоуп, аѡы азы сааишьтит анихѡа, ахѡта азна исымтеи, – лхѡеит.

Убасќан Қыс еиликааит иќалаз.

– Ааи, Гъаргъ, Гъаргъ! Сануќѡамтца исзыууз сара соуп изхароу. Амала, сѡатца сѡы агъама азымдыруа ицхѡастахазар, сусќѡа цѡгъѡуп, – ихѡеит, ихъыз пхашъѡ.

УИАЗГЪЫ ИБУАЛУП

Гъаргъ ашыжь ирахә-ишәахә ртыц ианықәйтца, уашьта акы снацхаргъы цәгъамызт хәа аоныка ифьинеихейт.

Аоны ашә аартны даныџнашыла, дыцшызар, акәты зны ика-пшьза аишәафь иқәгылоуп. Абри аниба дгәыргъатцәа даакалейт, ифәтцгъы азы ааунашьтит. Иахъа илгәалашәеи, абыста ықәлыргылахьюу хәа днацшызар, ачашәқәа зны реикәтцара дафуп.

Ицәа акы аалашәан:

– Иахъа изқәыбкызеи, бара? – ихәеит.

– Изқәыскыз умбои, сымахә Тамагә ахәшәтәыртакны дышьтан, хнабжысны дахзымбейт, уажәы аоны дыкоуп, дызбароуп, – лхәеит.

– Аа, уи бзиа усми, – иаалымаирехеит. Арахъ гәаныла: “Уи иифахьюугъы мацзам, иахъатәиала акгъы змауа са соуп”, – ихәеит.

Еиқәлыршәаз зегъы лчамадан итәтцаны данаалга, лыцшәма иахъ лхы налырхан:

– Ишцаубо, ипцоушьо икам хәа сыкоуп, – лхәеит.

Убаскан Гъаргъ ипшәма дылфәацшуа фәаитит:

– Иауазеи, бчамадан еиқәшәоуп, акы авубо икам, аа, уи схәеит хәа, аха акы агушәа збоит.

– Изақәызеи, уара, исцәагхаз?

– Цәымзак ацзаргъы цәгъамызт, уи азгъы знымзар-зны ибуалуп, – ихәан, дындәылтцит.

ГЪАРГЪ ЦЫГӘАТ ИБАРА ДЫШНЕИЗ

Цыгәат харак дызнейуам, дыцсуеит хәа Гъаргъ ианиархәа, кох, иакәым сыхьит, дсымбақәан дыцсыр, аеада сақәтәоит ихәан, ае-нытцкәа амџа дықәлеит дибаразы. Дахънейз, иааицылақәаз ацшәа нарахәаны, ачымазаџ дахъышьтаз даныныџнашыла, иааигәа итәаз ипшәма, Гъаргъ ацшәа наиалхәан, даацәжәеит:

– Уажәшьтатәкъя иауам, Гъаргъ, абар иахъя хымшуп җатқак ифом. Дынтанагалоит, нас даапшуеит.

– Шәымшәан, абаапсқәа, гәақрала апсра ықам рхәоит, насгъы апсцәаха дынзыдххыланы иигақәо дреиуам Цьгәат, – ихәеит Гъаргъ.

Ус итәаны ишынеицәажәа-ааицәажәоз Цьгәат даахәцимцын илақәа аахитит, аха акраамта җитуамызт, Гъаргъгъы икоузеи хәа дтцауам. Цьгәат акраамта җымтқәа дышрылапшуаз, абни итәоу дарбану ихәеит, заманала дшидырызгъы. Итәаз Кәат даацәажәан:

– Гъаргъ иоуми, – ихәеит.

– Уабақаз, уара? – аарла даацәажәеит.

– Уабақаз шпыкәу, дыпсуеит, уихъымзар қалап анырхәа, смааи.

– Нас, сышцоубои?

– Уажә узлазбо акәзар, ихагахар даҗеа хымш узахысуам, уаанза саргъы усқәак сымоуп, срыхъзап. Нас хнапы уқәыргыланы ум-әацаагап.

– Даара сгәы қаутцеит, итаабуп!

– Икоу удыруоу, Цьгәат?

– Изакәызеи? Уашьта уеизгы харак узнеиуам, сыззаатқәыз уахар утахызар, иуасхәоит. Абант ухьтәы хапыцқәа баша анышә изытцаужуеи, сара исзынужьыр, уаласгәалашәалап.

– Аа, Гъаргъ, урт сыхьтәы хапыцқәа рзыхәан зақәаы ааихьоу удыруоу, аха азәгъы исызимтеит. Амала, уаратқәкъя угәы акала икоуп, хамтас иустоит, уанцо иугап.

Цьгәат ипшәма лахъ данынапш, акыр утахәума хәа днеиха-гылт. Ибжы аармачны акы налеихәеит. Ларгъы дындәылтчны дцеит.

Ипшызар ипшәма арытәеи ахәызбеи ааганы Гъаргъ инаилыр-кит. Гъаргъ илыркыз нархәы-аархәуа дахәапшуа, арытәа иха-пыцқәа алатцысхып, аха ари ахәызба зызкуи, хәа длатцааит.

– Уара, арытәа еилыскааит, аха ахәызба зызку сзеилымкааит.

– Уи закәу умбои, Гъаргъ, хара ахацәа хамтқак азәы ианхаита-лакгъы ҳахәсақәа ашыьцра икны иамгои. Уажәы арт схапыцқәа

уманы аоны унеир, сара исзааугеи хәа даауғагылоит. Абни иуку ахәызба ала сьдөгәабжьара иахьынхалоу аамхны уцшәма хамтас сара ськынтә инлутар, лгәы иаамыхәои, саргыы салалгәалашәа-лап, – ихәеит.

Гъаргъ дзызпшзамыз аниаха, ихәара иғамшәо даақанатцеит. Аха нас игачамкра иеаалихын, дааччан ус ихәеит:

– Аиаша соухәеит. Утакала макьана ньрцәка ухы шхам збоит, сгәы тынчуп, ухапыцқәа итцегь уматц руааит.

Излархәо ала, Цьгәат даеа 10 шықәса ицсы тан. Гъаргьи иарей рлафхәарақәа итцегьы ахтысқәа рхылҕеит.

АЦШЬРА

Изыхьказ Анцәа идырп, Гъаргъ ишакәымыз ицхашьарақәа ихьаауа далагеит. Ари иахьа ихәеит, уатцәы ихәеит, иауамызт, ихьаа тыц инатомызт. Дзықәшәаз аахтны азәгы иҕы хәашьа изатомызт. Иеы акәадыр лақәитцан апкарақәа илықәыршәны Цьни Синат иҕы дцеит, цьара акы дышпасмыхәаришь хәа.

Гъаргъ Синат иҕы данней дикәшәеит, ацсшәақәа анааибьрхәа, инейн ашьашәыр аҕы инатәеит. Нас, Гъаргъ иаацәыриган Синат изеитеихәеит абас-абас сзықәшәаз, исыцсыхәузеи хәа. Синат мыжда ас иахаз ашьтахь аччара длалагеит, аха ицсы изейвгом, изах чьланы ицоит.

– Уара уччоит, Синат, арахь сара ахьаа сагоит. Сара схьаа азәгы издырзом, уара суқәгәыңны ауп сшааз, – ихәеит Гъаргъ

– Уара мыжда, еы улбаазом уезгы, цьара акы иадукшалазар калап, – ихәан, еитах дамхаччеит.

– Икоу удыруоу, Гъаргъ, Гәдоутә улазараз рацәак агымкәа хәшәтәфы бзиак дыкоуп ауасахьча Хуитка хәа. Уи абаоһьаа, алшәа, алчча ухәа илхәышәтәуа рацәоуп, убри лҕы узгап, – ихәеит.

Уи акәхеит, Синат иеы акәадыр нақәитцан, еиманы амға иқәлеит. Хуитка лыоны ианней дрықәшәеит. Синати ларей ибзианы

еибадыруан. Синат абас-абас хэа иказ шыказ зегъы аахтны ил-зеитеихэеит Хуитка. Нас арахъ шэааишь, лхэан, Гъаргъ дрыманы уадак иныџнашылт.

– Снахэарпшишь, – лхэеит Хуитка.

Гъаргъ ииура изымдыруа дгылоуп.

– Уара уеицш егъаџ ақэшэахэеит, аха сахэампшыкэа иуасхэо сыздыруам.

Икаитцагэышьозеи, Гъаргъ ихэымцъар аадиртлан инлымтцеи-кит. Хуитка инархэы-аархэуа пытраамтак дахэапшуан, нас, уеи-кэа еибаркишь лхэеит. Гъаргъ днаскъан иеиқэа ахынзеибаир-куаз ихъаагъы, дахыпхашъаз акэу, хэычык итэазшэа ибеит. Нас, Синат акы наиаалхэан адэахыы дцеит, ахэшэ аазгоит хэа акэхап, ааигэахэит Гъаргъгы.

– Гъаргъ, уускъа рацэак иееим, – ихэеит Синат дпышэырччо.

– Иахы зылхэа, уара, Синат? – дтцааит Гъаргъ.

– Иахыз умбои, апшьра ахыт, лхэеит.

– Хуиткагъы уаргъы шэыхкэа ааинышэкъааит, иапылшькэо дыркэатцны иара ахъаа зыртэаша сылтааитеи! – ихэеит Гъаргъ, уажэшьта хэартак шиоушаз акара дырны даапышэырччаргъы цэгъа имбо.

АЗЭ АНСТЭИ ИХЭАЛАП, АЗЭ АРСТЭИ ИХЭАЛАП...

Гъаргъ Таркыыл Хацъмет дтэыуан данаакэц, адышшылацэа ахъгылаз днеин, Хацъмет ичкэын Витиа ихы найқэкны:

– Уаб ицсра сара схарак аланы иказар, иара иахъатцэкагъ снеихъзааит! – ихэеит.

– Итабуп, Гъаргъ, уахъаапсаз азын, – ихэеит дыччо, алаф знаа-лоз Витиагъы.

Гъаргъ днеин тыпк тацэны иахыибаз днатэеит. Уи акэхеит хэ-минуткгы мтцит, ари ара дыштэаз збаз азэазэала, џыцъа-џы-цъала иааикэшо мацара, ауаа еиалқъ иааилагылт. Адышшыла-

цәа рыда уаха азәы агәарц дықәубаауамызт, зегъ Гъаргъ икәшаны игылахъан. Иара даакәымтцзакәа даәуп зегъы ччароуп изәу. Акы нарахәан данаалгалакъ, даеакы дналаго, нас даеазә итцәгыр днаәиаршәуан, уи атцәы илхра дналагон. Ус, еилагылаз дна-рылс-аарылсуа Гъаргъ дахьтәаз иганаә днеины днатәеит Арзын-ба Котциа. Котциа даацәажәан:

– Гъаргъ, сухәоит ани шәқытан апхәысаагара иакәымтцыз ахатца ихъыз шхаухәара, – ихәеит.

– Уакәытц, цьюшьт, Котциа, уи уажә ара иабатаху, насгы уи зақантәы исхәахьоу измахац икада?

– Мамоу, Гъаргъ, измахацгы рацәәәуп, – ихәара дакәытцуам Котциа.

– Нас, ус ианышәтахха, – ихәан Гъаргъ, икалаз ажәабжь дналагеит.

– Лыхны қытан, Алгыт ахаблан Парашут хәа иархәоит, ашәкәы дшану сыздыруам, хатцак иуафьбжара дтысхъан, азәгы дааим-гакәан дықан. Сыплан насыгзоит хәа игәы итеику, уи шәара ижәдыр, хымыз рыфонуцқала хөык ахәса ааганы икаижьит. Рацхьатәи иааигаз лаан ишақәнагахаша акомпания бзиа каи-цеит. Аха иалухузеи лара дыцқамызт, ихәан дкаижьит. Изахаз-гы кох-чох, рхәеит. Парашут аарлахәа ианигәагыыхгы ас еипш дышцакәшәоз хәа. Мызкы аатцуан еипш, Парашут даеазәы даалыхахт, даеа шьтәакгы ишьыхт агәыла-азла зегъы қяфуроуп ирымоу.

Адырфаены изырфызар, зтәы иамуа итәы иамузозаап, ум-бои, Парашут дзықәшәац дақәшәеит, рхәеит. Парашут мчыб-жьык фатцак ымфакәа, ихы ионапык рыла икны, дтәаны ахәыцра дафын. Ус иагызбеит урт хәычык зықәра ыказ сара сырмыхәеит. Уи атцкыс зықәра мачзоу азә даазгап, лбарагы цәгьахашт, аха икастагәышьари слыццаап, иаалхәоггы кастцалап хәа.

Ус иагьыкаитцеит, мызк аатцуаны еипш зықәра егырт реиха акыр имачыз азә дааигеит. Саргы шьоуку срыхкьашәа акомпания сақәшәеит. Ауха зегъ ханеимгеимца ашьтахь Парашут имха-

рахы дхалт. Иалашәхи алаламбатәйтәкъа зырхәо дақәшәах-заап. Парашут амхара данынафонашыла, иааигаз лееилыхны, ака-руатқәа ахьеивагылаз, рхы рханы излаиоз акәымкәа, лара нада-аада атзы ахчы кыдтцаны диоуп. Парашут ари лиашья уамашәа ибаны, лапхья днықәтәан:

– Бара, ус акәым, ахчы абрахь иқәтцаны ауп ишиауа, ауаа шиа-уа бымио, – ихәазаап.

Лара лыбжыы ҫацаланы даацәажәеит:

– Азә анстәи ихәалап, азә арстәи ихәалап – шәеилантәааит хатца шыатра шәықамкәан, шәызегь азәы шәылхылтцызшәа шәы-шпеицшу...

ГЪАРГЪ АХӘШӘТӘЫРТАҒЫ СТАРОСТАС ДШЫҚАРТЦАЗ

Гъаргъ игәы рахәымхазт, аҳақымцәа излаиархәаз ала, хым-зқа Гәылрыпшь ахәшәтәыртағы дышьтамлар амуит. Уи ахәшә-тәыртағы аминут зегы дырнаалеит. Аҳақымцәа, ачымазцәа зегы ирлахәыхуан, уимоу ҫнак дрымбаргыы даарзымчхауа дқалеит. Ари атаҳмада илахәыхшьеи иқазшьеи збаз аҳақым хада Фидоргыы игәыбылра Гъаргъ идхалт. ҫнак ахәшәтәыртағ ишьтаз ачымазцәа зегы, Гъаргъ дынрылатцаны, аихабы еизигеит. Фидор иагьреихәеит иахья инаркны ахәшәтәыртағы Гъаргъ ста-ростас дшалихыз. Насгыы иара данакәымшәо, цъара уск иееим қалозар, мамзаргыы азәы аонынза днабжысны даарц итахы-зар, Гъаргъ имеида рымамкәа ишықамло. Ари заҳаз ачымазцәа ргәы иаахәеит, иандәылтц Гъаргъ идырныхәалон иоуз анапынтца. Иаргыы дахлафаауа, жәларык снапы шәануп, шәнықәгашья сақә-шәааит хәа драхәмаруан.

Гъаргъ старостас данықартца хымшқа аатцуаны еипш, иееимз уск қалеит. Ари ахәшәтәыртағы хәымз раахижьтеи ишьтаз, зхы-мсацгашья уамак иееимкәа иқаз Мимоза зыхьзыз тыпцхак лцәа лтәымкәа дқалеит хәа аарылафит. Ари Гъаргъ илымхағынза

инаргеит. Уатцәы Фиодор иниахәан, ари аус халацәажәароуп хәа Гъаргъ ифызагы иаргы избаны ишрымаз, ари злымха итасыз Мимоза лтаацәа ауа алашыцара реалакны иааин, маза имтааза-кәан дааштыхны дыргеит. Хәымшқа аныбжъыс, азғаб лан лгәы италкыз анцәа идырп, ма схы сырқиап, мамзаргы сызхара сы-цәханы сгәы сыртынчып хәа лызбоу здырхуада, ахәшәтәыртаҕы дынкылсоит. Аҳақым хада иҕы данней длықәымшәеит. Уақа илықәшәаз ацхәыс ус лалхәеит:

– Аҳақым хада дыкам, аха уи даныкам уск азын иаакыдгыло зызтаауа абнаххы ашыашәыраҕ ачымазцәа ирацәажәо, Гъаргъ зыхьзу иоуп.

Азғаб лан Гъаргъ дзыдтәалази иарей данынарыдгыла, ифал-хатцгылт. Лыбжы ҕхалцалан:

– Абри Гъаргъ зыхьзу дарбану?

– Сара соуп, бзиароу? – ихәан, дфалхатцгылт Гъаргъ.

– Абзиа шәымазар шәзымдырзои, шәабацшуеи?

– Сатамзааит, аха бысзымдырит, – ихәеит Гъаргъ.

– Сара Мимоза лан соуп, абас ада ихылацшрадазар ахәшә-тәырта, нақ ашә ашәмыркуа, уара уоуп зегы зызтаауа, рхәеит, нас баша укоума ара?

– Еитах сатамзааит, аха ибыхьзузеи?

– Бабила сыхьзуп.

– Икоу бымбои, Бабила, бызғаб лус атыц иқәхтцаанза, бааин мазала бымтаазақәан дыбгеит, уи акы, ифбахаз, бызғаб Мимоза хәа бызҕу убри афыза аус ахь данныкәоз даасыдгыланы, уаха исгәитоу абас ауп, хәа ажәак аасалхәазар, анцәагы ауаагы абри хазтагылоу ахыбраг ирымаҕоуп. Амала исалхәазтгы, илсыруа-мызт, – ихәеит Гъаргъ, ачча аарла иқажо.

Ари захарыз итәаз ракәызма, зегы аибарччара ианалага, Бабила:

– Арақа ала ааиааит! – лхәан, ганха лғыналхеит.

ҚБЕЦБА ЧАГӘ ИАЖӘАБЖЪ

Гъаргъ имахә, Аацы ақытан инхоз, Пачалиа Шьрыф аҫацаагара иман. Уи ичкәын Руслан пхәыс дааигон. Ауа аҫаца ус дааргон, ачара аҫхәара артон. Аҫацаагацәа аеазыкатцара иаҫын. Ашьтәа агәарахәа ижәуа иахьтаз, азәык-фыцъак иааихьаз асасцәагы акәшаны итәан. Ажәеи-ажәеи неиххәауа иштәаз, Чагә даацәажәан:

– Уара, Гъаргъ ихабар збазом, акы дахнагоу, мамзаргьы игәы рахәымушь? – ихәеит.

– Мамоу, Чагә, Гъаргъ ирласны ара дҫалоит, – ихәеит Шьрыф ичкәын агәабжъанытә Беслан. Чагә игәы иаахәеит, Гъаргъ уаха дышрықәшәоз аҫара анеликаа. Гъаргъ избихә Чагә ианаацәырига, итәақәаз зегьы илафқәа инеимда-ааимдо ргәаларшәара иаҫын.

– Шәара шәхәашьақәагы саҳауеит, аха иара ихата дааихьазтгьы иаҳа ҳааирлахәыхрын, – ихәеит, ацшәмацәа рахәшьаца Отандигьы дахьтәаз.

– Уеизгьы-уеизгьы ҳаицәажәара Гъаргъ ишҫа ианиажәга, ишәзеитасхәап уахык Лыхны ақытан сара сызлахәыз, Гъаргъ иххәау лафк. Зегь ахьтәаз иаалахәыххеит, рлымҳақәа кьдцаны инатәеит.

Абас дналагеит Чагә иажәабжъ:

– Усҫан сара ара Аацы сҫаршынс аус анызуаз акәын. Лыхны ақытан аеырыфара ду ыҫан. Аеырыфара иалагарц рацәак агымкәан сахьгылаз даасьдгылеит, усҫан Лыхны сҫаршынс аус зуаз, сфьыза бзиа Лиониа Гагәулиа. Лиониагы саргы ацсшәақәа анааибихәхәа: “Чагә, уаха сыфны имнеиц сасцәақәак сҫаараны иҫоуп, иҫалозар, акы еипшымкәан сухәоит, иутаху уфьызцәақәак аашьтыхны усықәшәарц”, – хәа дсыхәеит. Иҫабп, Лиониа, учеицьыка иазхалааит, акыр сузапсазар уа сыҫоуп, схәеит.

Аеырыфара ианалга, иҫоу абас ауп хәа анрасхәа, Пачалиа Шыгәагы Мархолиа Севагы мап сцәырымкит, фьызара сзыруит. Ихашәымтцозаргы зыхьз схәаз рфьыцагь ара иҫоуп, шәрызцаа, мцык злоу ак ыҫазар.

– Шыгәагы, Севагы, саргы ҳайманы Лиониа иґы ханней, асасцәа пытґык нейхан, изыпшызгы ықан. Лиониа даахцылан, бзиала шәаабейт хәа ацшәа анхайхәа, шәааи арахь, ихәан аоныка хныґнейгалейт. Азал ейххәа-ейтцхәа ду ағы иакәшаны итәаны ацәажәара иағын иааихыз асасцәагы, пытґык ацшәмацәагы. Хартгы ацшәақәа нарахәаны хтыцқәа аанкыланы хнатәейт.

5-ґык рақара ауаа ахтәаз, шамахамзар, 4-ґыкка рыда зегь здыруан. Макьана ахәы мазеймхацыт азыхәан, сасгы-пшәымагы зегь ейужьны лафхәаран, цәажәаран изғыз. Сара иараминут зегы даарылскааит зғы ааихамгылоз, злафқәа рыла зегы рырччара иағыз, зыпшрей зсахьей рыла уазейлахаратәы иқаз хатцак. Амни дысзымдырит, дызустада, схәан сганағы итәаз Гагәулиа Матрониа сиязцааит. Ани Лиониа иґыза бзиа иоуп, Самырзақан ақалақь ағы дынхоит, Саатбей ихьзуп, саргы иахьада дсымбацыт, аха уағы дызмыхәазо лафхәағы баапсык иоуп, ихәейт Матрониа. Ажәакала, Саатбей иғыцхәацәоз атәы айтахәара цәгьоуп, убыскак итәаз зегы илафқәа рыла ихыхны иман. Иара ус хахтәаз акы зтахны иааґнашылоз дхатцоума дыцхәысума адәылтца рымтакәан акы нырхихәауан, даргы ччо индәылтцны ицон.

Сара сахтәаз сгәанала ахәыцра сағын, ихәуей шыры, уаха абра Гьаргы Цьгәати руазәк дықазтгы, Саатбейгы даргы ейбархәацәатцәкьаран. Убри аамтазы хахтәаз ацшәма Лиониа дааґнашылан, атамзаара ныкейттейт, шәхәы армазеира хәычык хадхалейт, хәа.

– Уара, Лиониа, уи ххәы мазейхап хабатцакуей, аха аказын суазцаарц стахын, – ихәейт Саатбей дахьгылаз.

– Сзырґуейт, – ихәейт Лиониа.

Иахьа абри Лыхны аштағы акыр снапшы-аапшит, аха цьаргы дсымбейт, дунейхаан ғырыґра иагымхазоз Габечиа Гьаргь хәа цыркык дшәыламзи, дыпсу, дыкоу? – ихәан даачтейт. Итәазгы ааибарчтейт. Дыпсытцәкьазар ашәацхәаф дахдырбарын, ихәан Лиониагы, Гьаргь дааихлафт. Нас иажәа инациттейт:

– Саатбеи, Гъаргъ хэычык игэы рахэымызт, убри аҕнытэ аеырыфарафы дхақэымшэеит, дхақэшэар харгыы иахтагэышыан, аха... Амала, Саатбеи, уара Гъаргъ дубатцэҕьар утахызар амашыына изысышьтуеит, ишыапы дықэгыло дыҕазар, мап сцэикуам, дзааны даныҕала шыызхарагыы шэеибархэацэап, – ихэеит Лиониа дыгчо.

– Убас еипш улшозар, Лиониа, итабп хэа уасхэон, – ихэеит Саатбеи.

Лиониа шыца ачкэынцэа даарыцхьан, Гъаргъ ифы шэцаны, Лиониа асасцэа итоуп, ушыапы узықэгылоны уҕазар, усықэшэарц стахуп хэа сызиашэхэа, хэа машыынала идэықэитцеит.

Сара, Гъаргъ даахгоит хэа ачкэынцэа анца ашытахь еилыскааит Гъаргы Саатбеии еибадыруеижьтеи акыр шаатцуаз, Очамчыреи Гэдоутеи цэгьароума, бзиароума еикэшэалоаарын, алафгыы рыбжьан, патугыы еиқэызтцоз уаан, хэа. Саатбжакгыы мыртыкэан Гъаргъ дрыман Лиониа иашта иааталеит. Гъаргъ даазгоз ачкэынцэа рыла еиликаахьазаарын Очамчырантэи ифыза бзиа алафхэаф Саатбеигыы дсасны Лиониа дшитаз.

Лиониа, Гъаргъ диман хэхьтэаз азал дныфнашылт, уи ашэ данынахьт, итэаз зегы Саатбеи дналатцаны хөеихатгылеит. Гъаргъ ацсышэа мхэазакэан илабашья иган иатцаргылан, акраамта зегь лацшыла хаймидон. Уажэ сара сахьгылаз иаразнак сцэа иаалашэеит Гъаргы Саатбеии лафла еипымлакэан қалашья шыҕамыз. Нас, Гъаргъ азэазэала зегы рнапқэа рымхуа, адсшэа рахэо азал дакэшо дышнеиуаз, Саатбеи инапы имкыкэан дынивысын, итэаз зегы ацсшэа нарахэаны азал аназарафы игылаз асқам днықэтэеит.

Зегь леибартэеит. Азэгы фитуамызт, амтц цыруазар иуахауан. Уажэы Гъаргъ иҕаитцаз Саатбеи иахихэааришь хэа зегь хайқэызырфуа хтэоуп. Ус, азырфара ааилеигеит Саатбеи:

– Лиониа, сара абра исзеилымкааз акы ыҕоуп. Абас еипш асасцэа бзиақэа ахыҕоу афнатафы, абни ала цыркь ааины акэакь афы икфатэаз сзеилымкааит, – ихэеит Саатбеи дмыччакэан. Аха

итәаз зегъы аабарччеит. Гъаргъ акраамта илабашъа ицламхәа иатаргылан дтәан, җитүамызт. Нас ашышьыхәа даацәажәан:

– Саатбеи, ура уиашоуп, ажәағъы ирхәоит ала цыркыгъы акы иазказоуп хәа. Сара абра сыззааиз убриауп, Лиониа ауаа сызнаишьтит сасцәак стоуп хәа. Сусасцәа аеырыфрахынтә иахъаауаз иахърыцранагала сыздыруам Самырзакантәи лапскыгъы рыцны иаан, җааихак канатом ашра иаҗуп, иштәыр атахызаап, Гъаргъ, иҗалозар унашьклапшыр цәгъамызт хәа ансзынаицха, мап сзымкит, – ихәеит Гъаргъ мыжда.

Убаскан Гъаргъи Саатбеии еибыхәаны иҗазшәа, ахышәтхәа иоагылан, азал агәтаны иааицылан рнапқәа ааитцыхны иаагәыдибакыланы илеиватәеит. Зегъы рызах чало ччаран изҗыз. Абас атак иитеит Гъаргъ папатҗкәыр Саатбеи, – ихәан, иажәа даалгеит Чагәгъы.

УААХӘНЫ УМАЗЕИНЫ...

Гъаргъ ичкәын Васиа пхәыс дизааиган, ачара ду изиуан. Шыжьнатә ачара зәадызкылаз Гъаргъ иоызцәа Цыгәати Матбеии ашыжь аматцуцәа акранырфоз рқяфқәа бзианы иҗартцеит. Нас, агәарц аҗы аца атаҗа итәны рыбз ацәа ахыхра иаҗуп. Хәычгъы-дугъы – зегъ рыкәшаны ччароуп изҗу. Уажәы итәылххрыда хәа инапшы-аапшуеит, аха макъана рытәгәыр иаҗадыршәо хәа азәгъы дырбомызт.

Гъаргъ уажәы урт раха имазам, ачара ауп ихы итәу, алада-аоада иматцуцәа ирыгу-ирыбзоу ухәа. Ус, ипшызар, Гъаргъ итынха бзиа Гъезал-ица Хәыршьыт агәарц дааталеит. Хәыршьыт агәарц дшааталаз збаз Цыгәат папатҗкәыр, игылаз чкәынак ихы наиқәикын:

– Уласны Гъаргъ абранза дахзаагешь! – ихәеит.

Гъаргъ адырра анирта, иоызцәа ахьтәаз дааин даарылагылт. Цыгәат даацәажәан:

– Гъаргъ, рацәак хаха шумамгъы аабоит, аха ани иаауа дубо? – ихәан, агәашә ахь днаирпшит.

– Дсымбақәа исыхьи, Хәыршыьт иоуми.

– Гъаргъ, удин иамаѳоуп аиаша шухәара, амни утынха бзиа Хәыршыьт иныкәашья зеипшнушьалозеи? – ихәеит Цьгәат цәгьяхәыц, дхәыцуа. Хәыршыьт уаѳ аукуы, ибга акыр иаархәаны, ижәѳахырқәа ылыѳрызшәа инапқәа иапцьяка иаархахашәа акәын ныкәашьяс имаз. Гъаргъ итынха бзиа цасқәа лафк илымхыкәан:

– Иныкәашья зеипшнысшьалозеи, азә дышныкәо дымныкәои, – ихәеит, уажәы Цьгәат мыжда, ари акы шихихәауаз дырны.

– Цқья шәихәацши, уара шәдин иамаѳоуп, амни Хәыршыьт имтәыжәѳакәа иапцьяка ирхахәаза, ашәашәи арбағь арцына иа-назнейуа деипцшзами?

– Цьгәат, иабакоу изызниейуа, хгәарц шәашәи арцына ықәза-меи?! Урт зегы ачаразы иахшьеит. Амала, амни ашәашәи арбағь хәа узѳу ааишья злазбо ала, рацхья изызниейуа уара уакәхап. Уаахәны умазейны угылаз, – ихәан, Гъаргъ даахәны аказарма шыказ иѳейнеихеит.

– Гъаргъ, иахьяхәаз анышә нтасыпсааит, иахья затцәык иааи-хоукыргы амузеи? – ихәеит Цьгәат, Гъаргъ ибжыы икәырго, – уара, ма Хәыршыьтгы ацсшәа иоумхәазои?

Гъаргъ даакәгъежын, Цьгәат иахь ихы рханы:

– Уи иаргы уаргы шәус шәаалганы шәеанаашәыртынчлакь, сцынхәрас уара даагәйдкыл, – ихәан, Гъаргъ мыжда дыччо има-тцуцаа рахь иѳейнеихеит.

БАШОУП

Гъаргъ рацәак ицәыхарамкәа инхоз Маздагә, катцкәыр жыщә бзиаак датцаланы агаѳака дышцоз ауп Гъаргъ дышихьяз. Ацсшәакәа анеибырхәа:

– Маздагә, узтцоу закәи? – хәа дтцааит Гъаргъ

Маздагә ари амыжда акатцкәыр итцоу иасхәар исцәифоит ихәан:

– Уи, иалухи цюушьт, Гъаргъ, башоуп, – ихәеит.

– Башазар, башоуп, – уаха егъацимтцеит Гъаргъ. Ус ацара иаџуп, иара усгъы абри башоуп хәа дызџу закәу гәастар цәгъамызт, хәа избеит Гъаргъ.

Ус, апхзы иџашы ацара дшаџыз, Гъаргъ ашышьыхәа Маздагә ишьтахьҕа дниасын, имбаратәа инапы акатцкәыр инхишьылт. Абар ахазына, алаха датцоуп, Гъаргъ акакала иахыхны афара даџуп. Абас џажәаҕа цыра ифахьан еипш, Маздагә икатцкәыр ласхоу, мамзаргъы ицәа акы алашәоу, ишьтахьҕа данаакәгъежъ, Гъаргъ алаха ацәа ахыршәшәо афара дшаџыз ибеит.

– Узџи, уара, Гъаргъ? – ихәеит Маздагә.

– Хәаи, уара, Маздагәхааит, ари абаша шцахаау! – ихәан Гъаргъ, икажъыз ақды днықәтәеит, – улатәа, Маздагә, хапсы ааитәхқыр, амџа хәқәлап, – ихәеит Гъаргъ.

– Итбуп, Гъаргъ, уашьта скатцкәыр акыр иласхазшәа збоит, ус ашышьыхәа хцалоит, – ихәеит Маздагә.

Гъаргъ атцыхәтәан изынхаз илаха ацәа аахыхны иџы интәицан, Маздагә дахьцоз дишьклапшны аччара даџын.

ШЬКЫЛҚӘАК АМАЗАР...

Гъаргъ акъатеилашә азыхәан дпырҕан Гәдоутә ахәшәтәыртаџы дышьтан. Дпызқазгъы, иара бзиа дызбоз, еснагъ илафқәа ирызҕелымхаз, ақҕаҕы Шоҕа иоуп. Гъаргъ дыпҕканы ииартаџ даннарҕа, Шоҕа лассаамта дидымтцкәа дидтәалан, арџашьыга далтцаанза хәа. Ус, арџашьыга даналтц, амедехәшьа дынидыртәаланы, иара иус ахь дцеит. Шьыбжьон Шоҕа дааихын Гъаргъ иацхьа днатәеит. Ахәшәтәҕы Гъаргъ макъана ацәажәара дшақәитым иеихәеит, џымш азы агъама ибар шыҕамло, ифатә заны изто шыҕоу, убри иначыданы, дгыланы ашышьымахьы аныҕәара шыҕамло ухәа.

Хымш рышьтахь ихьаакәа мацк итәеит, мацкгъы ифеит, хар имамкәа ихы ибо дқалеит Гъаргъ. Шоҕа дааҕналаны Гъаргъ иацхьа данылатәа:

– Иҗалозар ахәара устоит ашышыма аҗынза анеира сақәйттә,
– хәа.

– Мамоу, Гъаргъ, уңқара макъана цқъа имғацт, убри аҗнытә
еицәахтәыр калоит, зык нкоутәар утахызар, арака иузаарымгои,
– ихәеит Шоҗа, амедехәшыа акы налеихән, дындәылтцны дцеит.
Дыңшызар, агәы тапақъаза, лагъантцас акы акәата цшра атаны
иаалгеит. Нас Шоҗагъ ларгъы дошыштыхны дахъиаз инитцаргы-
ланы ицеит. Цытрак ашытахъ Шоҗа дныцнашылазар, Гъаргъ ибҗа
дыхтәалоуп.

– Иҗоуи, Гъаргъ, уантәалшаба маншәалоу? – ихәан, даапы-
шәырчцеит.

– Шоҗа, еы шыкылқәак узыңшаауазар, уаха назтахым кәады-
руп ари сзынуртәалаз. Арака сахынзашытоугъы еык сақәтәоу-
шәа сгәы иамбалозеи...

ЦЪЕКИ ЧАН

Гъаргъ имоҗацәа зегъы ацыцъахәа ателевизор иахәацшуа иш-
тәаз аниба, сыңсгъы ааитаскып, даргъы сынрахәмарп хәа збаны,
днеин рганаҗы днатәеит. Дыңшызар, ахәыцқәа гәырғъатцәа «иа-
лагеит, иалагеит» рхәеит. Арт ас амрыгәырғъара рыма изхәацшуа
цқъа изыкыз анizeiлымкаа:

– Изақәызеи, ура, излаго? – ихәан, реиҗа ихбыцыз иахь ихы
наирхеит.

– Аа, даду, Чан иоуп, ани дубо, ани Цъеки Чан иоуп. Уажә иубап
уи шака ибзианы деисуа.

Гъаргъ дыңшызар, ииашатцәкьаны ари Цъеки Чан хәа изҗу,
уаҗ дызмышәо азә иакәны дшеисуа ибоит. Ус, аектран ааитацан,
агәтаны ари зызбахә рымоу быжыҗык рақара дырҗагыланы деи-
суеит, ииашатцәкьаны зых иахәоз хәа азә днимыжыт, зегъ еи-
лараа ишьтеитцеит, изтаз амхәырстагъы цыкәреи шыатакгъы
ыкамкәа ирыцкьеит.

– Даа, – ихәан Гъаргъ даақәыпсычхаит.

- Иќалеи, даду, иугәампқазеи Ыеки Чан дшеисуаз.
- Ишпәсгәампқхеи, аха иалухәузеи, уи Ыота иеан хәа узғу мхы шыәтра ыќамкәан иқәнахит акәымзар, – ихәеит, имоҫа ихы шыышыуа.

АРЗЫНБА КӘАТЦИА СОУП...

Гъаргъ игәашә аќынтә зыбжыы зыргаз иахь уарбан, уара, зыбжыы го, анихәа, Арзынба Кәатциа соуп, ихәеит.

Убасқан аматқурта иаадәылтқыз ипшәма дтәаит:

- Дарбан, уара, агәашә аќынтә зыбжыы зыргаз?
- Сыздыруам, ацьмақәа ақәатца итқоуп, хәа азәы ибжыы гоит,
- ихәеит, ипшәма лтынха ду Арзынба Кәатциа шиакәыз заманала ишидырузгыы.

УЦСЫ УШЪАР УТАХЫЗАР...

Гъаргъ исасцәа анца ашьтахь, хәычык иқраф шыќаз, днеины ателевизор дахәапшуа дыштәаз, илацәа нтааит. Акыр аамта ицырхагамхеит, аха нас, ичкәын днеин ацәа даалихын, диазтәаит:

- Саб, уцсы ушьар утахызар?
- Иарбан, уара? Уцатца усар утахызар ухәама? Иарбан цатца сароу иугәалашәаз уаха цхагәтаны, – ихәеит, дихәапшны дцышәырччо.

МАНЧА И-«ПОБЕДА»

Гъаргы Манчеи анычкәынцәаз аахиижьтеи апсшәа бзиа рыбжъан. Ғнак Гъаргъ ақалақь аќны имаз аусқәа ќатданы даналга, уажәшьта афныќа, ихәан, Лыхны абжъалартағ дааины даагылт, сызго акы шпаќамлари хәа. Ус, дыпшызар, з-«Победа» ала ауаа лага-саго ақәрышь ақатдара иаманшәалаз Манча дааидгылт. Апсшәақәа анааибырхәа:

– Гъаргъ, уақэтэа, аоныка уцозар, иаасымфатэны уназгап, – ихэеит. Гъаргъгы днины днаиватэеит. Дантатэоз аламталаз х-фык ахацэа амашынахь ишааиуаз збаз Манча днарцылан, акы нареихэеит. Дгъежъны данааи:

– Гъаргъ, сатамзааит, аха, улбаароуп, абант иубо ахацэа саб итынхацэа бзиақэоуп, уск атцыхэала Ақэанза исымгар калом, – ихэеит. Гъаргъ амашына данылбаа, ахацэа иааиз фақэыртэаны иманы дцеит. Гъаргъ заманала идырит арт шитынхацэаамыз, пара катцарахэа ишигаз. Ихъыз рацэак игэамцхо, даеа машынак ала аоныка дцеит.

Абас, хэымзка аатцуаны еипш, Гъаргъ иахаит Манча иаб дыцсит, иахъа анышэ дартоит хэа. Дыфэыжелан амфа дықэлеит Манча иаб дитцэыуарц. Дахъцо ибоит ауаа рацэаны аусхэарта акнытэ ф-верск инеиханы шыапыла ацсрахъы ицо амфа ишану. Гъаргъ дтцэыуаны данаакэтц, ацабацэа ахыглаз дынрыдгылан, Манча иахъ дымцшыкэа дынрыдышшылеит. Нас Манча ихъ даахъахэын:

– Уара, Манча, у-«Победа» абакоу? – ихэеит.

Манча ицэа акы алашэан:

– Абна аоны аганафэы игылами, – наиагеикит.

– Нас, уара ара узгылоуи?

– Ара сгыламкэа, саб дымцси, уара?

– Уаб шыыбжъоншытахыынза цъаргъы дцом. Уанацъалбеит, ажэлар еипхақэкэа, уаб иуацэа нарылатцаны, амфа иануп изланыкэо ахърымам азы. Уара саб дыцсит хэа ара угылоуп, иахъа еипш акэрышь каутцаратэа аамта уашьтан иузымпшаар калоит, – ихэан, ауаа рыжэпара дналалеит. Манча иашьцэа ари баша ишимхэаз аурызымдырхуаз, Манча иахъ инацшызар, иаб ипсра атцкыс иахаз цхашьо дгылоуп.

АПАТЦАСАРТАФ

Гъаргъ схы-сфэы амысхуеит хэа апатцасартафэы даннеи, иара ихы-ифэы зыкны иамихлоз Нелли аены дыкамызт. Икаитцоз,

ауаа рацәан, итацәыз азәгы дыҕамызт. Ашә ааигәа итәаз Арут зыхъзыз, ара сара сәы утәа, анихәа, Гъаргъ даамапхашьан дна-тәеит. Адатсасафы Арут дыздыруаз, шамахамзар, иара иҕы азәгы дтәомызт, апаразы ипсы цәгъан азыхәан, ишакәым дыцца-куан, ианикәымҕеиоз рацәан.

Далагеит Гъаргъ ихы-иҕы арыцқара, аха рацәак даманшәа-ланы ибом, иахьицәпқалакгы абамбақәа нақәтцо, пшьыцъара ракара иҕы қәыршәны даалгеит. Дәагылан асаркба днаныцшы-леит. Ари анышә иагаз, ауаа рахь сызцәырымтцуа сҕаитцеит, хәа ааигәахәт. Нас иара иахь днахәын:

– Шака маат утахәузеи? – ихәеит.

– Ө-маатк, амала абант абамбақәа ухамыршткәа ианбалакгы иамхны икацса, – наиаҕеикит Арут.

Гъаргъ ипатца амызхыз диҕапшуа, ашьшьыхәа иацхья икәгы-лаз асапын еиларшьшыы этаз аақәихын, ахшьыгала Арут иҕы аганқәа илырхьихәан, иара иацхья зхы-зҕы амихыз иитаз апа-рақәа иацхьатәи ицъыба иахькылыхәхәоз иаатикәыцәаан, иҕы иадчаблаз абамбақәа аамхны иацхья иныкәицсеит. Арут дзыкә-шәаз уамашәа ибо Гъаргъ дихәапшуеит.

– Уара утәы – абри ауп! – ихәан, дындәылтцны дцеит.

САРА АХӘАШЬА САҚӘЫМШӘӨУ...

Машьқәала лыпсанышәәтараҕы Гъаргъ иааиуа ауаа рыртәара инапы иантқан. Иарггы даттамхакәан инапы ианыртцаз аус анагза-ра даҕын. Ус, ө-гәыпк еишьтагыланы иааиз атцәыуацәа рееишә-шәа игылан. Уажәшьта иаамтоуп анигәахә, рапхья дынзыдгылаз рнапқәа аарымхны ахтәаларахь дынрыпхьеит. Аха, иалоухи, мап-чап рхәеит. Арахь ибоит итәар шыртаху, аха аеырххара цәгъа ишы-рымбо. Ишышәтаху, ихәан, рацәак дрыдымхалакәан дынрыдтцит.

Нас, рнаосан игылаз рахь дниасын, итәарц данрыпхья, иажәа өбамтәкәа ишьталаны рҕынархеит. Гъаргъ рапхья дгыланы дыш-неиуаз, мап ицәызкыз данынрывала дразцааит:

– Уара, сағамзааит, аха, абри сара шәыртәашья сақәымшәо, ма шәара атәашья шәақәымшәо?

Еидгылаз иреихабыз Шьмағ дыччо иааиатеикит:

– Гъаргъ, уара ақәашья заманала уақәшәеит, ҳара ҳауп атәашья иақәымшәаз, – ихәан, Гъаргъ иааигоз агәып ирышьталаны рғы-нархеит.

ИШӘЫЛТЦУА СЫМБАКӘАН...

Қәчыч сасцәақәак изаараны иқан азы, Гъаргъ дрыдиртәаларц шитахыз азы заа игәы иeanитцеит.

Аамта ааигәахо ианалага, Қәчыч иахь ацаразы аеазықатцара дшафыз ауп, уск азықәан ыыца ахацәа шизааиз. Иртахыз ианалацәажәа, пату рықәтцаны рымға инықәтцаны иаразнак Қәчыч иахь амға дықәлеит. Аха, иарқәаз аамта акыр дагхеит, ашә аартны даныныөнашыла, ахахаирақәа афара-ажәра иафуп. Гъаргъ иааира збаз, тамадас ирныхәаз Шота, Гъаргъ дихәапшуа:

– Уагхеит, Гъаргъ, Қәчыч идикылашаз зегь идикылахьеит, – ихәеит.

Убасқан Гъаргъ илабашья итцаргыланы азхаз дахьгылаз, апсшәа зеимқәацыз сасгы апшәымагы дрылапшуа:

– Сағамзааит, акыр сагхеит, аха стәаанза сгәыла Зыкәыр ихьыз шәасқәар стахын.

– Ихъзеи, уара? – ихәеит Шота, Гъаргъ дихәапшны дыччо, ак шихәоз ақара ицәа иалашәаны.

– Ихьыз шәымбои, сынтәа латцан зегьы рымхқәа анылартцоз иаргы имхы леитцеит. Зегьы рымхқәа драшәеит Зыкәыр ида. Икалеи, Зыкәыр, анырқәалакгы, макъана шәаангылишь, ихәон. Избалакгы, мхы бзиақ ауп, арахь ақаскьын апасит, аеожьхара иафуп анырқәалак: «Уара, шәаргы ак шәхәоит, аха саргы ак сгәы итоуп», – ихәон. Изақәи, уара угәы итоу хәа ианиазцәалак, изакәу шәымбои, сьықәреи иалтцуа сымбакәан, исзырашәом хәа нараҗеикуан.

– Иухәаз иаанагозеи, Гъаргъ? – ихәахт Шота, заманала ишидыруазгъы.

– Ара иузеилымкаауа икоузеи, саргъы хәычык сзаапшыз, шәартгъы хәычык шәаидтәалар, ишәылтцуа збап аасгәахәын.

Убаскан, Қәчыч ичкәын Къаф дыччо:

– Бзиала уаабейт, Гъаргъ, ихәлтцша хәлтцхейт, – ихәан, аишәахъ диманы ифәинеихейт.

ЦСЫМИЛАХ!

Җнак Гъаргъи Пачониеи чашәарахәа Мзахә икан, рызхара ичашәейт, ачақәа маҷымкәа ирkit. Нас рыгәкәа ирыкәтәаны ишаауаз ауп, ааигәа инхоз Мышькәыт дышрыкәшәаз. Гъаргъи Мышькәыти рацәак еишьцыламызт, аха Мышькәыт фынтәка Пачониа дитәахәан. Апсшәакәа анааибырхәа, даарысны иkit шәымфәахытцроуп хәа. Мап-чап рхәейт, аха имукәа афныка инеигейт.

– Апшәма пхәыс афны дыкам, – ихәан, дныкәала-аакәалашәа иибаз быста хшәашәак аацәыриган, ацыкцәатцәа нахшшны, хәыл сақәаки, цәтлыкак афи ныкәиргылан, шәлатәакәеишь ихәан инаиртәейт.

Нас Мышькәыт, псымилах, хәзлакоу хәицәоумтәын ихәан, ибыста атәа ацыкцәатцәа инылшшны ифәи интәитцейт. Аky нахәо, фбака цәыца ракара аныржә ашштахъ, ацара реазкуа ифәагылт. Мышькәыт исасцәа неифәапшы-ааифәапшын, ашшшьыхәа рачәтракәа инырталан хәба-хәба ча аатыган Мышькәыт инеидыркит.

– Уцшәма даанза абарт ачақәа рыцкәаны итәаа, нас абыста уны ача зны шәанылатәалак, псымилх, хәзлакоу хәицәоумтәын, хәаны унапы аркы. Мамзар, иахәа узлакоу уеицәахар, апшъ умфозар, иуфохәа акгъы сыздыруам, – ихәейт Гъаргъ.

УАЖӘОУП ААРЛАХӘА...

Шәышықәса ирзааигәахаз Қәчыч дычмазафәханы дышштан, инабжысны дызбақәахәаз ыкан, аха Гъаргъ димбацызт. Җнак

агағантә дшаауаз, иаасымфатәны снеины дызбап хәа дышнеиуаз, чымазафбара хәа инеиуаз Камсыси Шьмаџи дрықәшәан, еиманы агәарпц инталеит. Иаарпылаз Кәәџи Родиони ацсшәа пархәеит. Дышпцақоу хәа иантцаа, Кәәџ даацәажәан:

– Ахәшә-бығышәы игым, аха уашьтатцәкьа иауам, – ихәеит.

Ус, ачымазаф дахьышьтаз ахь иныфнашылеит. Акыраамтә идтәалан, аха иалухузеи, даара дышһееимз, ихагахаргыы фымш ишизнамго рбоит. Хцоит хәа ианындәылтц, Камсыс дтцааит:

– Угәы иаанагои, Гъаргъ, пытк днеип угәахәоу?

– Сгәы иаанаго умбои, – анихәоз иаарыдгылаз Кәәџи Родиони рахь ихы наирхан, – ишәыхьи, абаапсы, шөгәы кашәмьжьын, гәәкрала цсра ыкам, рхәоит, хара дызлахбаз ала, уажә ауп аарла-хәа акәыд фыы ааихыло даналага, даеа фба-хца шықәса днеигаргыы калоит.

– Аа, сааукәыхшоуп, Гъаргъ, – ихәеит Кәәџ, Гъаргъ иихәаз цкьа изеилымкаакәан.

Кәчыц ичкәын аитцбы, алаф азын хәартә змамыз Родион, Гъаргъ дихәапшны дыччо, иниатәеикит:

– Итабуп, Гъаргъ, уара ишухәаз икалар, шәкгыы днахысуеит.

АТИА ЛҚАЛЦАД

Чышь ицсанышәатара аены амш бзиамызт, иааиуа-инеиуа рхылапшразы аматцура иафыз Платони Пачониеи, ауаа рааира мацк иааихсыгышәа анырба, Гъаргъ дахьгылаз инидгылан, абна ананыр афы амца ахьеикәу, хәычык хәәхарпцхар хтахын, ишакәым хәхьтшьит, угәы иаанагои анырхәа, азамана, ихәан еицны рфьнархеит.

Амца иакәшаны итәаны аеырбара ишафыз, анышә иартоз Чышь ианхәыпца, ацьабарафы итәаз, ацхәыс еиламгыла ззырхәоз Атиагыы дааины рганафы днатәеит.

– Изакә чыхьузеи икоу, ақәа зегьы иахьа Чышь изын иауама? – лхәан, луатәа ашәпара ақынза ифәган илышьаз лқалцадқәа кны

дларыхан иаалышыылхит, нас руак рхханы иааитцылхын, Гъаргъ иахь лхы налырхан, узлацәажәәқәогы бзиоуп, аха абри рбалеи уахьтәоу, лхәан днахан инеилыркиит. Иихәара иғамшәо дылғәап-шуеит, илгәағьзыеи апхәыс қадыць хәа, Платони Пачониеи ааиғәапшит. Дхәыц-хәыцуа ақалпад еитцыхны амца иадкыланы ишикыз, Атиа алға леацәыхьчо, лқалпад рхханы амца иахакны, лхата аганахь дшыцшуаз, Гъаргъ ашьшьыхәа ақалпад еикәархәны еиханы амца ахьеилашуаз инақәиршәит. Платони Пачониеи цышәырччо, ус ауп апхәыс мықәшәатәы ибықәнаго хәагьы ргәы иаатырхәааит. Уи акы шахиҳәаауаз ақара рцәа иалашәон.

Атиа лқалпад рбаны данаалга, Гъаргъ иахь лхы налырхан:

– Иаагеи, уара, арахь иурбазар! – анылхәа.

– Изақәи, бара, иназго? – ихәеит.

– Изақәи хәа ушпәтәауа, иустаз сқалпад ауми.

– Бқалпад ирласны ибап сгәахәын, – ихәан, илабала, ибылны амца иахьақәыз днахәаирцшит.

– Диида, Гъаргъ, сушьит, упсра ада цсра қамлааит. Сара аңба-барағьы стәароуп, уажәшьта қалпадда исыцсыхәоузеи?

– Иқоу бдыруоу, Атиа, бымаҳә дыпсны дықәоуп, уа бшьапы аахтны бтәаргьы акгьы амазам, ус ршьапы хтны, шьамхышәара асы шьтазаргьы, иантәозгьы хамбахьеи, – ихәеит, иқьышә ачча ықәыххо.

– Сушьит, сушьит! Убжьы уаха ара иқәмығааит! – лхәан, дуар-уаруа лызқалпадк аашьтылхын дынрыдтцит.

– Иқабтәаз атак бақәшәеит, – рхәеит, Платони Пачониеи еибарччо.

УАХА МАШӘЫР ШӘМЫХЬААИТ

Гъаргъ ицқәын аихабы Мирод ааигәа иааихәаз амашьына «Запорожец» ала агағәақа данцоз аены ауп, Пицунда инхоз ицқәын аитцбы Валерикгьы ааигәа иааихәаз «Жигули» ала аоны сцап, амашьынагьы дсырбап, даргьы шықоу збап хәа амға данықәлаз.

Иалухзеи, дара ишыртахыз ала еиқәымшәеит. Араантә илеиуазгы, Пицундантә иаауазгы, Гъаргъ инхарта ф-верск рақара инацәыхараны, араантә инеиуазгы, ладантә иаауазгы, амџа архәараґы ашәапыцъац ахацаны иахыкказ, угәы уеанымзар, акгы ахубартамыз тшәарстак аґны, ишакәымыз ала иааихеит. Амашынақәа аархәеижьґеи еиқәымшәацыз рмашынақәа иаартытын, еиґацшуа, рнапқәа ааимырхшәа руит, ирыхыыз пхашыаны азәгы ґиґуам. Ус, Мирод ашышыхәа даацәажәан:

– Уаала аџныка, хаб иахь, – ихәан, еиманы рмашынақәа рыла агәарц инталеит. Рмашынақәа иаартыґны рґанаархоз, игылан ирзыпшуаз раб, ичкәынцәа рааишыа игәампхазт:

– Ишәыхъзеи, ура, бзиароу? – ихәеит.

– Саб, ихәхыыз умбои, Гәымба Мақсим дахынхо архәараґ, ихазгәамтақәан хәаихан, ишакәымз хмашынақәа цәґеит, – ихәеит Мирод.

Гъаргъ амашынақәа ахыглаз днеины дынрыхәапшызар, Валерик и-«Жигули» ацхәа ишакәымз ишыцәыз ибеит. Мирод итәы днахәапшызар, «Запорожец» иахыыз рацәак хәа акгы имбеит.

– Уаха машәыр шәмыхәааит, ари ухы иаакәукратәа икоуп, арахь шәаалеи! – ихәан, аџныка иґынеихеит.

– Мамоу, саб, рацхәа ара, – ихәан, амашына ашьтахь ааиртын, ашампан џи афатәґеи аацәыриган, амашына ацхәа ицәымкәа инхаз атыц аґы инықәиргылан, – шәаасықәныхәап аасгәахын, иаазгеит.

Ари Гъаргъ игәы иаахәан, сшәықәымныхәои, ихәеит. Атцәца ашампан џы таґәаны ианынидырк, дныхәа-ныцхъан, нас хәычы-хәычла алаф ахь иниеигеит.

– Амала, Валерик, гха хәычык кәутцеит, уарггы уеихабы иеицш «Запорожец» ааухәар акәын, ихымпаґшәа икоуп, аха амч ду амазаап умбои, – ихәан даачеит, ичкәынцәаггы раб ихәапшны, акзмышыыз реицш аччара иналагеит.

ЕИЛЫХ ИМАЗАМЫЗТ

Ақәра бзиа нызтыз Дыгә, аены анышә дартон. Гъаргъ апсанышәатараф даннеи, иибарц ииҥахыз Дамеи анышә ахьцыр-ко дыҕоуп хәа аниархәа, уахь иҕынеихеит. Данынрыдгыла, уажәынахыс бзиала шәеидгылааит, иҕәан, аҗсшәа нареихәеит. Иалухузеи, аҗсыжцәа ишакәым аймак рымоуп, анышә цырҕар ахьырҥаху аҥыц азы шьюуқы анс рхәоит, даҕа шьюуқы ас рхәоит. Угәы ишҗаанаго, Гъаргъ, анырхәа, зегъы иреиҕып аҗшәма шәла-зҗаар, иҕәеит.

Дыгә иҗшәма Минуца, аергъ рыпхәыс зыхьзыз, ажәа иуза-ҕамкуаз, хатҗак ишьҥахь иаанмыгылоз, лафхәаоҕык лакәын. Цс-роума, бзароума, Минуца данбааиуеишь хәа илзыпшын. Алаф-гыы – лафын, аха иееим акы анылбалакгыы, аҕеф аарыхлыргон. Аҗсыжцәа Минуца араанза бааи хәа адырра анлырҥа, лгәыла пхәыск длыманы даарыдгылт.

– Саабыкәыхшоуп, Минуца, ауадаф балахҗеит, аха абра хәы-чык иҕаимақырҥоуп, мышкы имҗсуа азәгы дыҕам, бызқәаҥып лаҕ акәу, оаҕ акәу иахьалыбхуа? – иҕәан даацәажәеит, аҗсыжцәа кәрала иреихабыз Чашья.

Акраамта дрылапшуа дгылан, нас Гъаргъ иахь даахьяпшын:

– Иухьи, абааҗс, Гъаргъ, абри азоума, лара даажәга хәа зроу-хәаз. Сыпшәма иуаоҕышьаз умдыруазеи, уара ироухәаргыы ҕа-лон анышә ахьыҗкатәыз. Нан даашәыкәыхшоуп, шәара иаҕа из-лашәаманшәалоу ала иҗышәҕа. Иара ахәаша, еилых имазамызт, армарахь аума, арҕарахь аума, лада уиваиома, оада уиваиома – хатҗак иахасабала зегъы изеиҗшын, рацәа даманшәалан, – лхәан, дпшышәырччо лоҕыза длыманы аҕәрҗ ахь лҕыналхеит.

МИНУЦЕИ ГЪАРГЪИ РЕИЦНЫКӘАРА

Ақәра бзиа иҥагылаз Гъаргъ иахәшья Катушья лгәы рахәым-кәан дышьҥан. Улбар лҥахуп хәа адырра анирҥа, иахәшья дибарц

амѡа дыкѣлеит. Аѡнынзатѣкъа дназгоз амашьына анимоу, абас хѣышѣка метра шьапыла аныкѣара икѣшѣеит. Дыбжьаланы дыш-неиуаз, Дыгѣ инхарта даннавала, Дыгѣ ипшѣма Минуца слым-бакѣа сзиасындаз хѣа игѣы иаѣтеикит. Аха, иалухи, Гъаргъ Минуца лытѣгѣыр даѣамшѣар амуит. Минуца лаба къаѣк лыцламхѣа иатцаргылны ашта итагылаз аѣа ду амтѣан, агѣашѣ ахь дыцшуа дтѣоуп. Гъаргъ димбазшѣа катцаны иаарласны иѣынеихеит. Лылахь лнапы адкыланы, уа инеиуа уарбану, хѣа лыбжьы анлырга, Гъаргъ, сара соуп, ихѣеит.

– Уабадѣыкѣлеи, уара, уѣавсны?

– Сахѣшьа Катуща лгѣы рахѣым, дызбарц сѣоит.

– Агѣарц уаатала, саргьы мчыбжьык акара тѣеит дсымбеижѣтеи.

– Минуца, хѣычыкгьы сыццакуеит, ауадаѡ баластцар стѣхым, – ихѣеит, аха илымукѣа агѣарц дталгалт.

Апсшѣа анааибырхѣа, ѣаалтит:

– Икоу удыруоу, Гъаргъ?

– Изакѣызеи?

– Изакѣу умбои, ас ѣѣампышѣза хѣабаци, хпыѣк-хпыѣк хжѣып, хааилнаркъоит. Ани уахѣшьа, уажѣраанза апсѣѣаха изгѣамтѣз Катуща, иахѣатѣиала дигарым, цѣоушьт, – лхѣан днаиалацѣкѣит.

Хпыѣк анырк ашьтахь амѡа икѣлеит чымазаѡбара. Агѣашѣ интѣтцны, лабхѣында Никѣа игѣашѣ ианнавала, дыцшызар Никѣа ичкѣын Хама лылапш наикѣшѣеит.

– Оо, Хама! – хѣа лыбжьы наикѣлыргеит.

– Изакѣызеи? – ихѣан, агѣашѣ даадгылт.

– Изакѣи захьзуи, уара, исыцу думбазои?

– Дсымбакѣа, Гъаргъ Габечиа иоуми, – ихѣан инапы ааимхны, аѡныка имѡахытцырц днарыпхѣеит.

– Мап, итабуп, хѣычык хѣаццакуеит, – рхѣеит.

– Икоу удыруоу, Хама, арт хгѣылацѣа рыбз зеипшроу удыр-еит уеизгьы, Гъаргъ дааин Минуца диманы дѣеит хѣа хьзык схырымтѣаит, унрылс-аарылсны ргѣы реантѣа, – лхѣеит.

Хама дыччо акы шѣацѣымшѣан, урт сара избап, ихѣеит.

Гъаргъ сәатқасмырхап ааигәахәын:

– Минуца, бара бызәқәоу рзыхәан акәым сзаа, сахәшьа дыз-
баразы ауп.

– Иара исхәаз азы уазаргы, Дыгә бзиахә ду иаамышьтахь
уара рыцха, ала утазырпшуада.

Хама рлаф даарччан, игәарц ахь даагъежыт, дарггы рымфахь
рәынархеит.

Миха игәарц ианынтала, даарцылан апсшәа реихәеит, Гъаргъ
иқоузеи хәа дтцааит.

– Даара дееим, – наиагеикит.

– Иееим, уара уоуп, – ғаалтит Минуца, Миха диғаапшуа, – уца-
тақәа унапы аарыхышьуа агәарц уқәгылоуп, Катушьа илыхьуа
узымдырзои? – лхәеит.

Ус, еиманы дахышьытаз ианыныфнашыла:

– Иқоуи, Катушьа? – ихәан, иахәшьа днылхагылеит.

– Уаама, уахәшьа дукәыхшааит, уашьтатқәкьа иауам, – лхәеит
аарла.

Убасқан злаба зтцаргәаны азхаз иқәгылз Минуца даацәажәеит:

– Иқоу бдыруоу, Катушьа, иауеит, иауеит, бара, абри Миха хәы-
чык акаруат блықәирххар, баунашьтшашәа сгәы иабоит.

– Иарбану, бара?

– Иарбану бымбои, бинструмент еихаххаа илафеиуа агәарц
иқәуп, бара бкьиуа, сыпсуеит хәа ара биоуп.

– Хәаит, Минуца, иаабхәашеи инеихаркааит.

– Уара, Гъаргъ, абри апсцәаха ихаштыз Минуца иылухзеи,
дзааугеи? – лхәеит.

– Сылфынтәаауа даасымгеит, цъара лажәқәак сырқыр, иаас-
кәылцап аасгәахәын, – ихәеит Минуца дылғаапшуа.

– Оо, Катушьа! Бара беипш аинструмент еихаххаа исымазт-
ггы, аиаша басхәап, Дыгә дыпсиижьтеи ала итапшхьада, хымца-
да даеа ынфажәеижәаба шықәса ацәыцә иаластазом, – лхәан,
Катушьа лтацацәа рахь лхы налырхан, – шәызгылои, хәицааиз-
шәа, шәфырцъанқәа арахь иаажәга! – лхәан, аишәахь лфыналхеит.

Гъаргъ иахәшьа лахь данынапш, ианааиз атцкыс уажәы еиха длахәыххазшәа ибеит.

ШӘЫСГӘАЛАНАРШӘАЛАП...

Гъаргъ игәиғанзамкәа имгәа акы ааталан, ахьаа баапсы инаҗо далагеит. Анс рхәеит, арс рхәеит, аха зынза иамузо ианалага, даашьтырхын ахәшәтәыртахь дыргеит. Дызбаз ахақьымцәа, ари акьатеилашә ауп рхәан, длықәтцаны дпыркеит. Ғнак, Ғымш, хымш тцит. Арахь ихьаа тәазом. Ахақьымцәа ааиуеит, дырбоит, ихьаакәа реихәоит, хәшәқәак наитаны, ус ианыкалогы ыкоуп, хәа индәылтны ицоит.

10-мшқа антцы, уаамта ааит рхәан, доурышьтит. Аҕны дахь-наргазгы ихьаа аутәахуаз, абри амш икоу ипкарста атыц дафоит, абыгра дафуп. Ғымшқа ичхаит, аха иауам, ипкарста хтәа-сааит, ашькы-зкы шаац иаауеит. Зынза апсра даналага, даашь-тыхны ахәшәтәыртағ даннарга, ари даҕазны дыцкатәуп рхәан, апкартағы днаганы днықәыртцеит. Ахақьымцәа ахьынзәнеилых-ааилыхоз, ипкарста даакәымтцакәа абыгра дшағыз, инапхыц акы инаҕахәазеит. Убри аамтазы инаихагылаз апқаоцәа руазәк Гъаргъ ипкарста икылыхәхәоз уамашәа ибаны, ипқага цкьапыршәа иказ наварцаны доахазар, ассир, псызак атцкыс инеихаз аразинатә трубка аатигеит. Ахақьымцәа неиҕапшы-ааиҕапшит, ирыхьыз уамашәа ибауа. Уи акәхеит апкарста тып ҕырызәзәааит, идрыцкәеит. Гъаргьгы, оф, гәышьа ихәан, ипсы леикәахаит. Зызхара имьцәацыз ахатца, адырҕаҕенынза дыцәан. Данаапш, ибеит зегы шихагъежьюаз, ирыхьыз шыпхаршьазгы. Икалаз аихабыра ркынза инеир, рускәа шееимхоз рдыруан. Ари еилызкааз Гъаргъ даацәажәан:

– Икахтагәышьари, ишәмыхьыр акәын, ианшәыхьгы, шәаргы саргы иахьыганы азәгы иахауам. Амала, сызлашәыхәо, абни итыжәгаз зык нахьыршаны, абнақа икнахау скьаҕ аңыба

иташәтца, ауатқа тыхга разинас уаха зтахым ауп. Нас исзаапсаз-
гыы шәаастәаланаршәалап, – ихәеит Гъаргъ, дыччо.

АКООПЕРАТИВ ААИРТЫМА, УАРА?

Гъаргъ дышпсыз ала адырра зауз Мышәба Аркади мыжда дааин, дтәуан длалбаан, аңбабацәа ахыгылаз днеин данынры-
дышшыла даацәажәан, зегы аказарма абартцахь ирцшуа, аатцәа
хыла еилагылаз акапуста инахәаирцшит. Уашьта алаф ахь ииаго:

– Уара, Гъаргъ дахьцо акооператив аартны имоума, ариақара
акапуста икылыжәгаз, – ихәан даапышәырччеит.

Гъаргъ ицкәынцәа ыңыца ратцкыс еитцбыз Васиа дахыгылаз
деитамхазакәан:

– Ааи, Аркади, уақа Ө-точкак нкыланы исымоуп, – ихәеит,
– акы иара изын, егы Аркади дшааилакь иашәхәа, ирласны
днеиааит азәы исцәигаанза, руак иара истоит хәа ажәа нижбит,
– ихәеит.

Аркади акыр даахәыцын, нас даапышәырччан:

– Уаб дааиаанза умнеиааит, утак қатцашья бзиоуп, – ихәан ауаа
рыжәпарахь иҫынеихеит.

САРА САБДУ

Гъаргъ иаб Гәатаса-ица Қәабзач – сара сабду, усқантәи аамта
излашьашәалаз ала ицәгьамкәан амал змаз дреиуан. Аңсаса ра-
цәаны изанын. Зқы рханы шәкы абна акырынтә илеитцахьан.
Амхаңьырра ашықәс еиқәатцәақәа раан, аңсуаа иртахы, иртахым
амшын ихымлар амуит. Атцыхәтәантәи амхаңьырра аан Қәабзач
ибон ишамуаз итаацәа иман азы дхымлар.

Аха рыцхарас иқалаз, иңсы изалымхуаз иңьмақәа цсыхәас
иритарыз акәын. Қәабзач агаҫа дкылсын атырқәа иғба нықә-

цаоцәа иреихәеит, абри амш аены стаацәа сыманы азы схылоит, абри аҕарагы ҕыма сымоуп хәа.

– Ҳара ауаа рзоуп хзаарышьт, аҕымақәа рзакәзам, – рхәеит. Зегь акоюп, Қәабзач имаҕымкәан ахы ритеит, иҕымақәа рызхы-гаразы. Иалихыз амш аены иҕақыра, зцәа зтәымкәан иҕаз иҕшә-ма Кәарцхыацҕа Енҕыы, иҕкәынцәа Амтони Пычхъеи, иахәшьа Фидан, иашыцәа еитцбацәа Тхәапси, Петреи, Астапани иманы азы дхылеит. Дара зтаз аҕба акәымкәан, ахы зыхшәааз аҕбақәа рҕеи иҕан зкыы ҕыма. Қәабзач итаацәагы, иаргы, ирахәгы атырқәа идгыл ағы дызхыҕит.

Арыцхара ду рыла иабеит, ижъаз Қәабзач итаацәагы иаргы. Амшын аҕәара иҕсаҕыны иҕәыпсан амла интәооз, хкыдкыларта змамыз, Аҕснынтәи инанагаз аҕсуаа мхаҕыырқәа.

Мызкы иназынапшуа Қәабзач итаацәагы иаргы аҕәара иҕәын, амла интәооз амхаҕыырқәа ессыены 20-25 ҕыма рызшыны крырҕеитсон.

Қәабзач ибон арака пстазаара шырмоуаз, ак збатәын. Уи – шытахыҕа, Аҕсныҕа амшын ахыларакәын, аха ари ус имариаз акакәмызт. Қәабзач алашыцара иеалак дрызнейт Аҕсныҕа ицаны амхаҕыырқәа аазгараны иҕаз. Ирзеитеихәеит дҕежыырц шитахыз, аха дара ркынтә иахаз мап ауп. Зегы акоюп, ахы мыжда иалшауа рацәазаап. Иаацәырган иандирба, абри аҕара ахы шәыстоит хәа, икартоз, аус рытдырхыр изыкәшәооз шырдыруазгы, иақәшахатхеит. Қәабзач итаацәа рымала иманы амәа дыкәымлеит. Иааигәа-сигәа инхоз, иидыруаз ө-жәлак иреиуаз 10-оык ауаа Аҕсныҕа иааигеит.

Қәабзач шытахыҕа амәа данықәлоз 300-ҕыма рзынижыт, ишытахыҕа инхоз амхаҕыырқәа цытраамтак рыпсы ҕнахып хәа. Уи акәхеит, итаацәагы, 10-оык игәылацәагы, изынхаз 200 ҕымагы иманы ишытахыҕа амәа дыкәлеит. Аҕба ныкәцаоцәа Қәабзач иархәеит Аҕсны дызхыргар русқәа хыбгалар шалшоз. Убри аҕнытә иаха русқәа маншәалахар алшоит Батым изхытдыр хәа. Ус иагыҕартцеит.

Рхы дырхеит Батымҕа, азы ихыланы амѡа ианықәла, Қәабзач ицшәма зцәа зтәымкәан иҕаз ахшаа длуит. Гъаргъ иатцкыыс еихабыз Есыф хәаггы хъзыс иртеит.

Ауха тҕагәтаны Батым иаҕа иахьыманшәалаз тьцк аҕы изхытцит. Уаҕа аҕәара иахылапшуаз рылапш рықәшәанза, ирулак ашьха рҕартеит. Фымз, ана инхәйтатәо, ара иаахәйтатәо ирулак итаацәаггы иарггы ажәафык игәылацәаггы, амшын аҕы ииз асаби Есыф дрыма рыѡны иааит.

1906 шықәсазы ицшәма данцсы ашьтахь, 90 шықәса иртысхъаз Қәабзач фынтәны атаацәара далалоит. Иднагалаз Ешцҕа Сима лыкнытә иоуит фыцья ахшара – Гъаргы, иахәшьейтцбы Нунией. Нуниа иахьаггы лыцсы тоуп, 88 шықәса дыртагылоуп. Аацы ақытан Пачалиа Шьрыф димоуп.

Қәабзач 1921 шықәсазы 119 шықәса дыртагылан, иура, ихәара иагмызт. Аха иаалырҕканы дзықәшәаз арыцҕара ду изихымгеит.

Қәабзач иашьейтцба Тхәапс ичкәын, атцара ду змаз (иахьа Гәдоутей Аҕәей амѡадукәа зыхьз рху), амцабз иафызаз арволиуционер Н. Лакоба иарҕажәфаны ивагылаз Мақсим (Иса) Габечиа – ашьажәцәа аменшевикцәа рнапала чархәара изуны, 32 шықәса дшыртагылаз дыршьит.

Зығены иашья ичкәын анышә даитаз инаркны аиарта иееитеит. Зымзар акгы лбаазымдоз Қәабзач 11 мшы рышьтахь ицстазаара далцит.

*Хәатхәат Габечиа ихәамтоуп,
ианцоуп 1980 ш., Лыхны*

АУАФРА

Сара сыцстазаараҕы спорт хкыс иҕоу зегь реиҕа пату зқәыстцо еснағ сызәлымхәу, зегь рацхьа исыргыло аетәы спорт ауп.

1967 ш. Дәрыпшьтәи абжьаратәи ашкол саналга, сҕалеит Аҕәа – ацсуа хәынтқарратә институт, абафртәыратә факультет. Сы-

зталаз афакультет пату ақәыстџон, аха хыхь ишысхәаз еипш еиха сгәы итџхоз аеқәа ракәын. Иқазтгыы Аџсны џараиурџак, аеқәа ирызку тренер џарак, мамзаргыы дара аеқәа ирыдхәалоу акы иахьузаџхьџо факультетк, убаскан хымџада убри сталон. Рыџџарас иқалаз, ишысхәаз еипш, уи афыза аџараиурџа хара ихамамызт, иара ахьықаз ахара аџара сылымшеит. Аинститут саналгоз исыз-беит сџипломтә усумџа аеыбгақазара иазыскырџ. Сусумџагыы хыс иастеит «Аџсны ажәытә еыбгақазара аветеранџәа» хәа («Ветераны конного спорта Абхазии»).

Храион ажәытә аеыбгақазатәа сынрылс-аарылсны, ажәытә-афәтә изнысыз рымџеи, настгыы урт Аџсны араион азы ахьз дукәа иаадырџшхьаз иазкны аџра салагеит.

Сџыгеи стетраџи аанкыланы сырџаит 7-џык рақара абас еипш иқаз аеыбгақазатәа дукәа: Шулиа Лакрба, Мелтон Кәараџхьелиа, Далаџбеи Аџба, Наварбеи Арзынба, Лезбар Барџыџ, Қьаазым Чуаз, Валико џаниа ухәа. Абарт исархәаз аеыбгақазарџы ирылшахьаз атәы зегьы акы аабжьамыжькәан, хаз-хазы еиламырџџакәан ашәкәы ианыстџон. Атџыхәтәан иагьысыз-беит сџыза бзиа ашкол исыџалгаз, Ақәатәи арџаџратә институт аџы аџара зџоз Валико Габечиа иаб, аеыбгақазара Гьаргь иџы сымџахьџырџ. Ус иагьықастеит. Иџны саннеи, сџыза Валикәа аџны дықамызт.

– Уа бзиала уаабейт! – хәа аџсшәа сархәейт, ашьашәыр аџы итәаны еиџәажәоз Гьаргьы уа хатџак идтәалази. Гьаргь сара ибзианы дыздыруан, уи иџны акырынтә снейхьан иџкәын Валикәа сиџны. Ускан сара Гьаргь илафқәа ракәын еиха сыхьны сызмаз, еснагь дџәажәаланда хәа сылақәа тырхаха сихәаџшуан.

Гьаргь иџы иааины аџсшәа сазхәаз, уи ашьџахь дызлеилыскааз ала, ақыџанхамџа аус ду азызухьаз Аџымыеыџра ақыџан 25 шықәса хантәаџыс иқаз Манџа Сақаниа иакәын.

Иснықәашьџоу хәа Гьаргь ианиасхәа, игәы иахәейт, уааџсейт, дад дааукәыхьшоуп, ус уара угәы ианатәхьа, ибзиоуп, иахдыруа аказыхәан хьы ухахбаауам, ихәейт. Гьаргьы сарей хәиџәажәара

Манчагы иxy бзианы иалаирхәон. Гъаргъ истоз азтарақәа зегы ртакқәа смыццакзакәан ашәкәы ианыстцон.

– Дад, Рауль, – ихәеит Гъаргъ. – абри иубо ахатца, – Манча ихы наиқәкны, – иаадсарақәа рацәоуп Ацсны аеыбґаказара ашьтых-разын.

30-тәи ашықәсқәа рзыхәан, рацхьа Шулиа Лакрба ҳацхьа днаргыланы, Ацсны «АСВОИАХИМ» хәа изышьтоу аиґекаара нап анахаркы, тыпс иазалхын Лыхны ақыта Ацґамеыгра ахаблан аконтора азааигәара, аратыс ахьгылоу хәа иахьашьтоу атыц аґы. Ари рацхьа нап зхаркыз ииашан, имцымкәан, имариаз усмызт. Зегь рыла ҳаиқәшәамызт, хеы-хкәадыр, ҳаматәа-хөытәа, зхәаз иеипш. Манча ацґабаа ҳадибалон, аколхоз уажәеипш еинтәыла иауґахыз. Аха иара, зегь акакәын алада дца, асада дца, илшоз ала ҳаиқәыршәара даґын. Ус хәычы-хәычы харгьы хус ҳазла-газ ҳашьцылон, аамтаґы цон, хколхозгьы ахашәала цәґамкәа иааиуа иалагеит. Нас, Манча еиґынгьы дхацхраауан, аиґабыраґы Цлиа Гриша рацхьа днаргыланы, ахшыґзышьтра бзиа ҳартон. Харт рацхьаза аеқәа рганахьала быжьґык иааидибакылаз, уашьта араион ахьзала цьара ҳақәгылозаргьы ҳаамшәартә ҳакан. Ғыла Қарт хцон.

Гъаргъ иґызцәа, икәлацәа рацхьаза аеыбґаказара ауасхыр азышьтазтцаз азәазәала дрыхцәажәон дмыццакзакәа. Аха зегь акакәын, иаха дрызгәдуны дырныгәхәон, иґызцәаґы иаргьы ратцкыс, урт атарчеи рымыздаз иахьа Ацсны ахьз дуқәа азызчацо: Васиа Хәгба, Жореи Заабети Гәымбаа, Цика Лакрба, Наварбеи Арзынба, Чынчор Арцґения, Чықь Тарба, Дора Папба, Камуниа Цьения, Валико Таниа, Маска Кәыцба, Володиа Габечиа ухәа азәырґы.

– Дад, Рауль, харт амца ахы еибазыркыз хауп, арт еиқәысып-хьазаз, хара ҳатцкыс еиґаны Ацсны ахьз тызго роуп. Аб иатцкыс аґа деиґхароуп рымхәои, дад! Ус иаґыкәзароуп. Сара сыхәта-кахьала, харт рацхьазатәиқәа аеышькыл иаґаґылаз ҳамышьт цәґамызт хәа ххы ҳацхьазоит, – ихәеит Гъаргъ.

Абартқәа зегъ ашәкәы иантцаны саналга, сзыдтәалаз атахма-
дацәа абыцъа, зны-зынлагъ лафлагъ иааибакуаз, арпырттра сцәы-
уадафын, итцегъ сырзызырфларц стахын.

Ахәара кастцеит исзеитархәарц, ажәытә аеырыфракәеи ахә-
марракәеи иахъа ишымфәапысуеи аипцшымзаарақәа рымоума, хәа.

Сызтцара хықәкыла Гъаргъ ишизкызгъы, рацхъа атак акатцара
иалагаз Манча иоуп.

– Дад, сычкәын, даара азтцара бзиа хаутеит, дад, пыхъатәи
аеырыфракәеи иахъатәии аипцшымзаарақәа рацәаны ирымоуп.
Аеырыфракәы икоу аипцлабра ауп, зегъ зышьтоу апцхъагылара ауп,
уи бзиоуп, аха умбои, дад, мчыла ахцәыргара акгъы иапсам. Иахъа
аеырыфракәа рфы аймак-аифак рацәоуп. Зны-зынла аеқәа атцыр-
кьартахъ ианиаргауа аума, мамзаргъы еицыхәмаруа акомандақәа
роума, аймак-аифак рацәаны ироуеит. Ари аеырыфра бжънах-
уеит, уи акәым даеазны аеырыфрахъ рацәак анеира угәампцо
уқанатцоит. Зегъ рацхъа игылазароуп, дад, апатуеикәтцара, ауафра.
Доусы иара ишитаху хәа ианалагалакъ, нас агәнибархарақәагъы
калоит, уи акгъы иапсам. Хәихәбыра ирықәнагоуп хеырыфракәа
раан ахылапшра бзиақәа картцаларц. Фыц иеыжәло хачкәынцәа
гәахшәартас ирымкыртә еипш. Абра иузеитасхәоит, дад, Гъаргъи
сарей анкъа Ақәа еырыфрак афы хала иабаз хтыск, – ихәан, дна-
лагеит Манча.

Ари аныкала Лакоба ихаан ауп, Апсны ареволиуция ааижьтегъ
рацәак тцуамызт. Еизара дук мфәапысуан, Лакоба ихәта ауафы ды-
рнитцеит аеырыфра рхы аладырхәырц, усқантәи аамтала аеыб-
гақәацацәа дуқәа хәа иқаз Абзыцан – Лыхны ақытан инхоз Тар-
ба Гәыди, абжъуаа рфы – еицырдыруаз аеыбгақәа Ахашба (ихъз
сгәалашәом). Аизара иалагеит, аеырыфрахъ ииасит, нас гәыпцфык
аеқәа дырфит. Нестор Лакоба ифызцәагъы иаргъы атрибуна иқә-
гыланы ипшуеит.

Ус, абаз ашътхрахъ ииасит. Аихәбыра иахъырбартаз рацхъа
абаз наган инышьтартцеит. Рацхъа абаз ашьтыхраз ихъз рхәеит
Гәыд Тарба. Иеы абга даласоушәа дшантәалаз, «чоу!» ихәан абаз

ахышьтаз ахь ахыкәалаа еипш иҕынеихеит. Уи акәхеит, дад, абаз анышьтихоз, зылапш ақәымшәаз рацәәфхеит, убри аҕара дласны ишьтикәыцәааит. Ажәлар агәарахәа анапеинкәара иалагеит.

Нас Ахашба ихъз анырхәа, ахыкәалаа еипш дыбжькәеит, абазгъы шьтикәыцәааит. Ажәлар адырфегъых, агәарахәа анапеинкәара иалагахт.

Азбафцәа арт афыцъа реицлабрафы реиха апыжәара зтәу хәа рызбаанза, Нестор атрибунафы дахыкәгылаз аҕнытә дыччо даацәажәан, ионапыкгъы фышьтихын:

– Иахьатәиала шәеитоуп! – ихәеит.

Убасқан, дад, ауафра, апатуеикәтцара хыхъ зызбахә схәаз ахы-коу умбои.

Ахашба дышиашаз иабаз инапы ишакыз, Нестор ифызцәагъы иаргъы атрибуна иахыкәгылаз дынрытцагылан ҕааитит:

– Нестор, уххъа згеит, аиааира згаз Тарба Гәйд иоуп, избан хәа шәтцаауазар, Гәйд абаз шыцқъаз ишьтихит, сара абаз анышьтысхуаз, ахаскын адкылан исамхашьтыхит, – ихәан Ахашба, инапы ааиттихын иабазгъы, настгъы иадкыланы ишьтихыз ахаскынгъы надирбеит. Ари ажәлар уамашәа ирбеит, даарагъы пату ақәырцеит. Абас акәын уафрала ишеицлабуаз аеыбҕаказәа, дад. Абасала, уафрала, патуеикәтцарала еидытцит Гәйдгъы Ахашбагъы, дад! Абартқәа, егыртқәа рхамыштлароуп иахьатәи ҳақкәынцәагъы, – ихәан, иажәа даалгеит Манча.

– Уи уафроуп, уи патуеикәтцароуп иаанаго. Ауафра фадароуп, зегъы иаурылшахуа, – ихәеит Гьаргъ дахьтәаз, – Манча, уажә исгәалауршәеит Гәлиа Тхан иахъиуз, уаргъы ушахатуп, – ихәеит Гьаргъ.

– Ааи, Гьаргъ, уи афызагъы зегъы ирылшом аҕатцара, – ихәеит Манча дахьтәаз.

– Уи шпакалеи? – схәан, Гьаргъ схы наикәыскит.

– Иузеитасхәап, дад!

Ари анықала айбашьра ду ашьтахъ ауп. Қарт аеырыфра ду қалараны иқан. Иахъзарышьтыз апрограмафы ианын ҕыц иалар-

галаз ыыхэтцэыла аисара. (Уи ашьтахь уаха апрограмафы егы-камлеит, ишэартоу хэмарроуп хэа ипхъазаны).

Шулиа даасьдгылан, Гъаргъ ыыхэтцэыла аисара ура иудах-цоит ихэеит.

– Шулиа, хэеқэа ихамоу зегь акака ирызкуп, арахь ыыхэтцэыла узлақэпо аеы амч ду амазароуп, ашэага бзиазароуп, уи афыза аеы хара ихамоу? – анысхэа, – унацшы-аацшла, иугэацхо ак убо-зар, нас цъара цсыхэак қахцап, – ихэеит.

Ус ахаҷахэа даасгэалашэеит Кэланьрхэа инхоз анхаф бзиа, унеишь-уааишь хэа зархэоз Гэлиа Тхан. Уи ыынтэка аштэфы дақэтэаны ирхэмаруа збахьан ыы наза-ааза бзиаак, агэышпы кьакьаза (еиқэа цкъан). Абас-абас хэа Шулиа ианиасхэа, ажэа амцхэ шэза-сыршыуеи, адырфаены Тхан иеы аштэфы ирыманы иааит.

– Хьыз бзиа алоугааит! – ихэан, Шулиа ағэра ианкны иманы дааин, иаасиркит.

Ианхаамтаз Қарт хнеит, ахэмаррақэа хрылагеит, хусқэа зегь хара ишахтаху иманшэаланы иааиуеит. Ус атдыхэтэан ыыхэтцэыла аисарахь хэниас (хырехэароушэа икалоит, аха...), апыжэара сара исыман. Атдыхэтэан, иахьеипш исгэалашэоит, Жэыргьыттэи аеыбгаказа Зака Минцъиа хэа икази сареи хала еилкаахон аиааира этэхоз. ыынтэ хэипылт, азэггы хқахауамызт, ахынтэ раан, аиаша уасхэап, дад, даара гэгэала уака хэифакшеит, сбылхатцгы аагьежыт, скахауама, анацъалбахт, хэа. Изулакь сөыскажеит. Сыцшызар, Зыка иеггы иарггы лхышышыын илеивахаит. Сөызцэа ргэыргъара хэаак амамызт, зегь сөы сылбааганы сгэыдкылар аафын. Аеырыфара иалгеит, акубокгы ааган иаахдыркит.

Хгьежыны лыпхала Гэдоутэка ханааи, иаахгаз апхьагыларазы аихабыра ишақэнагоз ала иахпыланы, ихэдырныхэалеит. Ус, Плиа Гриша даахадгылан, иахьеи уатцэи шэыпсы шэшыа, уатцэашьтахь Лыхны, Плиа Амтон ифы шэчара қахцоит, Тханггы хипхьан даахгап, табуп хэанггы иаххэап, ихэеит Гриша, цсатэ шкэакэа.

Адырғаены еицыз ҳкоманда зегъы ҳтып ағы ҳаиқәшәеит. Ҳақшызар Кәланыхәантә ауафы дкылыхха дааит. Уаха Тхан ионы дышәзыпшуп, хызыла-пшала шәахыыхынхәыз аҥнытә шәчара аеазықатцара дағуп, ҳәа.

Кох, ари хирпхашәеит, рхәеит еицыз.

– Уи акгы амам, ҳаргы уатәауха Амтон иахь ҳаипхәап, – ихәеит Шулиа.

Ашыбжышытахь ҳкоманда еицыз зегъы, ақыта аихабыра, абар Манча, Камлиа Аркади, Гәымба Қъаазым ухәа, Тхан иеы икәаба, ирыцқъа иҳагәтылакны амға ҳақәлеит азар ҳәо. Тхан ионы хназарц шәкка метра шыбжъаз, тшәарстаны ҳахыныбжъалаз, ө-сақк ылатцаны иказ аанда зегъ ахысра хшағыз, умбои, дад, Рауль, иқалаша хырпашә амамзаап. Тхан иеы ашыпы асақ илкылашәан, арғы шыпы агәта ашшапара леиөтәа ицеит. Иқахтөзеи, зегъы иааҳақәшәеит, аха уара ианутаху изыпсуоу, агбәжә иафыаз, ахъз ду хзыргаз аеы, аонынза анагара анцәа ду иҳалимыршеит. Иқәхтеит, иқәххит, саатк аиха цеит, зынза хгьежып ххәеит, иқахтцара хзымдыруа хшеилагылаз, иҳавсны акомпаниахь иөеиуаз чкәынцәақәак хзықәшәаз Тхан иархәазаап. Уи ауафы дахзынаишытит: «Иқалозар, зшыпы пцәаз аеабаа уа иааныжыны, дара арахь иаажәга!» – ҳәа. Иқахтөзеи, хмеида-гәидаха Тхан иашта ханынтала, дыччо даахпылеит.

– Уа, шәахьцо шәаалеит, еснагь ахъз дукәа шәзыпшызааит, сара сышәзыпшуижьтеи акраатцеит. Ишәыхы, уара, абарт шәеипш ахацәа еицу, еабаак лак амгәа итазо ашыпы пцәеит ҳәа аума шәеилагьежъуа шәызгылаз. Уи шәатәасымшьеит, шәара шәеибгазааит, аеы шәаура, – ихәан, зегъы дааҳалагьежыын хнеимда-аимда хгәдыкылеит. Нас, ҳапхәа дгыланы дышиашаз анапызәзәарахь иөынеихеит, дад, Рауль, – ихәан, Гъаргь иажәабжъ даалгеит.

Рауль Қчач, 1973 ш. Лыхны

САРА СТӘАКӘЗАР, КӘЦЪАЛЛАГЪ СЕИГЪОМ...

Ари аныкалаз Гъаргъ атаацәарагы даламлацызт. Гъаргъ иашьеихаб, афьцнхафы Амтон ашьхымза рацәаны изанын. Җнак Амтон Гъаргъ ус иеихәеит: «Уара уашьта ухәыцзам, азә дааугаратәа уқоуп, уааи уатцәы Гәдоутә ҳцап ацха ҳаманы. Ахә бзиоуп рхәоит, иутир акәымжәи акабеи хәа угәы иалоугъы ааухәап», – ихәеит. Гъаргъ дақәшахатхеит. Адырфаены ашьыжь шаанза исагылан, рахатақәа рөыхәдақәа инарықәкны агака ицеит. Уа ианнеи Гъаргъ ацха итан, тыцк ахьыманшәалаз днықәыргылары, Амтон иара иусқәа рахь дцеит.

Гъаргъ ахахирахәа ацха атира дафуп. Ус, абазар даалалеит Цъни Цъгәат папатқкәыр, Гъаргъ алаф ицызхәалоз. Днацшызар, Гъаргъ ацха атира дафуп. Цъгәат, Гъаргъ иааигәара дымнеикәа днаскъан, цәгъахәыц дхәыцуа дгылоуп, абри уажә ак шцеизызури, тцәык злаилысхрызеи хәа.

Ус, Цъгәат дыцшызар, Сафер абазар далаланы днеиуеит, Цъгәат ахьышәтхәа Сафер днаихъзан ацсшәа иеихәеит. Нас, инапы аанкылары днаскъацхьаны:

– Икоу удыруоу, Сафер?

– Изакәи, Цъгәат?

– Изакәу умбои, абнахьхьы ацха тиуа икәгылоу дубо, дызустада?

Ускан Сафери Гъаргъи еибаздырзомызт.

– Абни иубо, Гъаргъ хәа алафхәаф паптқкәыр иоуп.

– Нас, иутәхәузеи?

– Истахәу умбои, абни ацха ахьитиуа унидгылары, ицоугалалакгы, ас аума, анс аума данургәаа, акрыфартафы улартәаны уқяф кастоит, нас ари убо, – ихәан, Цъгәат икәынхәалаз иацсуа хәызба днахәаирпшит, – абриггы хамтас иустоит, – ихәеит.

Сафер азынаказы, ари апапатқкәыр уамак салеигалоит, аха еицәастәыр хәа дхәыцуа, икаитцара изымдыруа Цъгәат диҗацшуа дгылоуп.

– Узырхәыщуеи, Сафер, зақа иурласуа ақара, еиха хұсқәа ман-
шәалахоит, – ихәеит Цьгәат.

Итахы-итахым, дақәымшақатхар амуит Сафер.

– Сара абна савагыланы сшәыхәащлоит, – ихәеит Цьгәат.

Сафер дышиашаз Гьаргь ацха ахьитиуаз дынидгылан, акраам-
та ацха дахәащшуа, нас Гьаргь диґащшуа дгылан. Гьаргь ацха
аазхәо азә дааизаап ихәан, иеырмазеины даагылт. Нас Сафер
ашьшьыхәа инапы аґынаирхан ацха зтаз ачақәа инацәа нзаа-
шьылан, икархәхәа инеиешьны ифеит. Нас даґазнык, еитах, Са-
фер даакәымтцзакәан дызґыщ даґуп. Гьаргь ус игәы иаанагеит,
зхы еикәшәам цьара азә иакәзар хәа, аха уахьихәащшуа ус икоу
азә иакәны дибом.

Сафер даакәымтцзеит, зынзас еихаґы иеыраапкзаны ацха
афара даґуп, абри шыта данбасзытцкьо, аицәхара ханбалаґо хәа
дхәыщуа.

Гьаргь ашьшьыхәа даацәажәан:

– Сатамзааит, аха узґу закәу сзеилымкааит, – ихәеит.

Сафер ибжы ґхеицалан:

– Сызґу умбазои, ацха сґоит, улақәа цама, мамзарґы ашь-
хымза арымза уеигзома? – ихәеит.

– Уара абзамыкәшәа икоу иуасхәо закәу удыруоу, ари ашьхым-
за арымза акәзам, ацха ауп иахьзу. Ашьха ацха анаанаґо зынзаск
имачзаноуп ишаанаґо, убри аґнытә хәычык сеигзоит. Амала
арымза хәа узґу сара стәакәзар, кәцьялла иутахызарґы сеигзом,
– ихәеит Гьаргь мыжда.

Абриґы наиҳәеит Гьаргь, Сафер ипышә азә дтасызшәа наґ
днадууаан, ихы икәбыжыны иґынеихеит. Сафер иааишьа Цьгәат
рацәак игәампцхазо днаипылеит.

– Уара, Цьгәат мцахәыцәа, дызустада, уара, сыздугала? – абас-
ґы, абасґы икастцаз, иасхәаз, исеихәазґы абас ауп, – ихәан Са-
фер, аky аанмыжкәа инеизеитеихәеит Цьгәат.

– Уаттахеит, ацсәеирымґа, наґ уца, хампал ауп акрыфартаґе
уахьсыртәо! – ихәан, абазар дналалеит Цьгәат.

БАРА, УА НЫМӨАК АПҚЭ ААГИШЬ

Рацѣаб зыхъзыз Ачандаратѣ хатѣа барбаршѣа азѣы, сасра хѣа Хыгѣ иѣы дымѣахытѣит. Апшѣмацѣа рысас ишиқѣнагаз ала ихѣы ѣартѣеит. Крырѣеит-крыржѣеит, нас анахъ-арахъ хѣа Хыгѣ ажѣаб-жъкѣак изеитеихѣошѣа даѣын. Хыгѣгы ари иуаѣышыѣа збаз, шыѣа умѣа уқѣлар цѣгъамызт хѣа дшиѣапшуаз:

– Иѣоу удыруоу, Хыгѣ, – ихѣан, ѣааитѣит Рацѣаб, – сара уажѣ сышнеиуа Гъаргъ иѣы сымѣахытѣеит. Уаѣагы тѣѣыцақѣак скыроуп, насгы лафқѣакгы неибакхѣароуп, тѣѣык ааилымхкѣа сызцом, – ихѣеит.

Гъаргъ уйкѣатцны аѣныѣа уцар цѣгъагѣышыѣамызт, ааигѣахѣт Хыгѣ, аха...

– Уара угѣы ус ианатахха, ибзиоуп, – ихѣеит Хыгѣ.

Апшѣақѣа анреихѣа, Хыгѣ ичкѣын Харитон дикит Гъаргъраа рѣынза усыцныкѣароуп хѣа. Харитон ишитакхѣышыѣамыз Рацѣаб дицны Гъаргъ иѣы инеит. Гъаргъ аены игѣалаѣазаара ѣеимызт, иахитқѣеит ыѣамшѣа дыѣан. Нас инеин ашыашѣыр аѣы инатѣеит. Гъаргъ ипшѣамагы аѣныѣа дныѣналеит, иааиз рхѣы армазеираз.

Атѣахагъ рмоуит Рацѣаб даацѣажѣан:

– Уара, Гъаргъ, уанацѣалымбахеит, уажѣыгы уцсы тоума? – ихѣеит.

– Аеи, ус сааигѣышыѣоит сѣеимырбазакѣа! – ихѣеит.

– Иумбазои, уқѣлацѣа зегъ еидхъашышыѣаа анышѣ ишарѣахъоу? – ихѣеит Рацѣаб.

– Аеи, гѣышыѣа, зегъ лахъынтѣак-лахъынтѣак рымагѣышыѣоуп, – ихѣеит Гъаргъ.

Гъаргъ уажѣ иѣоит исас акы ширѣақъуа, аха макъана ус иѣеила-мгалацѣакѣа дааиуеит.

– Гъаргъ! – ихѣахт еита Рацѣаб, – уара уажѣеит, уѣаацѣа уртѣаны баша акруѣартѣо, мамзар акыр урзацѣоу? Акгы урзацѣамзар, наѣ абахѣахъ еиха еигъзами? – ихѣеит Рацѣаб, ашыхѣ-шыхѣ дычѣо, иааира дук згаз иеицш.

– Оо, бара! – ихәан Гъаргъ, ицшәма ибжыы налықәиргеит.

– Иутахузеи?

– Бара, уа бызәу баакәытцны нымоак апхә аагишь! Хыгә ица игәнаха цәгәхеит, ари ацә мчыла ицәымоахытцзаап. Ашаха иацныкәазом, амла иакызаап, Ачандаранза агара ицәыцәгьоуп. Ибдыруеи, нымоак акара аәатцаны зык нахаржәыр, ашаха иацныкәозаргьы хаздыруам, – ихәеит Гъаргъ.

ЗАКА ИШЬЫМТА ХААУЗЕИ

Ачандара ақытан инхоз алафхәә Царгәыш Арзамет ичарае Гъаргьы Цьни Цьгәәти рқафқәа бзианы икартцеит. Рызхара илафит, изыдтәалаз зегь лахәыхза, абарт макъана хқажьны имгыландаз хәа ишрыхәапшуаз, хәтамзааит, рхәан, астал иоахытцит. Хәычык заа ргылара зыхкьаз Гъаргъ имоа ахыхараз ауп. Арт афыцъа ашьапа италаны иахънеиуаз, Еқәыц иеыггреипш зегьы ирдыруан ара тәыцак хзышәкроуп, ана тәыцак хзышәкроуп хәа зегь оархатгылоит, аха дара зынза мап қзаны, знык нақ ашьапа хазнытцтында хәа ацара иафын. Аха иамуит иафамшәар атцыхәтәаны.

Ирзааигәаз шьоуки тәыцак хзаанышәкыл хәа ирашьапкуа ианалага, иакәшахәтхеит. Рапхъа атцәца здыркыз Гъаргъ дааныхәа-ныцхъан, иатцәца итаз ыжәны инықәиргылеит. Ирхатцгылаз мьжда зухъаз, Гъаргъ ихапыцқәа шуашәшәырыз идыруазу, мамзаргьы иара ус машәырны икалоу, дашк аамихын, асызбал инзаашьны инапала днахан Гъаргъ ифы интәитцеит. Иганафы игылаз ахатцагы аканфет аакәихын Гъаргъ инаииркит. Гъаргъ ифы итаз адаш икакеит, икакеит, аха умцсит, аладагы ицом, аоадагы ицом, икәымпылуа ифы итоуп. Игәы анытцәаза, ани идыркыз аканфетгьы ацәа ааихын идаш ахыкәаз ах афынаирхеит. Адашгы аканфетгьы еибаркәашо Гъаргъ ифы иштәз, Цьгәәт иатцәца идыркыз дахныхәаны ижәны ианықәиргылоз аламта-

лазы, Гъаргъ иґы итаз аканфет ааныжъны, адаш аатиган асызбал инзаашъыланы: «Уґы аарты, Ыгәат!» – ихәан, днахан Ыгәат иґы интеитцеит. Ыгәат акыргъы иґакеит, иґакеит, аха албаадара илшом. Иара усгъы ииулак-иихәалак ашәашәи еипш дыхәцәы-рххо илбааидеит. Ипсы анаавивига Ыгәат, Гъаргъ диеацшуа даа-цәажәеит:

– Хаи, иқәақәра згааит, абри ашьтәа зшыз, – ихәеит Ыгәат.

– Избан? – дцааит Гъаргъ.

– Избан умбои, уара Гъаргъ, шаґа ишьымта хааузеи, аканфет фәы ахышәшәа, – ихәеит Ыгәат мыжда, Гъаргъ иґаитцаз заманала еилкааны, аха акы инмырцшзо.

КАПИТОН ИПАТРЕТ

Мшадық аены Гъаргъи иашьцәа Михеи Шашкеи ґааныбзиала хәа нейбыхәаны аишәа илахатәоны еипш, Гъаргъ игәарц даата-леит иґыза бзиа Матбеи.

Матбеи иаaira еигәырґеит, ґааныбзиала хәа наиахәан аишәа илахатәеит. Алаф рхәоит, афара-ажәра иаґуп ґааныбзиала хәа ратцәақәа ааинкьо. Рқьафқәа бзиа иґартцахъан еипш, уаха азәы ибжъы имахазакәа ашә аартны даафнашылеит Кәланьрхәа инхоз Гъаргъ ианшьа Рамиз. Зегь ґеихатцгылан, бзиала уаабейт, Рамиз, рхәан апсшәа иархәеит. Ипшызар, Рамиз иацхъа аиқәатцәа ақәыршәны, ипатцақәа хыршаны, камбашь уардынк ахәда дықәтәаны, азәы ипатрет кыдуп.

Рамиз иацхъа икыдыз апатрет Гъаргъ уамашәа ибейт, ианшьа ари аґыза арыцхара дақәшәаны иара иахъызымдырыз. Рызымтәыкгъы анылеибартәақәа Гъаргъ, Рамиз ихы наиқәикын:

– Уара, Рамиз, абри уацхъа икыду апатрет дарбану, исзеилым-кааит? – ихәеит.

– Уара, Гъаргъ, баша уехырцәажәоит акәымзар, дышцоузымдыруеи, Капитон иоуми, – ихәеит Рамиз.

– Дабанзатәи Капитону, уара?

– Дабанзатәиу, иугәаламшәазои, Галынтәи агыруа сара сәҫы аоны ауардынқәа қатцаны изтілоз?

– Нас ихьи? – дааехырцәажәеит Гъаргъ.

– Ихьи, дыпсит, ичқәынцәа ашәацхәаф дысдырбан ацсраҫы сықан.

Гъаргъ, уашьта Рамиз итцәгәыр иаҫаршәарахь хәычы-хәычла аиасра даҫуп.

– Нас, ипатретҫы уацхьа иадырkit акәу? – ихәеит Гъаргъ.

– Ааи, ртынха дук иеипш сыцхьазаны аҫбабараҫы сдыргылт, сапхьаҫы, дара реипш, ипатрет адырзахылт, – ихәеит Рамиз.

– Нас, ранацәалбеит, ианамухҫы, абри акамбашь уардын ахәда дықәыртәаны итхыыз ада уаха Капитон ипатретк рцы-хьамшәазеи?

– Ичқәынцәа ус иртахеит. Хаб данычқәыназ аахижьтәи ауардынқатцара акәын дзызкыз хәа, абри ауардын ахәда дықәтәаны иахьтихыыз еиҫа еиҫаршьеит, – ихәеит Рамиз.

Гъаргъ даахәытцшшәа:

– Ааи, Капитон бзиахә рыцха, – ихәеит, нас Рамиз дахьтәаз днеихаҫылан цәҫгахәыц дхәыцуа, – уара, цқәа снахәарцшишь, иудыруеи дысгәалашәозарҫы, – ихәан, Рамиз иацхьа икыдыз апатрет дахәацшуашәа аақайтқан, – Галтәи Капитон иакәын уажә ара иахзымхоз, – ихәан, Рамиз иацхьа икыдыз апатрет ламижәан, амца зтаз рган аҫы игылаз ауацьяқ интажьны ашә наирkit.

Гъаргъ иашьцәа Михеи Шашкеи ирцәымҫаханы инеиҫацшы-ааиҫацшит. Матбеи мыжда аганахь дыпшны аччара даҫуп. Рамиз ахьышәтхәа дәаҫылан:

– Сушьит, Гъаргъ, абыржәы иааиуа ацшьашаз Капитон ифы-ноаажәамшы ауп, сара уахь цашьас исымои, ацшәмацәа рнапала сапхьа иадыркыз апатрет икыдымкәан, – ихәан, ибжьы хацалазаны Гъаргъ иаҫра дналагеит.

– Гъаргъ, уареи сареи иахьарнахыс аншьареи-еҫәшьацареи хабжьам! – ихәан, Рамиз дгәааны ацара иеазикит.

– Ара агәаара аҫахзам, Рамиз, – ихәеит Гъаргъ, – уеизгъы-уеизгъы патретк уақхъа иаркымкәан Галка уфармышьтуазар, Капитон ипатрет аткьыс еицәоума, абар Матбеи дахьтәоу ипатретқәа урылацшны иреиғу акы уақхъа иаркны ухашьтып. Амала, Капитон ипатцақәа реипш Матбеи итәқәа хыршаны икамзаргъы, уи егьоурым, – ихәан Гъаргъ, Матбеи дыниалацәкәит.

Матбеи мыжда уеизгъы акы иеауатцаирхахуаз:

– Аиеи, Рамиз, енак-фымш рзыхәан спатрет уахызбаауам, амала, амарца, сызлаухәо акы ыкоуп, Гал уахьөеиуа угәы уеаныз, уақхъа иаамхны мцакы илақәтцаны иануцәырблы, сушьит ауп! – ихәан дааччеит.

Итәазгъы ааибарччеит. Убасқан сымцар зуам, хәа игылаз Рамизгъы, сызлахада, шәанцәалбеит ихәан, аишәа дынрыцахатәеит.

ЗАКАН ИЕЫО

Закан хәа хатцак аеқәа бзиа избоз Жәәндәрыцшь дынхон. Уи шықәсык фба-хпа еы еитнипсахлар акәын. Уи азанаат бзиа ибон, акы итиларын, акы ааихәаларын.

Атцыхәтәан иақәикит, интцаны имаз иеқәа нақ инықәганы еыо бзиақ ааихәарц. Ус иагыкәитцеит. Нхытқка дцан, Кабардатәи еыжәла бзиақ аахәаны иааигеит. Аеы таргыланы ибон, аеырыо-рақәа ааигәахо ианалагоз, дақәтәаны дынтытц-аатытцлон.

Закан игәылацәа иабжъаргеит, аеы ацшреи асахъеи агым, аеырыофаеы ихәыдамхар калап, уара аеқәа ртәы бзианы иудыр-уеит, аха иара ус Гъаргъ днашькларцшызар цәгьамызт. Егьа умхәан, Гъаргъ уара уеиха аеқәа рфы адышәа имоуп хәа.

Енак Гъаргъ ашьашәыр афы дыштәаз, Закан иеы дақәтәаны агәарц дааталеит.

– Уа бзиала уаабеит, Закан! – ихәан, днеицыланы ацшәа иеихәеит.

Аеы неҗаҳәаны дара ашьашәыр аҗы инейны инатәеит. Еи-
цәажәо иштәаз Закан, Гъаргъ иахь ихы наирхан:

– Аказы суҳәаразы сузааит, – ихәеит.

– Иухъзей?

– Изақәу умбои, сыҗеқәа зегъы наҗ ианысхит, Нхытҗқа сцан
абри аеы аасхәеит, унахәацшыр стахын, аеыфра алтчып угәахәоу?

– Ахъз алоугааит, пшрей сахъей агым, иахытдрызей? – дҗааит
Гъаргъ.

– Измысыхәхаз излеихәаз ала 4 шықәса еихам ихәеит.

– 4 шықәса рақәзар, мақъана иҗкәыноуп, иалоугъы гәаҗтап, –
ихәеит Гъаргъ, цәалашәарак иоуны аеы ахь дыпшуа.

Нас, Гъаргъ аеы ахьҗаҳәаз днадгылан, аеы аҗы инапала иаарт-
ны ахапыҗқәа дынрытцапшын, даапышәырччеит. Уи иараминут
ибейт аеы ақәра ду шамаз, ахапыҗқәа зынзаск ишуашәшәырхахъаз.

– Нас ишҗоубои, Гъаргъ? – дҗааит Закан.

– Уи уажә иубоит, – ихәеит Гъаргъ.

– Оо, бара, цықәреи лапҗбак сзаагеи! – хәа ипшәма лахь иб-
жыы наиргеит.

Ацықәреи аалган инейлыркит. Гъаргъ аеы ағәра ааҗихын,
алапҗқа ааотәаны аеы аҗы даахан инҗейтеит. Акыраамҗа аҗы
итаркәымпылуа аҗақара ишаҗыз, ипшызар аеы аҗы азганк ала
ашхәытә лаҗыфрын инкаҗаит. Егъы аҗы аганахь ала иҗнар-
пыз ацықәреи арыҗқәа зегъ лаҗытдышәшәан илкапсеит. Закан
илақәа тырхаха Гъаргъ днейҗапшит, ихәарызейишь хәа.

– Закан, – ихәан, Гъаргъ даацәажәеит, – аеы арыфра атәы хәа
иуасхәо акгыы сыздыруам. Амала сара излазбо ала, уаҗа зтахым
ацықәреи җырпыга машынка бзиа ааугеит, – ихәеит Гъаргъ.

ГЪАРГЪ АФЫ ДШАХДЫРҚӘААЗ

Гъаргъ иан Сима лгәы иалан лыҗкәын хәычык арыжәтә иеа-
хъадицалацәоз.

Ғнак Манча даалыпхьан, ус иалхәеит:

– Нан, Манча, уцхыраара стахуп, ишубо еипш Гьаргь арыжәтә амьцхә иеадицалоит, машәыр ихьыр сабацари. Иашьцәагьы илабжьара иаґуп, арахь ишубо еипш, дкәалкәало ґык данахьын-халам ыґам. Еихабацәақәак уаарыпхьаны, длартәаны шәилаб-жьа машәырк игаанза, дахшәыркәаа цытраамтак афьжәра.

– Ибхәаз саҳаит, Сима. Уи сара харак изгом, атыц иқәыстцоит, – ихәеит.

Манча Гьаргь длаиртәан изеитеихәеит игәы итаз аусқәа.

– Азамана, – ихәеит, Гьаргь, – зегь уара ишааутаху бзиоуп, – ихәеит, уеизгьы уеизгьы кырґ-мырґк шпақамлари хәа гәаныла дыччо.

Манча даалаган ауафы дырнитцеит шәнеишь-шәаишь хәа зархәоз атаҳмадацәа Хыгә, Дыгә, Мсурат, абри амш аены Гьаргь ифны шәыстахуп хәа.

Еиқәшәеит иалхыз амш аены изахәаз зегьы. Гьаргь иашьцәа асасцәа хатәрақәа аныртаа, ишақәнагоз рхәы катцатәын, цьмак ршьит, идырхиеит аишәа ишақәнагахарыз.

Еихаб-еитцбыла досу ишрықәнагаз аишәа илахатәеит. Акы-обәа цәыца рақара ааныркылахьан, аха иззеиқәшәаз азбахә ма-кьана уаф даламцәажәзац. Ус, Манча доагылан даацәажәеит:

– Абрақа иахьа еиқәшәаз макьаназ ишәыздырзом хәиқәшәа-ра зыхкьаз. Хыгә, Дыгә, Мсурат, Симагьы саргьы, Гьаргь иашь-цәагьы убас иҳазбеит, ишәыжәбо еипш, Гьаргь макьана дычкәы-ноуп, арахь ґы дылбаауазар уеизгьы ижәдыруеит, арыжәтә мацк дачычоуп, машәырк игар хәа хшәоит. Убри аґнытә хшәыпхьеит цьара лабжьарақәак кашәтцарц, пытрак иадамзаргьы афы дахы-ркәаазарц азыхәан, – ихәан Манча итыцаґе длатәеит.

Нас дасу еихабы-еитцбыла иааиз зегьы алабжьарақәа кәрцеит, пытрак иадамхаргьы дақәытцырц.

– Аиеи, ибзиоуп, итабуп исашәхәаз алабжьарақәа рзын, – хәа Гьаргь ихы ааиртцысуеит. Афара-ажәра иаґуп зегьы. Гьаргьгьы иркуа аныхәаґақәа бжьамыжькәан ажәра даґуп. Уажә зегь пшуп,

Гъаргъ доагылан такс иҳаитарызеишь хәа. Гъаргъ ашьшьыхәа атәца аакәхны итәаз дынрылацшит. Иашьцәа Амтон, Есыф, Нестор, Хәатхәат, Миха ухәа зегь рылақәа тырхаха рашья инаихәацшит иҳаихәарызеишь хәа.

– Иахья абра зусқәа кажьны иаҳзаапсаз Хыгә, Мсурат, Манча – зегь даара итабуп хәа шәасхәоит, – ихәеит Гъаргъ, нас Гъаргъ ибжы җеитцыхны, – сан, – ихәан, иан лахь ихы наирхеит, – сан, бара ибымаҗоуп, абра еикәшәаз зегьы ишәымаҗоуп сара адунеи ахаан, сыпсы танатцы... Абри егыихәеит Гъаргъ: – Оо, уан дукәыхшоуп, ус умхәан, – лхәеит Сима.

Ари лгәы иаанагаз уи ауп, Гъаргъ сыпсы ахьынзатоу арыжәтә шызымжәуа ихәоит хәа.

– Сара сыпсы таны арыжәтә шахымқәаауа, – ихәеит Гъаргъ. Итәаз зегьы неифацшы-ааифацшит.

– Сара арыжәтә сапысыртә еипш сқамлац ишыжәбо еипш, макъана сычкәыноуп. Арыжәтә сара сатцкыс иапысуа ианалаго, азамана, сазыразуп. Убасқан даҗа цьмак шьны хәидтәалап, – ихәан, иатәца ыжәны илықәиргылт Гъаргъ.

ГЪАРГЪ АХӘШӘТӘЫРТАҢ ДШЫШЬҢАРТЦАЗ

Ари кәлеит 1940 ш. азы Қарт аеырыҗора ду аан. Арака имҗапысуан Қырттәыла ачемпионат. Ацснйтәи инеиз аеыбҗақазәа зеигьатамыз ақәҗиара бзиақәа аадырцшит. Гәдоутә араион аеыбҗақазәа Қырттәыла иачемпионцәахеит. Агәалақазара бзиа рыманы рышьтахька амҗа иқәлеит. Ауха атцх агәтаны Гәдоутатәи авокзал аҗы адәыгьба илалбааит еицыз зегьы. Ас еипш ианыгьежылоз патула ирцылон, аха ари ауха арт шыхынхәыз атәы азәгы издыруамызт. Ацсшәақәа ааибыхәаны уатцәы хәхьеикәшәаша хәа нахәаны, досу еимҗалацәаз рыҗнықәқәа рахь идәықәлеит. Дәрыпшька зхы хаз Гъаргьы Кәарцхьи Мелтони, Чуаз Қыаазыми Гәдоутә ажәытә хәшәтәырта ахьгылаз аҗапхья атцла ианнамтца-

гыла, аеырхәмаррақәа раан иршәыртқоз рацсуа маҕәәқәа зтаз рчамаданқәа нарғыланы инрықәтәеит.

Ус иштәаз ақәа алагеит, арахь Дәрыцшыька зхы хоу хәа машынак ы́казам. Ақәа есааира иацнатқо иалагеит, еафратагаланшьтахь акәымзи, ахьтагы ааузымычхартә и́калеит. Ахыкгы шеилысрыз еилысит, арахь ақәа а́кәытцуам, изго хәагы машына ы́казам. Ируа рзымдыруа еикәагыежьюа игылоуп. Ус, Гъаргы дыцшызар Мелтони Қыазыми наскыаны еиҕахәытхәытүеит. Гъаргы иараминут ицәа иалашәеит арт уажәы акы арчақыра ишаҕыз.

– Ишәзеибымхәои, ура, уа? – анихәа Гъаргы, – баша акы халацәажәоит, – рхәеит.

– Баша акы шәамылацәажәакәа, амш каххаа шәгылазаап, шәарт ацәыгккәа, – ихәеит.

Ус цытк антцы Гъаргы дахьтәаз иааин иаагылт. Уажәы акы рхәар ртахуп, ахәашья иақәшәом, алашьцара иалтцны дара-дара неиҕапшуеит. Гъаргы дара рахь дагыһацшуам, дагыцәажәом.

Ус Мелтон даацәажәеит:

– Гъаргы, уақәшахатхо хаздырам, аха Қыазыми сареи ак хазбеит.

– Ибзиоу ак шәызбазар, сзырәуеит.

– Ишубо еипш, хайлысит, арахь ақәа а́кәытцуам, уажәшьта хазго хәагы машына ы́кам. Ура артистра азын убзиоуп, учмазаәушәа ужәәа хатцагыланы ахәшәтәырта хәәналар, шаанза хәаудпхәлон, нас шар хамәа хәқәлон, – ихәеит Мелтон.

Гъаргы ҕитүамызт, гәаныла ахәыцра даҕын, ишәсырбап сара ахәшәтәырта аәналашьеи адәылтцшьеи зеидшроу, сара шәысмазцаакәа ишәырчақықәои хәа гәаныла дцәажәон.

– Шәара ус шәгәы ианатахха, мап сызшәыцәкуам, амала сара сроль – сара инасыгзоит, шәара шәхы шымәацыжәгаша шәара ижәдыр, – ихәеит.

Уи акәхеит, инеин ахәшәтәырта аәналарта ашә иасуа иалагеит. Ашә зыхьчоз ацхәыс ахышә аалыртын:

– И́калазеи? – лхәеит.

– Иҗалазеи, ачымазаф гәәк дҗамоуп.

– Шәлеи, шәлеи! – лхәан, ашә аалыртит.

Мелтони Қбаазыми Гьаргь ижәфа иатцагылан илыфнашылеит.

– Ара дшәыртәа, уажәытцәкьа аҗақьым сицхьоит, – лхәан дцеит.

Қбаазыми Мелтони неифәпшы-ааифәпшуеит, абри уажә цъара мыждарак җацеимгаландаз хәа. Ус, аҗақьым дааит.

– Дарбану ачымазаф, – анихәа, – абри иоуп, – рхәеит.

Гьаргь зынзас ипсуа ицшра итаны дтәоуп. Нас диазцааит иа-баухьуеи, ишцаухьуеи хәа.

Абас-абас хәа зегь аиқәыпхьазара иалагеит. Мелтон даа-цәажәан:

– Еихаразак ибылхатц гьежьуеит, – ихәеит.

Нас аҗақьым, ани ашә илагылаз апхәыс илыдитцеит азы рпханьы ишьапқәа заалыргыларц. Азы рпханьы лагьанла иаалган акраамтә Гьаргь ишьапқәа аз пха изааргыланы ркәиара дафуп. Ус аҗақьым дафнашылан арахь дшәыманы шәааи ихәан, дрыманы уатахк итацәыз иньфнашылт.

– Абрака дыриа, настгы ачаи апхара иржә! – хәа налыдитцахт аҗақьым ани апхәыс. Али-пси рыбжьара ачаи ршны илыманы дааин, лнапала Гьаргь ачаи илыржәит. Мелтони Қбаазыми неифәпшны иааибарлацәкәит. Гьаргь дахьиаз иаафсын, еиларганы икәз аиартә инахәапшит, җаргьы ара җахқәа нкыдахтцап хәа збаны. Ус, дафнашылахт аҗақьым, Гьаргь иапхьа длатәан иаппарат аацәырганы ана иадкыло, ара иадкыло акраамтә днархәы-аархәуа дихәапшуан, нас имцашоура ишәеит.

– Ишакәым ахьта улаланы укоуп, угәы аусушьа бзиоуп, – ихәеит. Нас днеин хәшәык ааганы инииржәын, гәыркгьы наилатцаны дындәылтцит. Ани апхәыс дыпсыхыргьы Гьаргь цъара дааидшәом. Гьаргьы лареи аччахәа аицәажәара иафуп, уи моу лафқәакгьы налеихәозаап. Ларгьы зны-зынла аччара дафуп. Абас 29 минут рышьтахь аҗақьым дафнашылахт. Ани апхәысгьы дындәылтцны дцеит. Аҗақьым Гьаргь иапхьа днатәахын инапы аанкыланы ишьшьуа:

– Нас уажәы хәычык аңсеивгара умоузеи? – хәа дтцааит.

Гъаргъ даацәажәан:

– Аңаса аиха сеиғымкәа, ахътшьрагы сақәытцит, сыблахатц агъежъра иақәытцит, даара итабуп. Уажәшьта истаху ацәара ауп, – ихәеит.

– Уи даара ибзиоуп, уцәа! – ихәеит, – амала адтәалаф дутаххарыма? – хәа дантцаа, – ара хәаками, – рхәеит Мелтони Қъаазыми еицәакны.

– Ахақым ухатцкы, арт аоныка ицааит, ара иаангылар уаха шаанза ататын иахоит, ицәажәалашт, аңсшьаха сыртом, – ихәеит Гъаргъ игәы дтаччо.

– Ахы, шәдәылтц, иихәаз шәахаит, иңсы ишьароуп ачымазаф, – ихәеит ахақым.

Нас ани аңхәыс дааин, ашә аалыртын адәахы индәылцаны аонытқала ацапха ачарахәа иналырцит.

Имеида-гәидаха инеин ажәытә ртыцаф инагылахт ақәаңсса рхытцәтәа. Қъаазым иңсахы пыжәжәо:

– Ашьыжъ укәыба рыманы ифеиааит, Гъаргъ! – ихәеит.

Мелтон дахыгылаз:

– Сара сцәа иалашәаны иқан, иара даламырхәкәа, хара ххала ианахазбы, цъара папатқәыррак шахзиуаз, – ихы ааиртцысит.

Анша, Гъаргъ ахақым даара итабуп, уажәшьта хар сымам хәа наиахәаны, ичамадан аашьтыхны ахәшәтәырта дындәылтцит.

ТӘАН МУРАТ ГЪАРГЪ ИАН ДШИТЦӘУАЗ

Гъаргъ иан дыңсит хәа злымха итасыз Тәан Мурац аңсаны-шәатаранза сеааныскылап хәа избеит. Аңсанышәатаранза снейр, уеизгы крыфара қалазом, қайтцеит. Анышә дартозаргы иахьоуп анигәахә, иеы дфақәтәан амфа дықәлеит.

Лыхни Дәрыңшыи рхәаафы, ауахәама ахыгылоу ахәы даныфхала, шыоукы ачаи аыххра иафуп. Аңсшәақәа анреихәа:

– Шәызәуи, уара, Гъаргъ иан иахъа анышә дартоит, шәара ачаихыхра шәәфуп, – анихәа, – уи иахъакәзам, уатцәоуп, – рхәеит.

– Қох, дналхъызыгзааит, уатцә иаахуада, дтцаны дыкфеейтца-ма, – ихәан, иеы аакъыргъежьны, шәымш аабзиахт, – ихәан, афныка дцеит.

Ари зегъ Гъаргъ илымхәф инаргахъан. Адырфәены ашьыжь Мурат агәрц данааташыла, дышиашаз днеин астал игылаз днадгылеит, ихтарца ныкәтцаны тәуара схалоит хәа. Убри аамтазы Гъаргъ Мурат иахъ ибжъы наирган:

– Мурат, иацы ауахәамаф уаины угъежьны уанцоз... – анихәа, – уажәазы иаасараза, уи нас, – ихәан ихы даасуа ифынеихеит. Убри аамтазы ацсы цсыкәабара хәа ддәылырган, акаруат афы ацсыма акәын икәыз, уа инейны итцәуон ауаа.

Мурат ихы даасуа акаруат данынахагыла, икышшә азә дтасы-зшәа ахышәтхәа дындәылтцит. Ари дымтәуакәа дышдәылтцыз збаз Гъаргъ, Мурат иахъ ибжъы наиргеит:

– Икоутцои, уара, иацтәи азмырхакәа, иахъа уанаахгы, сан лтцәуара уатәаумшьазеи? – ихәеит.

– Гъаргъ, акаруаткәа сызтәуазар, афны сара сәггы игыламзи, – ихәеит Мурат дпышәырччо.

– Иухъзеи абаацс, Мурат, уареи сареи хайфызара удыруан, сара сахатыр азын сан дкәабаны дааргаанза, уфы ак нақәыршәны лтыпаф унықәиар қамлози. Нас ларггы дкәабаны духъырымгзарызеи, – ихәеит Гъаргъ ачча аарла икажо.

МАХТЫ АХҚӘАЖӘ ДЫШЛЫЦНЫКӘАЗ

Гъаргъ итынха бзиа Дәрыпшь инхоз Лазба Миша, итаца лганахъала ифны имааицкәа иказ лтынхацәакәак итааит. Миша ацә рзишьит, рхәы қайтцеит. Шәхәы мазеиуп анырхәа, Гъаргъ дназлаз зеггы аишәа илахатәеит.

Акрыфара-акрыжәра иафуп, аамтагъ акыр цеит, Гъаргъ ифы-зцәа атахмадацәа хәоыккәи рқәафкәа аныкартца, хәтамзааит

ағар ишәзынхажьуеит аишәа рхәан ифохытцит. Дара неин аоны абартаҕы итәаны ацәажәара иағуп хасасцәа ҕагылаанза хәа. Абар, игылеижьтеигыы ҕ-саатк иреихауп, дара рышьтахь игылазгыы мацзам, аха аишәаҕы еизынхаз реидцалазаны ажәра иағуп. Атаҳмадацәа ағар рзызырҕуа иахьгылаз, иаарыдгылаз Цьота иахь ихы наирхан Тарба Иасон даацәажәеит:

– Иҕоуи, ура Цьота, аишәаҕы ирааишьоузеи?

– Иҕахи, – ихәеит, Цьота, – аталамбашь Колиеи сас чкәынаки еизынхеит, инеиҕацшы-ааиҕацшуа итәоуп. Сара урт реиҕацшы-шьа злазбо ала, рныхәаҕақәа нтәазшәа ауп ишыҕоу.

– Анцәа иныс, ахкәажәи Махти ирыхьыз шрыхьуа, – ихәеит Гьаргь дахьтәаз.

– Урт ирыхьыз шхаухәара, Гьаргь, – ихәан даацәажәеит Гьаргь иганаҕы итәаз Бениа Иасон.

– Уи шәмахацзар ишәзеитасхәап, астал аҕы инхаз ҕагылаанза, – ихәан, дналагеит Гьаргь, – ари кәлеижьтеи цытк аатцуеит, аамстеи-тауади раамта ииасхьан, аха шыоуки-шьоуки ахкәажәцәа, хахкәажәра шытахцом хәа реадырцсыланы иркын. Ацандаратәи ахкәажәи Анхәа ақытан инхоз Мқанба Кәыкәа иаб хәпхас длымазаарын. Кәыкәа иаб дыцсиижьтеи уахь дықәымлацзаарын ари ахкәажә. Ус илызбеит ахкәажә, сыхәпха дыцсызаргыы, ичкәын Кәыкәа анцәа ишихәара дыҕоуп, уахык ситаап хәа ахкәажә Мқан Кәыкәа адырра илтеит, абри амш аены сасра сутоуп хәа. Ахкәажә сасра дахьцоз илыцныкәашаз иралхәеит. Абгацьаа Махты афыжәраҕы дыгәҕәоуп, алаф аҕы дыбзиоуп лхәан, Махтгыы иалхәеит ҕызара длыцныкәарц. Иалхыз амш аены уаа жәохәҕык Махты дназлаз, рахкәажә рацхьа дыргыланы, Мқан Кәыкәа игәараҕы илеыжәтцит. Кәыкәа асасдкылара иахьа ибазма, ацә лыпшаах ду лкажьны ишыит, агәыла-азла азә даанмыжкәа зегьы дрыцхьеит. Аишәа анмазеиха Кәыкәа ахкәажә днеиган аишәа ахаҕы длаиртәеит. Зегьы ртыцқәа ааныркылеит, Махты аишәа атцыхәа ахьяантәоз, ахаха ахкәажә дылҕацшуа длатәеит. Уаа-ҕынҕажәаҕык инареиханы аишәа иахьахатәаз, афара-ажәра,

ашәәхәара-акәашара иафуп. Аишәа бжа чан инеиуан еипш, Кәыкәа таламбашьс иалихыз илымшазт, дгылт. Нас даеа гәыла хатцак идикылеит аталамбашьра. Ахкәажә лакәзар, иааныркыло аныхәәәқәа акы набжьамыжьзакәан даауеит. Аишәа иахатәазгыы шыта кыр иаамачхеит, иалухи, ани афбатәи аталамбашьгыы дымгылар амуит. Уашьта аишәәә еизынхаз ахкәажәи Махты рымала затцәык роуп.

Махты аишәа атцыхәәфы иқьяф бзианы иқатцаны, ахкәажә илхәаришь хәа дыләапшуа дтәоуп. Аталамбашьра ахкәажә ил-кит, хәатцәцак ааидкыланы дааныхәаны ижәны, Махты, еааныбзиала унеит лхәан илтеит. Махтгыы дфәагылан дахныхәан ижәны инықәиргылеит. Ахкәажә тцәыцак даахан лапхьа инықәыргылан, Махты диеәпшуа ахәыцра дафуп. Дхәыцит, деитәхәыцит, аха умпсит, ныхәәәс илкрыз ак лхафы имааит, арахь ауаа рыхәәпшуа игылоуп.

Ахкәажә лгәы анцтәәза уаха ныхәәәс илкрыз анылгәаламшәа, Махты лхы наиқәылкын:

– Махты, ухатцкы, абра ныхәәәк скыр стахуп, – анылхәа, – бара ишаабтау, ахкәажә, быххьа згеит, – ихәеит.

Ахкәажә дыштәаз латцәца даахан:

– Афстаа анцәа диныхәааит! – лхәеит, – афстаа – дафыстаауп, иааитәххар иааулимыршо ыказам, – лхәан, дныхәа-ныпхьаны латцәца итаз лжәит.

Махты ахкәажә дыштәаз илжәит, саргыы ус қастцап ихәан, дааныхәа-ныпхьаны афстаа иныхәәә ижәит дыштәаз...

Ргыларагь уи акәын, аишәа иахытцит. Ауха иауцахуаз, Кәыкәа ифы иаанхар акәын. Зеггы ша-шаны идыриеит, агәыларәа ицазгыы ықоуп.

Ахкәажә днарған азал афы ддыриеит, азал аганаә иқаз ауада хәычы афы Махты дышьтартцеит, – ихәеит Гъаргь, – ашара рацәак агымкәа Махты даапшызар, абар алаламбатә, ииарта ирбаазазаап. Ахьышәтхәа дфәагылан ахкәажә дахьышьтаз ала дниасны дцан, имаркан еиқәа рфаны, дааин днышьтәлеит. Днахәуа-даахәуа ацәә-

рҕа сырбоит хәа дшаҕыз, аҕәа ихо иалагеит. Ных-ных, самхаҕәар еиҕа даҕазнык исымхаҕатҕар аҕкыыс, ихәан аҕкәажә дналывсын, дцаны зык катәаны дшааиуаз, аҕкәажә лыбжыы аалыргеит:

– Иҕалеи, ура, Махты, уахак адәахыы цароуп-аароуп узҕу, – анылхәа, Махты даацәажәан:

– Аҕкәажә, бсырҕхашыеит, абра сбыцны смаакәа сыдсыр еиха еиҕын, аҕәарҕа сырбаазеит, – ихәеит.

Аҕкәажә дааччан:

– Ура акыр уақәшәаз дьушьо Махты, сара соуп арыцхаратцәкыа иақәшәаз, аду самхаҕатцеит, – лхәеит.

– Кох! – ихәеит Махты, – абри аоыза ҳақәымшәакәа уал дук хақәзар еиҕымзи.

– Абри хақәзыршәа удыруоу, Махты? – лхәеит, – дуней ахаан уаоҕсы зныхәәҕа имкыц аоҕтаа иныхәәҕа хтәаны ианахк, нас ани абзиа хақәиршәозма, – лхәеит аҕкәажә, – уцаны уиарҕаҕ ушь-тал! – лхәан, ларгыы лҕы атзахыы ирханы днаиазаап.

Гъаргъ, Цьота ихы найқәкны:

– Абант аоыҕыа аишәәҕ зныхәәҕақәа нцәеит хәа узҕыз уаар-хылапшла, ныхәәҕа уамак рымхамкааит, – ихәеит Гъаргъ.

ГЪАРГЪИ МЫШӘБА АРКАДИЕИ

(Зметраж кыаҕу афильм алхуп)

Гъаргъ иеы ицәызын дашьтан, аха ахабар ибомызт. Хымш-цшыымш уаҕа ахабар анимбаза, аҕы змихәҕаз Кәланыхәа инхоз Смыр Қыазым ишкә амоа дықәлеит, издыруада аҕы уахь ахабар рбазар хәа. Кәланыхәа дахьнеиз Қыазым диқәымшәеит, аха аҕкәынцәа излархәаз ала Абҕархықә аусхәарҕа ааигәа ииасуа Дахәарҕа азы автцахь ишгәартцлоз иархәеит. Аены Гъаргъ амоа данықәлоз амш хәычык ихәашыын аҕкнытә, арезинатә калошкәа ишьеитцеит. Аха ашьҕахь ашоура цәыртцит, Гъаргъ икалошкәа ишьапкәа рҕашуа иалагеит.

Гъаргъ ддәықәлеит ачқәынцәа иахьбархәаз атың ахь. Ус амџа дықәын днапшы-аапшуа, аха аеы ахабар хәа ибомызт. Абғархықә аусхәарта апхъа амџаеы данаакылс, ауаа шеилагылаз ибеит. Ант игылоугы рнапы ианыстцап, цъара ахабарк рбозаргы хәа, уахь иеынеихеит. Данырзааигәаха днапшызар, Гъаргъ изааигәаз, алаф ицызхәалоз Мышәба Аркади рыгәтаны дгылоуп, акы реихәақәо-заап, идгылазгы аччара иафуп. Гъаргъ еыла данаарыдгыла, уа мшыбзиақәа ихәан, адсшәа наиҳәеит дымеыжәтцзакәа.

– Уа бзиала уаабеит, Гъаргъ! – ихәан Аркади инапы ааимихит, – уабақәнагалей, бзиароу, Гъаргъ? – ихәан дтцааит Аркади.

– Сабақәнагалей, умбои, сеы сцәызын сашьтоуп, измысыхәқаз сразцаан абарт атыңқәа рахь ауп иахьхәлоз рхәан, ишубо еипш абраанза сааит, аха ахабар хәа акгы збом, – ихәеит Гъаргъ.

– Уеы узышьтоу сара издыруеит, урт ирымухижьтеи арахь ахабар хәа акгы сымбацт, – ихәеит, – Гъаргъ ишубо еипш абарт игылоу зегы цсрак ахь амџа хәқәуп, аха ус еипш егъа иқазаргы сгьезьуеит афныка, – ихәеит Аркади.

Аркади мыжда дхәыц-хәыцуа дгылоуп абри уажә атцәы злаил-схри хәа.

– Итәбуп иахьухәаз, уара умџахь уца, арахь ишубо еипш ашоу-ра гәғәахеит ишакәым ала, скалошқәагы сшьапы рташит, – ихәеит Гъаргъ.

Абригы наиҳәеит, Аркади мыжда азы ахықә дықәгыламзи, данынапш илапш нақәшәеит атанақытә банка икажьыз. Днеин азы иаатшьны иманы дааин Гъаргъ иеы дақәтәаны дахьгылаз дынидгылан ахь ларханы изкалошк интәйтәеит, нас днеин еиҫа иааиган аџбатәигы интәйтәеит. Гъаргъ ҫитзом, игылаз ауаагы ари збоз ирхәара рҫамшәо иччарызу, мамзар, Аркади уаангыл хәа иархәарызу рзымдыруа игылан.

Ус, Аркади даацәажәан:

– Гъаргъ, ушьапқәа шыта хәычык ихьшәашәамхазеи? – ихәеит дпышәырччо.

– Итәбуп, афнынза исызхап, – ихәеит.

Нас, Гъаргъ еилагылаз рахъ ихы наирхан:

– Шәымџа пшзахааит, пшзала шәхынхәааит! – ихәан, иеы днасын аусхәарта шыказ иґынеихеит. Пытк данынаскъа, икалошқәа ааишьихын азы кеитґеит. Нас дышиашаз, сара иусырбап уара ачкәын мзышәа ихәан, дышиашаз Аркади дахьынхоз ах иґынеихеит. Аркади игәашә аартны данынтала, иангъы ипшәмагъы апсшәа иахәан иеы наган инґархәеит. Гъаргъ иныкәашьаз рзеитґеихәеит, насгъы Аркадигъы иаргъы шеикәшәаз. Иара ами-нут ала акәты изыршыит, ухәы мазеихаанза, рхәан, ашьашәыр аґы дзыкәиашаз изаарган, дґыкәиан дыцәеит.

Ихәы анмазеиха, длатәан крифеит-крижәит, агылара иеа-назикуаз аламталаз Аркади ипшәма лахъ ихы наирхан, даацәажәеит:

– Уатґы Акәанза уск сьмоуп, сымцар калом. Ссапогқәа азахґы иґы иґоуп уатґынза дзахьзом хәа Аркади ианиасхәа, уа сзиацкақәа аґны иґоуп, сыпшәма илоухәар иултоит хәа сеихәеит, – ихәеит Гъаргъ.

– Аа, урт ара иґоуп, ишґаухахбаауа енак азыхәан, – лхәан, днеин Аркади изецкақәа цырцыруа илыманы дааит. Гъаргъ даагылан, шәчеицъыка иазхааит, ихәан ашьшьыхәа днеин икалошқәа нак инаргыланы, азиацкақәа дґарыхан иоишьеитцеит. Апсшәакәа нарахәаны иеы даннакәтәа, Аркади ипшәма лахъ ихы наирхан:

– Абарт игылоу скалошқәа ишьеитцааит быпшәма, ашоура баапсы аныґоу ихамырштыкәа кәрышькак-кәрышькак азы рта-тәаны, хәа сызиахә. Арт азиацкақәа егъараан сара иаасымгаргъы уахъ дыкәымлааит, – ихәеит.

Ауха Аркади аґны данааи аамта цахьан, иказ-ианыз адырґа-еґны акы аанмыжкәа иархәеит.

– Хаит, Гъаргъ, уаргъы саргъхандаз! – ихәан ипшәма дьлеапшуа, – быкәтгъы абга иафеит, сзиацкақәа слымхақәа саркьада избара-ха избараны сыкам, – ихәеит Аркади, – амала, – ихәан, ипшәма Гъаргъ икалошқәа рахъ дырпшуа, – абант бара хамтас ибыстоит,

ашоура баапсы анықоу ибхамырштыкәа кәрышькак-кәрышькак азы ртәтәаны ибышьатчала! – ихәеит Аркади дпышәырччо.

АБРИ МУРАТ ИТӘЫ...

Дәрыпшь Хагаа рҕы псанышәатарак ықан. Гьаргь днеины дтәуан данаакәтц, аңбабацәа днеины дынрыдышшыланы данаакәгәежь, ахаха раңхьа иааиңыланы инапы имызхыз Тәан Мурат мыжда иоуп. Амш цәгъан, ақәа леиуан. Доусы иахьаакәшәаз ана-ара итцагылан. Мурат, Гьаргь арахь уаалеишь хәа, ахәсақәа ақәйд ахьыржәуаз наньра хәычык ағы диманы дныәнашылеит.

Атың тшәан, ахәсақәа наивс-ааивсуа ақәйд ачапара иағын. Гьаргьи Мурати неин ақәйд ахьжәуаз амцағы иньгәхәатәеит. Уашьтак ахәсақәа ртың зынзаск итшәахазеит, аха еихабацәақәак шәгыл хәа рызрахәом. Дара рыбз ацәа ахьхра иағуп, иаәнашы-лалакгы акы нарыххәауа.

Ус ақәйд анымазеиха, ведрала иахьхны агара иалагеит. Ақәйд ахьырго цәгьала аңбабаа рбоит арт афыңьа ирыхкьаны, еихаракгы ақәйд злаиаргоз аганахь ала итәаз Гьаргь иаха дырпырхаган.

Ари зегьы збоз, зғы еихамгылоз Забушьа хәа иказ апхәыс, Гьаргь лхы наиқәылкын:

– Гьаргь, уағыландаз, ақәйд уқәтәар хәа сшәоит, – лхәеит. Аха иара емырха қатцаны, Муратгы иаргы изғыц иағуп.

Еитәх ақәйд аниалгоз аан Забушьа илулак аарла Гьаргь да-нынаивс:

– Ее, Гьаргь, убаашәит угылар еиха еигьын кәйдк уғәтәанза, – лхәеит. Аха умцсит, абри изхәаз дуағуп хәагьы дрымцхьазеит, цьара ак хашцалызмырхәари хәа акәу, ирызбыз анцәа идырп.

– Ус, ахынтә раан Забушьа ақәйд лыманы даниасуаз зынза згәы птәазаз лыбжьы фхалцалан:

– Гьаргь, убаашәит, абыржәы хынтәуп исхәоижьтеи, уағылар еиха еигьуп, мамзар ақәйд уғәтата ауаа урылагылазауеит! – лхәеит.

– Иҕоу бдыруоу, Забушья, – ихэан Гъаргъ, Мураҕ ишьамхы инапы нықәкны, – абри Мураҕ итәы быргылозар, саргыы сгылоит, – ихәеит дҕышәырччо.

– Хаит, Гъаргъ, уеҕы аҕәыд нтарҕәааит, – лхэан, лведра лыманы дындәылтцит Забушья.

АМИН!

Абзыцан ибзианы еицырдыруз алафхәаф бзиа Тәан Мураҕ дычмазафы гәгәаны дышътан. Уажәшъта иаргыы ибагәышьон характер дшымнеиуаз. Игәхьяаигон алаф ицызхәалоз ифызцәа.

Мураҕ, Гъаргъ уаф динитцеит, илшоны дыҕазар даабжысны дибарц азыхэан. Гъаргъ ас еипш аниаха, иеы акәадыр аақәтцаны амфа дықәлеит Дәрыпшька Мураҕ дибарц. Лыхни Дәрыпшьи рхәаае ауахәама ахыгылоу ахәы даныфхала, абар ассир, Цъни Цыгәат папатҕкәыр еабаак дақәтәаны дыбжәаланы даауеит.

Арт афызцәа бзиақәа анааипыла, ацсшәа ааибырхәеит. Нас, ура уабаци, сара сабаци хәа анааибырхәа, Цыгәат даацәажәан, Уатхаранза сцароуп, убраҕа сахәшьяацацәа Аграа реҕы кампаниак ыҕоуп, ухәкәшәароуп хәа адырра сыртеит, ихәеит.

– Уара, Цыгәт, Мураҕ дыгәгәоуп хәа адырра сыртан, убрахь амфа сықәуп, ура игәашә уавсны уаауеит, ункыдгыланы ушцаҕоу хәа дубазар?

– Мураҕгы уаргыы шәеитцхәаа шәыпсны шәықәзаргыы, шәаха сымазам! – ихэан, иеы наршәаны ацара иеыназикит Цыгәат.

– Усеипш егья иҕазаргыы, хфыза бзиа ацсра дазкны дықәуп, икалозар усыцныкәа, хнеины ушцаҕоу хәа иаххәап, – ихәеит Гъаргъ.

– Уара, ацсшәа умахәзои? Уажәтәиала иареи уареи шәаха сымам, – ихэан, иеы аҕамчы нахикъеит. Аха Гъаргъ ацскы дикит. Цыгәат дааикәатцуамызт зынзаск. Нас, иҕоу уасхәап, Гъаргъ, иумазар, ихәеит Цыгәат.

– Изакеызеи? – ҕааитит Гъаргъ.

– Изакеу умбои, суцныкѐар утахызар, сара иаасхѐо зегы “амин” рхухѐаароуп хыхънеиуа Мурат ибара. Убри аамышьтахъ, Уатҳарака сахъцо усыцныкѐозар, хаймѐалацѐоуп, – ихѐеит.

– Азамана, иухѐогы “амин” ахысхѐаалап, Уатҳаракагы суцныкѐап, сажѐа ажѐоуп! – ихѐеит Гъаргъ.

Рыкеѐа аакѐдыргъежың, Мурат дахъынхоз ахъ рхы рханы амѐа икѐлеит.

Ус ишиашаз Мурат игѐашѐ инадгылеит. Агѐашѐ аартны агѐард инталан, рыкеѐа алаҳа атцака инѐахѐаны, аѐныка рѐынархеит. Мурат ицшѐма днарпылан, апсшѐа ралхѐеит. Лгѐы иаахѐеит лхатца иѐызцѐа рааира.

Цъгѐат апшѐма цхѐыс лахъ ихы рханы:

– Дабакоу, бара, ани апсцѐеирымгаша быцшѐма? – ихѐеит, илакытца мыччазо.

– Шѐааи аѐныка, дышьтоуп, шѐбара даргѐакуеит, – лхѐеит. Ус ашѐ аартны Мурат дахъышьтаз ауатах иныѐнашылеит. Мурат игѐы аѐада ирханы дышьтан, аарлаҳѐа илацѐа аахтноуп иааиз шгѐеитаз. Уаҳа инапы имрымхит, ушцакоу рымхѐеит, ауатах агѐаны ишгылаз Цъгѐат даацѐажѐан, – уара, цсра иамгазо, уажѐыгы уцсы тоума?

– Аеи гѐышьа, макъана сыцсы тагѐышьоуп, – ихѐеит, зынза ацѐажѐара ааилымшо ачымазаѐ.

– Уара, Мурат, ара азѐ дузааҳашьтын думбазеи? – дцааит Цъгѐат. Уи дызѐыс апсцѐаҳа иакѐын.

– Ааи, саашѐыкѐыхшоуп, абра дааин дсыдгылан, аха сиҳѐеит сыекажъны, макъана дысцырхагамхарц азыҳѐан. Насгы иасхѐеит Дѐрыпшь дшыкоу сара сеиҳа ақѐра змоу Арзын Даҳаир, сиҳѐо-сичо Даҳаир иахъ ддѐыкѐыстцеит. Аха Даҳаир ацъныш дунихаан аѐны итѐо иакѐызма, дахънеиз димбазеит. Нас дгъежъны даахын, абра дсыдтѐалоуп. Даазышьтыз шѐара шѐакѐзар, акы еицшымкѐа сшѐыхѐоит, шѐахъцо дыжѐга! – ихѐеит Мурат, дышгѐакуазгы иеатцамырхазакѐа.

Мурат ицшэма рхэы ааганы астал ианықэлыргыла, дарггы неины аишэа инахатэеит. Ус, Ыгэат атэца аашьтихын, Мурат ихы наиқэкны даацэажэеит:

– Мурат, ура харт еизынханы икоу қэрала ухайхабуп, ианамуа аены ура уда цырхага хмоуааит! – ихэан ижэит.

Арт ара иааижьтеи ажэакггы зымхэазацыз Гьаргь дахьгылаз “амин” ихэеит. Ыгэат, Гьаргь днеейацшын “маладец”, ихэан ихы ааиртысит.

– Оо, бара! – ихэан, ицшэма лахь ибжбы наиргеит Мурат. Ицшэма данааонашыла, – схы ышытьихны сыбга ахчы ататцеи! – ихэеит. Ишихэаз еипш икалтцеит.

– Арт ара иааижьтеи ирцэажэашьоу ббоит, фырцъанк азна сыркишь! – ихэеит. Афырцъан азна ауатка налган лыцшэма инеилыркиит.

– Иа анцэа ду зхышьаргэытца сакэыхшоу, ура зегь зымчу сухэоит, – ихэеит Мурат, – амшын итоу апсызггы ачымазара азааиуеит, аха нас ибзиахоит. Насггы, абарт истоу афыцьяг аоныка ианцо рыекэа илрыхкьаны, рыхэдацбалқэа хьжэжэаны рыонқэа рфы иноугарц азы. Сарггы рыпсанышэатарақэа раан сшьапы сықэгыланы, сыхтарцажэ нкажьны снархагыланы исуртэуарц сухэоит! – ихэан, дфахан ижэит Мурат.

Абыржэы ынтэны ада имцэажэацыз Гьаргь дахьгылаз “амин” ихэеит адырфаггых.

– Ура, Гьаргь, адсцэеирымга ухы еилацсама, узлацэажэо закэи? – ихэеит Ыгэат.

– Сара иахьатэиала сзыкэитү “амин” ауп, – ихэеит Гьаргь дьччо, Ыгэат днеейацшуа.

ГЪАРГЪ АҚЭАРТ ШИМХАШЬЫЗ

Гьаргь ицшэма Шьушьа, лыла шаацшуа есыены 3-4 кэчышь акэтырхьшь илцэагон. Ари ченак, ари ыымш, тыц аалнамтеит.

Оынтәкагы лыпшәма иалхәахьан, аха акы дахнагашәа, уамак шыкаимтцоз лбеит.

‘Енак лгәы аныпцәаза, лыпшәма ашьашәыр аґы дахьтәаз лхы наиқәкны:

– Уара, уанацъалбеит, утәан цәажәарамзар уаха акгы уапса-
зами, акәтырхьшь зынзаск ҳақәнахт умбазои? – лхәеит, лгәахы
пыжәжәо.

– Аеи, нас, сашьталап, – ихәан, дцан ишәақь иманы дааит.
Аеынтәиала акәтырхьшь хәа акгы имбеит. Адырәаены ишәақь
иманы ашьашәыраґ дыштәаз, илацш нақәшәеит акәтырхьшь
хланцы ишынталаз. Ахьышәтхәа уахь иґынеихеит, аоны аган
иенавакуа. Дыпшызар, ақәарти акәтырхьшьи еивагьежьюа айқә-
цара иаґуп, акәчарақәа шәақьаны игылоуп. Аоны аган ина-
варгәгәо, ишәақь акәтырхьшь инақәикит, аха ахысха инатом,
ақәарти иареи рыцқәа тыхны айқәцара иаґуп. Ус акәтырхьшь
иаха изымарианы ианиба, агәыз аатиргеит. Ахысыбжь заҳаз иц-
шәмагьы иаргы еибарәоны инеизар, абар ассир, акәтырхьшь
убар иаахә, ақәарт шьны ихаббала ишьтоуп.

Ари збаз ипшәма лыпсахы цжәо лқәарт нархәы-аархәо илкуп.

– Уара, зыцсрада цсра камлаша, акәтырхьшь хәа акәымзи
иуасхәаз, уара хқәарт ушьит.

– Бара, – ихәан, ипшәма ихы налыкәикын, – анцәа игәамцхо
ажәа бымхәан, бара бхәычзам. Ажәеипшьаа иус иара идыруеит,
итәххар акәтырхьшь уиґоит, итәххар ақәарт уиґоит. Зынза ак-
гы ануимтогы ыкоуп. Иахьазы иханаишьяз ақәарт ауп, – ихәан
ишәақь апатрон аатиган, агәыцә дынтаәтәхәан, аоныка иґы-
неихеит Гьаргь.

ГЪАРГЪ АХӘСАҚӘА АЗЫ ДШЫРЫРГАЗ

Барганцьяи Уасил хәа Жәандәрыцшь ақытан хатца бзиақ
анышә дартон. Гьаргь ашәацхәаф дидырбан, амәа дықәлеит

апснышәатарахь. Ишыкалах здыруада, аеы имамызт аены, шыапыла дныкәар акәхеит. Амәақәа иаха изламаншәалаз ала дным-әахытц-аамәахытцуа, иара ус Чрыгаа ахынхоз дынривсны ахаха Хыцста дладбааит.

Абар ассир, амщәгъа иказ иахкьаны амәтәы цха иказ шәаны азы иагахьан. Азәы имала игәагъны азы дталартә икам, мышцәгъа ашытахь ихышхытцәаны илеиуеит. Гъаргъ длатәан ахәыцра далагеит, алада ддәықәлар, уахь цашьа имазам, ааадала ддәықәлар, Дәрыпщьи Цырхәеи еимаздо ацха капшь ағы дцароуп, уи даара акырбжьоуп, изымуз усуп. Ных-ных, икастцо егыкам, статын саахар, аоныка сгъежып хәа збаны дтәан. Ус дыцшызар, Абгара ахабла иатәыз шыца ахәсақәа таланы ишааиуаз ибеит. Артхымцада апсрахьы ицо цьоук роуп хәагыгы игәы иаатейкит. Нас, Гъаргъ иараминутк имагәқәа ишыихит, еикәа ашыапы дәахеит, азы аталара иеазыкайтцәошәа дирбарц азын. Ахәсақәа анаайдгыла, апсшәақәа ааибырхәеит. Ахәсақәа цшызар, ацха убар иаахә. Ари збаз ахәсақәа Гъаргъ иашьапкуа иалагеит, абаақәа ухатцами азы харга унапы хануп, мамзар Уасил дахзымтцәуакәа хәанхоит рхәеит.

Гъаргъ даахәыцшәа аакайтцан:

– Икоу жәдыруоу, азы зейцшроу жәбоит, азәазәала скәакәа шәықәыртәаны хәа салагар, хусқәа маншәаламхар калоит. Шәеи-маақәа шәышхны еидхәаланы шәыхәда ихышәш, шәыцкқәа шәырәаханы итцашәыркәакәа. – ихәан, ахәсақәа акоманда ритеит. Ахәсақәа ус егыкартеит.

– Уажәшьта шәааины нак-аак сыжәәа шәатцагыл, – анихәа, атах-саххәа ижәәақәа ифрытцагылеит.

– Амала, амарцакәа, иргәгәаны сышәкызароуп, ескынагь аак шәахалароуп, иамукәа лак ианхаха, лахьхьи Апшьдәаны Хыцсы амшын иахьалало хашьацә ханкны хамырхуеит ауп, – ихәеит. Ишеимаз азы инталеит, аха русқәа мариямхеит, азы алада ирыхо ианалага, Гъаргъ артәаахәа ахәсақәа дрытцәхәхеит, нас ирулакь ааада иахо, еибак-еибашьтуа цәгъала рыпсы рыманы инахьхьи акәара рыченькәрыжыит.

– Ох, гәышьа! – хәа даакәыпсычхаит Гъаргъ. Нас анахь-арахь инавала-аавалан, иршәыз рыматәакәа дырфөеит ахәсақәа.

Ус Гъаргъ ататын дахо, ддышәырччо дахьтәаз ианаайдгыла, итабуп даараза, ура уакәымзар иахьа ҳара ари азы хзыруамызт, Уасилгьы дахзымтәуакәа хаанхон, рхәеит.

– Зпатца хыршаны еипхъашьшьаа абнахьхьи акәыба итаны икәу Барганцьи Уасил ипсы иамафәоуп, шәара шәакәмызтгьы саргьы уажәшьта афны снейрц рацәак шсыгымзаауаз, – ихәеит Гъаргъ ахәсақәа дрыхәапшны дыччо.

ГЪАРГЪИ ШУЛИЕИ АЦА ШЫШЫҢЫРХЫЗ

Гъаргъи Шулиеи рфыз а бзиа, Блабырхәа ақытан инхоз Барцыц Гриша ачара иуан. Арт афыцьагь ачарахь ирахәан. Рыгәкәа ифрықәтәан, Блабырхәа ақытан Гриша игәарафьы ифөыжәтцит. Апшәма днарпылан адсшәа реихәеит, ифызцәа рнеира игәы иаахәеит. Ачара уатә акәны, иахьа ус ауацәа еизон. Ауха крырфеит-крыржәит, ихәмарт-иччеит, иангыла Гаруашьбеи хәа хатцак даарысны икит, уаха са сахь шәаалароуп хәа.

Даргьы мап рымкит ас еипш ахәара анрита. Апшәма исасцәа пату рықәтцаны ишьтеитцеит. Адырфәены ашьыжь иаапшны асоф ианнықәгыла, ирбеит рыпшәма Гаруашьбеи ца дук қатцаны ишизгылаз, ачараф аматцураз иааиуа жәафыккә дшаарыпхьаз аца шьтыхны акәыргылараз. Аца иавагьежьуа ишгылаз збаз Гъаргъи Шулиеи ҳаргьы ара ҳақами рхәан, иааины инарывагылеит. Аца иакәша иаагылан, ашьтыхра ашкә рхы дырхеит.

Ишәкы-искы амарцьа, хәәхмыргәгәар, ихәзфамгаргьы калоит рхәан, ифахан ргәы иныкәырцеит, даеа знык ҳәатцасыр атып афьы инахгоит хәа.

Убри аамтаз мыжда зухьаз, зыбз зфьы итамгылоз Хамседа хәа пхәыск афынқәа дларыбжьысын даарыдгылеит. Арт аца шьтыхны ргәы иқәтцаны ишгылаз анылба, даацәажәан:

– Абаапсы, рацәак шәыгым, даеа знык шәәатцасыр атыц ағы инажәгоит, саргыы схатцазар ишәыцаанысымкылози, аха иаба-
ҕоу, – лхәеит.

Ари илхәаз злымха итасыз Гъаргъ иаармариашәа атак на-
лимтар игәы иамузт, иқьуа-иғызуа аца ишатцаз:

– Ибыхъзеи, абаапсы, харт хдынақәа рыла иахқума, хнапқәа
рыла ауми, баргыы иааныбкылар, – ихәеит.

Аца иатцазза игылаз аччара аарызнымкылазт, аца лрымпытц-
кьан ишлеиуаз апшәма Гаруашьбеи ишьапы илақәхан, ишьап
агәта ашшапара аацнатцәеит.

Гаруашьбеи итцалан аоны абартцағ данынадыртәа, зегь ива-
гьежьра иағын, азәгы ғитүамызт.

Гъаргъ, Гаруашьбеи ихы наиқәкны даацәжәан:

– Абни Хамсада хәа иааиз угәыла цхәыс лоуп ушьапы цызтцәаз.
Са сгәанала ушьапы ақаза дишьталар цәгьамшәа сгәы иабоит...

ГЪАРГЪ ИЛА КӘЫГӘ ИШИИТАЗ

Гъаргъ ицшәма аашеит иаахәлаанза цтәыс илымаз ргәарц ала
икәыз Дамшә акәын. Ғнак өба-хца кәты лыла шаапшуаз илцәа-
фон. Арахь ачашәара аламызт, уаха зны азәы агәар дааталаргыы
ағы ааихыхны “кыц” ахәомызт. Иара изғыц иағын, лара лаба
шьткәыцәаа дашьтан. Ғнак лыцшәма ус иалхәеит:

– Уара, ари ала цсыхәак азуы, зынза хәқәнахт умбазои? Хаз-
цәыпцхашьо сасык дааиргыы, изахшьо кәтык хәмазамкәан хәан-
хоит, иаарласны ак аназумызбы! – лхәеит, атцәуара дакуа.

Гъаргъ иқақәоу ибагәышьоит, аха инапала ииаазаз ала иаагәы-
дцаны ашьра изыгәағьуамызт. Нас цъара акы азысызбап ихәан,
инаган иғеихәеит.

Ачашәарақәа ианраамтаз акәын, Гъаргъ ила чашәа аашьтихын
ашьыжь ихьшь ихы иқәыртәаны чашәара дцон. Аха аеынтәиа-
ла ача ықамызт. Ача шықамыз аниба Гъаргъ заа аонықа дааит.

Гъаргъ аоны данааи, акраамта ахыыпра дағын, абни иґахәоу алажә иазызурызеи хәа. Ус дыштәаз, иқытан инхоз Кәыгә дааи-гәалашәеит.

Кәыгә цәгъала ахышы ачеи дырчычан, ашықәсан 7-8 хышыы ықәыртәаны ианимамыз ықамызт. Гъаргъ ахышь икаанза ґенак Кәыгә иґеи днеин диҳәеит, хышыык скаанза, ухышықәа ак сыт хәа.

Кәыгә амалахазгыы имуит. Нас иумуазар исырхәха иҳәеит, аха башоуп, зынза иаґаршәзаны мап икит. Уажәы ааигәа Гъаргъ иа-ҳаит Кәыгә ила чашәа бзиа иаақәшәаны ицсит хәа.

Аены уеизгыы ача ықамызт, шыыбжьоншытаых азәгыы чашәа-ра хәа дтыцзомызт уеизгыы. Гъаргъ хымшқа рацхьақа ача ра-цәаны ианықаз иикыз ачақәа жәабақа ахыыцқәа акаґа иґартәа-ны иалахәмаруан. Шыыбжьон ианынахыс, Гъаргъ ант ахыыцқәа рачақәа ишәыра инґатґаны ихышыгыы ила чашәагыы, нас ани кәтәы шыаґра аанзмыжыыз Дамшәгыы ашаха ианкны иманы агәар днықәґит. Дышиашаз Гәдоурхьақа дылбааит. Нас, алагыы ашаха аахихын, ила чашәа иашыґалан аґынанахеит иқамс-қамсуа.

Ус ахәларахь ахы архо ианалага, Кәыгә ирахә ахыґаз ахкаара шықаз иґынеихеит. Уашыґа хара имгакәа Кыгә ирахә ахкаара рыґцаразын дшылбаауаз дырны, Гъаргъ ихышь ихы иқәыртәа-ны, илақәа рыфбагь иацхьа иргыланы дышфеиуаз, дыцшызар Кәыгәгыы дталаны длеиуан сырахә аусышыґуеит хәа. Анцәа ус-цыхьаиршәеит хәагыы игәы иааґеикит Гъаргъ. Ианааидгыла ацс-шәақәа ааибырхәеит, Гъаргъ иқәынхәалаз ачақәа збаз Кәыгә, ила иабо изхатом.

– Уара, Гъаргъ, иахьа азә ачак скит, ма исшыит хәа ихәо смаҳа-зеит, уара иабаупыхьашәеи ариақара ача? – ихәеит.

– Оо, Кәыгә! – ихәеит Гъаргъ, – ача анықам ықазам, ала ауп аус злоу, ала, – ихәеит Гъаргъ.

– Абни умбо, Кәыгә? – ихәан, кәты шыаґра нызмыжыыз ила Дамшә инапы нақәикит, – абни, – ихәеит, Гъаргъ, – сара хышыыла хәба скит, иаргыы ача атцпрааха амґакәан хәба акит, – ихәеит, –

насгъы иҗанатцо удыруоу, Кәыгә, ача анырацәоу уахынла ицаны 5-6 ча кны амала ианаанамго ыҗазам.

Гъаргъ уажә Кәыгә ала дамышәазаришь хәа диҗапшуан.

– Гъаргъ, ала бзиа исымаз цсит, лада сынхеит, иҗауи-шьыри абри афыза лак сымандаз, сызлымхак җыхзаргъы хәаас исымамызт, – иҗәеит Кәыгә.

– Уара, хьшьык хәа санухәа иузымгәаҗыт, аха сара җ-лак сымоуп, афызагъ иара ахата-цсата. Иустап, нас, аха хьшьык узыгәаҗру, ари схы икәтәоу рацәак сара ишыстаху избом, – иҗәеит Гъаргъ.

Кәыгә ахьышәтхәа даакәгъежъын ирахә ааныжъны Гъаргъ дичны иҗынеихеит.

– Гъаргъ, сара сахьыпсыз сыцсит, ахьшь уахәан исзымгәаҗыт, ахьшьгъы устоит иахшәаатәу ацарагъы, – иҗәеит.

– Уцара уаҗәытцны ала наганы иңҗахәаны, хьшьык ибзиоу аагишь! – иҗәеит Гъаргъ мыжда. Кәыгә дгәыргъатцәа ила наганы иңҗахәаны, ихьшьқәа дынрылапцны иреиҗъыз акы аарылхны инаган Гъаргъ инаииркит.

Уи ала еидытцит.

Адырҗаҗны Кәыгә ашара имбо дҗагылан, Гъаргъ иитаз ала ахьҗахәаз днеин иаапиртлан, ихьшь ихы инықәартәаны, алагъы цқба исышьцылаанза иҗәан, ашаха шахаз архаҗа чашәара дылбааит. Аены ача рацәан, Кәыгә ала наушьтны днашьталеит, аха иара иитаху акгъы җанатцо ибом. Кәыгә иара ус машәыршәа итцпрауаз хцәка ча кны аҗныҗа дгъежыт, ари ала цқба исмышьцылац хәа збаны. Акрааҗатцаны иаужъны агәарц иқәйтцеит, агәарц иашьцылап хәа. Аены Кәыгә ицшәма лыкәтқәа хцәка рхызааит, аха лара илызгәамтазеит. Кәыгә ила есыҗны итгоит ачашәара, аха макъана Гъаргъ иихәаз хәа акгъы җанатцо хәа ибом.

Җнак Кәыгә ицшәма дыпшызар, акәты аҗарзза аҗны ашьтахы иштәаз анылба, артцәаа хәа дыхәхәеит:

– Изакәи, уара, агәарц иааганы иқәутцаз, Гъаргъгы уаргъы шәыпсы инастааит! – лхәеит, Кәыгә данынлыдгыла.

– Бара, мчыбжык аиҥа тџеит ирххо исыма сықәижьтеи, арахь Гъаргъ исеиҥәақәаз ак алан избом, – иҥәан, ицшәма дныл-ҥацшит.

– Наҥ сыла иаумырбан, алышькынтыр иагаша.

Абри нтџарак сзиуит хәа сыҥоуп, хәа ахәыцра даҥын Кәыгә. Нас ицшәма лахь ихы нарханы:

– Бара, кәтык акәзар, ххы иаақәаҥкып, иара усгьы быкәтқәа пхьазеишь, – иҥәеит.

Кәыгә ицшәма “дәишь” лҥәан, лыкәтқәа аҥықәреи нарымтџа-псан иаалыпхьазазар, 9-кәтык ықазам.

– Уаргьы саргьы анышә иагаша, хәқәнахт! – лҥәеит, лыпсахы пҥжәо.

Адырҥаены Кәыгә, Гъаргъ иахь сџоит хәа амҥа дҥанылеит дхәыцуа, иауеи, уара, ани амыҥда хьшьык хәа дансыхәа изи-сымтеи, сыхьшьгы игеит, хқәытқәагьы ықәиҥит.

Кәыгә, Гъаргъ игәашә дылагылан ибжы ианирга, Гъаргъ агәашә апхьа днеицылан:

– Бзиала уаабейт, Кәыгә, арахь уааи, бзиароу уахзаазгазеи?

– Абзиа закәи, Гъаргъ, ани ала исуҥаз хәқәнахит, чашәара иҥызган чакгы азытцмырҥкьейт. Арахь аҥшәма аешьра леазкны дтәоуп, лыкәтқәа ықәнахит, – иҥәеит.

– Хәит, иаапкааит, заҥа аҥеи, уара?

– Заҥа закәыхи, мчыбжык ала 9-кәтык аҥейт.

Гъаргъ ачча аарла иҥажо:

– Кох, кох! – иҥәеит, – даҥа заҥа кәты шәзынхеи?

– Иахзынхахи, 7 затҥык роуп.

– Убарҥ 7 инхаз ишаарылгалакь, ачашәарахь ииасуеит. Иара ахалагь икны 5-6 ча кны иузаанагалоит. Амала, амарҥа ана кәтык инамтҥасит хәа ани аҥыза ала “бзиа” иуамхамшьааит, – иҥәеит Гъаргъ дырхыччо.

УААИ, ХАХӘСАҚӘА ЕИЦХЫНХАРӨЛАП

Залатинска дантахашаз аламталаз, наҕынтәи ихыганы иааигейт ашыацқя злаз аеыжәла бзиақәа өба. Лыхнашта иҕалараны иҕаз аеырөра ду 20-ға мшы ракәын иагыз.

– Уатцәы аштаә аеқәа адәы иахахгоит, Гъаргъ, иулшоны уҕазар, усықәшәар стахуп, – хәа адырра иитеит Залатинска. Гъаргъ аштаәы длеит. Ибеит Залатинска иааигаз аеқәа.

– Рыөбагъ хәара зқәым роуп, – ихәеит Гъаргъ.

Залатинска даацәажәан:

– Гъаргъ, аеқәа ишрықәнагоу еицш ишазыҕаттам иахърымсхызгъы исархәеит. Угәы ишпаанаго, 20 мшы рыла хәхъзап угәахәоу?

– Иахъа адәы иахахгап, нас иаха иахбартахоит, – ихәеит Гъаргъ.

Арт аөеык иааигаз, руак иаха зыцшра-зсахъа бзиаз ағәра кны Гәазал-ица Бас алага-өагара дафуп. Аеқәа ирчычаз, бзиагъы избоз Бас, абри иаиааиуа аеы сынтәа Лыхнашта уафы изаиааиуам хәа дгәырғьатцәа дыкоуп.

Арт аөеык баша инарышыклапшхъаз Гъаргъ, афыза иацу иадубалазеи хәа дцааит.

– Иадызбалахи, уи атцкыс ари аиааиуеит, – ихәеит Бас.

– Аеырөра ду аан ауп уафы ианибартахо, – атак ныҕаитцеит Гъаргъ.

– Аеы афыза ара иаажәгеи! – анихәа Гъаргъ, ағәра ианкны ирыман дахъгылаз инеит.

Ахафы ааишышыын, аеыөқәа ирықәиртәалоз иеыөчкәын Камуна дидцхъан дааиган:

– Абри уақәтәоит ө-верск қауцоит, иахъазын еиҳаны иацсам, – анихәа, – ибзиоуп, Гъаргъ, – ихәан Камуна, дөапан аеы днақәтәеит. Уажәы зегъы рыла тырхаха изыцшу, арт зыөшыа рымбац аеқәа роуп.

Аөеыкгъы иахъытдырқьоз атыц аеы инарган, чу-су рхәан иөатцкәеит. Зныктәи акәшараан Бас иалихыз аеы апхъа игылан,

афбатәи ианталоз аан Гъаргъ иалихыз ахыкәалаа еипш ацхъа игыланы иөсит.

Ари збаз зегъы аеырѳора аены акәзар еипш Гъаргъ идьрыныхәалон.

Бас уамак иахитқәит ыкамкәа, зегъ Гъаргъ иааигәара игылазшәа аниба, иаргъы дынрыдгылан:

– Гъаргъ, умѳашъахеит, арақа уара иалухыз уеы аиааит, аха сара ак сызбын, – ихәеит, иара итәала лафшәа иаасырччап хәа.

– Изакабызеи? – дцааит Гъаргъ.

– Изакау умбо, уааи уаргъы саргъы хәхәсақәа еипхынхарѳолап аеырѳора ду аан, убрақа сара стәы шаиааиуа агәра усыргоит, – ихәан дааччеит.

Гъаргъ зынзаск деиттамхазеит Басариан атак итаразы.

– Бас, сара стәы акәадыр лымбазац, илбарангъы дыкам. Ама-ла уара утәы акәадыр аурбахъазар азамана, азә дақәыртәаны иқәутцар хәхәамцшлари.

“АХАГА” ДЫЗЛОУ АХОР

Гъаргъ иѳыза бзиа Сафер данычкәыназ ишакәым ихы ихъааит. Убриақара ихъаа гәгәан, инеиуа-иааиуа хәа азә деилирго дыкамызт. Иашьцәа ахакъымцәа бзиақәа идьргалеит, егъа ацъабаа рбазаргъ Сафер ичымазара хымз рыла ирхәышәтәит, ихы идьрыуа дкарцеит. Даеа мызк ашьтахъ ишьапы дықәгылеит анкья дшыказ еипш, дзаманаха ауаа дынрылагылеит. Сафер дахьынзашьтаз Гъаргъ ѳынтә-хынтә днабжыысны дибейт, аха усқан диацәажәартә, акы иеихәартә еипш дыкамызт. Уи ашьтахъ арт аѳыцъа ахъаикәшәалак атцәы неилатцо, ауаа алахарччоит хәа иналагон. Сафер акы анихәалак, Гъаргъ игәампхазшәа: “Уара, ани ухагара макъана цкъа иухымтыцт хәа сыкоуп”, – ихәалон. “Харт ахагацәа халтып, аха шәарт ацыркыцәа шәышцыркыу шәаанхоит”, – хәа атак ныкаитцалон Сафер.

Ғнак хэылбығеһак Гъаргъ игэашэ машыынак ааин иаадгылеит. Гъаргъ амашыынахъ иғанынеиха, итытцны иааипылаз ауизымдырхуаз, Гэдоута араион акультура Аоны адиректор Ваниа Лакрбеи араион акультура аҕәша аихабы Шьалуа Гэымбеи, урт машыынала имфапызгоз Валикәа Возбеи ракәын.

– Уа бзиала шәаабеит! – ихәан, игәыдикылеит Гъаргъ исасцәа. Ишеимаз аоныҕа илеибагеит. Гъаргъ ицшәма агыла хәсақәа даарыпхьан, рхәы армазеира иналагеит. Гъаргъ иашыцәа Шашка, Борис, Бабуриа дрыпхьан иааигеит. Рхәы анмазеиха аишәа илахатәеит. Арт рааира Гъаргъ ишидыруа, ус сасра маҷаржәра иааит хәа ауп.

Обаҕа цәыца анааныркыла ашытаһ, Ваниа дфагылан:

– Гъаргъ, учеицыка пату аманы анцәа иҕаитцааит, аха хара хаззаизгыы улымха ағынза инахгар хтаһын.

– Бзиароу? – дцааит Гъаргъ.

– Бзиарамкәа. Уара иудырузар акәһап араион ағы абыргцәа рансамбль еиҕкааны ишхамоу. Дара убарт абыргцәа иҕартцаз ахәаралоуп абрахъ хшааз, – ихәеит Ваниа.

– Хара иаадыруеит уара ашәахәаф дук, кәашаф дук шуакәым. Уцстазаара зегы аеқәа ракәын изызкыз. Хатахмадацәа ҫынтәхынтә иааидтәалацыпхьаза узбахә аацәырыргоит. Нас, Шьалуеи сареи хнеидыртәаланы иналагахуеит: “Гъаргъ абри хара хазлоу ансамбль далазар хтаһуп”, – хәа. Гъаргъ шәахәаралеи кәашаралеи амца азыркуа азә шиакәым хдыруеит, аха инаалашыа бзиоуп, илаф азызырәра акыр иацсоуп, хагәта дгылазар итегь хлахғыххоит, рхәеит.

– Итабуп, дадраа, уигы ағырәра иафызоуп, еицлаброуп. Еснаг ахъз бзиақәа шәызпшыны анцәа шәкаитцааит.

– Сатамзааит, ансамбль тахмадацәақәас иалада? – дцааит Гъаргъ, уи иалоу зегь заманалатцәҕыа ишидырузгыы.

Ваниа ансамбль иалоу атахмадацәа реикәыпхьазара дафуп, ипхьазоит абас 10-ҫык ракара.

– Уаха? – ихәеит Гъаргъ.

Ваниа даға хәык рақара рыхъз аниҳәа, атыхәтәан Сафергъы далоуп ихәеит.

– Аа, – ихәеит Гъаргъ.

– Изақәи? – дтцааит Ваниа, – Сафер ухәама? Ааи, уфыза бзиа Сафергъы далоуп.

– Ваниа, Шьалуа, шәыххъа згеит, сара сықәра ахъааихъоу ижә-бо ауп. Сыцсымта, Сафер ахага дызлоу ахор Гъаргъ далалт рхәар атқкыс, иара ухаа сыцсыр еиха еиғьуп, – ихәеит.

БАША БАТАЛИОН

Аибашъра ду анцоз аан Гәдоутә Гәбаз Роман еихабыс дызмаз аныртәаратә баталион далан Гъаргъ. Уахык Гъаргъ абаталион апост ақәгылара иқәшәеит. Иара ауха цъара дымцар ада цсыхәа имамкәа дықан азыхәан, ари абаталион иалаз Царгәыш Кадыр диҳәан, иара ихатыцан днықәыргыланы, иара дымтцаазакәа иус ахь дцеит.

Ауха абаталионқәа рпостқәа русушьа зеипшроу агәатараз Ақәантәи иааз амаиор ичын змаз Агәмаак, Гәдоутәтәи абаталион ажурнал ааиртын игәеитеит апост иқәгылоу деиликаарц.

Апост ақәгылара здыз Гъаргъ шиақәыз анеилыркаа, дызфәу хбап, рхәан Агәмаагъы Романгъы апост афәи инеизар, Гъаргъ дубар даахә, ихатыцан Кадыр дгылоуп.

– Ари закәызеи? – хәа Агәмаа дантцаа, Роман иқалаз изымдыруа ихы ааиртысит.

Кадыр ирзеитеихәеит Гъаргъ цъара дымцар шықамлоз, ихатыцан данихәа апост дшықәгылаз. Уи акәхеит. Ашыжь Гъаргъ итыцафәи данааи, дымтцаакәа апост кажьны дахьцаз азыхәан Агәмаа иқайтцаз априказ ала Гъаргъ 10-мыш атакра иқәшәеит.

Гъаргъ дтаркиижьтәи фымш аатцуаны, ани Агәмаа Гәдоутә абаталион афәи даакыдыххылеит, уск атцыхәала Роман ак иеихәарц азыхәан. Агәмаа дзыниаз иалацәажәо Романгъы иаргъы штәаз,

еимактә хәычык роуит. Еимаркуаз аус ағы Гъаргъ шахатра иуратәа дшыказ идыруан Роман. Уи Агәмаа ихы найқәкны, ихоум-цозар Гъаргъ хиазтцаап, уи дшахатуп.

Агәмаа адтца каитцеит, иаарласны Гъаргъ дахытаку ақынтәи дааргарц азы.

Аштаб ааигәара игылаз Цыкырба Тацара адтца иитеит Роман, ирласны Гъаргъ дахытаку ақынтәи диманы хыхь аштаб ағы дхаларц.

Тацара ишәақь аңса ыызза Гъаргъ дахытакуыз ашка иғынеи-хеит. Гъаргъ папатқкәыр ескынгыы атцәы сылихуан, тып ситазо-мызт, уажә дыфдәылганы пытк дсырхәацәап хәа иақәикит. Ашә аартны, удәылтц анихәа, Гъаргъ дтцааит сабоугои хәа. Тацара иб-жыы ыацаланы:

– Уабазгои, уусқәа җеим, Агәмаа дааны дыкоуп, афронт ашка удәықкәырцоит, – ихәан, ишәақь пса Гъаргъ инаилеикшеит.

– Уеилапсама, Тацара? – анихәа Гъаргъ.

– Уласны сапхәа угыл, абаандафы ацәажәара азин имам! – ихәеит Тацара. Еиманы аштаб шыказ рҗанынарха, Тацара зын-заск иҗеираапкзеит, еитх Гъаргъ ишытахь аңса наилеикшан, ула-сы аңсәеирымга, ауаа узыпшуп, ихәеит.

– Тацара, ухәмаршыа бзиоуп, аха шыта хәычык уеааиқәуқыр цәгъамызшәа збоит, – ихәеит Гъаргъ.

– Уласы анысхәа, уласы ауп! – иаңса дырфегыых Гъаргъ ианы-наилеикша, – ари уеизгыы дысцрытцуам, акыр деиқәнакуазар аб-ри деиқәнакып ихәан, амашәыр иуит.

Ари захарыз Тацара иакәызма, иааин кьатеиптцәараха иааи-зкылсит, ишәақь асаара илкаижын, инапқәа ишыамхы ианкьо аччара даҗуп.

Арт афыңа ас еибарххо амфа ианықәыз, изҗыз зегыы хыхь аштаб аңенцыыр ағынтәи ататын иахо ипшуаз Романгыы Агәмаа-гыы ирбон.

Тацара изхара данычча, ишәақь аашытхын, Гъаргъ диман аш-таб ашә ааиртын дныфнеигалеит.

Цытрак ҕымтзакәа ирыхәапшуаз Агәмаа даацәажәан:

– Шәызҕызи, уара, шәеибарххо амҕа шәанықәыз?

Убасқан Гъаргъ иеаидпсала аруафык иаҳасабала даагылан:

– Сатамзааит, аха ас абаандафы уизныкәар иашоума, ашәақь аҕса саиргеит. Уи акәым, ишәақь кажынгы дысхыччон. Ари афыза азақәан иахәозар шәара шәахәапш, – ихәеит Гъаргъ, иерыцхатәны.

Роман ихы Тацара иниқәкны, ундәылтцны ашә аҕхәа уцшыз хәа адтца ныкаитцеит.

Романгы Агәмаагы Гъаргъ дыззааргаз аус атыц иқәыртцеит. Тацара ипхьаны данаарга, Романгы Агәмаагы рыхқәа неидкы-ланы акы неибырхәеит.

– Тацара, ушәақь наган Гъаргъ ирки! – ихәеит. Тацара иабцъар наган Гъаргъ инаиркит.

– Цыкырба Тацара, абаандафы имҕацгараан, аруаф изакәан-қәа ахьеилоугаз азы 15-мшы атакра уқәуп!

– Гъаргъ, ухымҕацгашьа ахьыбзиази, насгы иахзеилмыргоз хус ағы ацхыраара ихаутаз азыхәан, ухы уақәитуп. Тацара днаганы утыцағы дтоукуеит! – хәа адтца Гъаргъ иитеит Агәмаа.

Ари злымха итасыз Гъаргъ игәы дтаччо:

– Уиас, Тацара! – ихәан, иацхәа дыргыланы иҕынеихеит.

Итыц ағы даннеига, уажәшьта азәгы ибартамызт. Гъаргъ, Тацара анихәа, изакәызеи, Гъаргъ, хәа дтцааит.

– Изакәу абри ауп, – ихәан, ишәақь аҕса ақыж-ақыж хәа Тацара ишьтахь иҕалеикшан, абахта ахылацшхәы уеибганы арахь утеимыжәааит! – ихәан, ашә нкыдтцаны ацацха наиркит.

Гъаргъ дгъежьны аштаб ағы даннеи, Агәмаа дцахьан. Нас Роман дихәеит уахы затцәык аҕныка доуижьырц. Роман мап имкзеит, уца ҕымш ухы уақәитуп, хәа еихәеит.

Гъаргъ ар рымаҕәа ишәтцаны, ишәақь, игранатақәа, иара деиқәных, Гәдоута аҕсыжртә ахьыкоу дҕавсын, Хацшьыра ахәы даныҕхала, изымдыруаз цхәыск дааипылт.

– Мшыбзиа! – ихәан, аҕсшәа леихәеит, дынлеихырхәан. Гъаргъ ас деиқәных ари аҕхәыс данылба, даақәгъежьын:

- Нан, сағамзааит, аха убантәаауа? – хәа дтцааит.
- Афронт ахьынтә, исоуз ахәра баапсы акнытә, – ихәеит, зынзаск ак инымцшзо.
- Афронт ағытқәкя акынтәу, мамзаргы ани баша баталион хәа изғу акнытәи акәу? – лхәеит.
- Сара афронт ахьынтә саауеит, схәеит, бара баша баталион хәа бызғу сзеилымкааит.
- Сыздыруам, шьюук гылдызуа ицо-иаауа Гәдоутә ибжьюуп, убри абаталион хәлоуп хәа.
- Уи са исыздыруам, – ихәеит Гъаргъ иҗыргызмалны.
- Уи бзиоуп, аха, нан, цсуа дуцызма афронт ағы? – дтцааит лара.
- Ааи, азә дсыцгәышьан, аха дсывыршьааит, снапалагы анышә дастеит.
- Дзыжәладаз, нан, дабанзатәиз? – дтцааит апхәыс.
- Дхәаптәын, Цыкырба Тацара хәа дықан, убри иоуп, – ихәеит Гъаргъ.
- Артәаа аатлыргеит, Тацара зынзаск изааигәазаз, итынхаз лакәзаарын.
- Диида, Тацара, уангы саргы адунеи икәымзааша! – лхәан, илеиматәаны атәуара далагеит.
- Уи фырхатцарыла дтахеит, ипсадгыл азыхәан, – ихәеит Гъаргъ.
- Иауазеи, иан санлазцаа, баша баталион ағы ауп дахьыкоу хәа салымхәазеи. Уа дабанкылнагеи, Тацара рыцха! – лхәан, дыштәуоз агаҗака лхы рханы лғыналхеит. Гъаргъгы дпышәыр-ччо имҗахь иғынеихеит.

СЫНТӘА ҖАДА ЦСРА ЫКАЗАМ, РЫМХӘАХИ

Гәдоутантәи аетәы спорт клуб аихабы Залатинска, иара да-хьеилахаз акнытә, накынтәи ихыган иаагаз аеқәа акы Гъаргъ иитеит абжъара азыхәан. Ае акәадыр амбацызт, зыбжъарагь акыр

иахыпахъыз җын. Җнак аҗарагъ днавагъежъ-аавагъежыт, аха иара ишитахыз аеинаҗомызт. Адырҗаены агәы шышы, ахы шышы ииулак акәадыр ақәйтҗеит. Уажәшьта инханы иҗаз ақәтәара акәын. Сақәтәоит хәа даналага, аеы тәәсантәыҗа иҗо, мбатә җанатҗо иалагеит. Нас, ус акәзар, ихәан Гъаргъ аеы акәадыр шақәыз инаганы итҗеикит, уатәы хәаибабап хәа. Адырҗаены аеы дәылганы илеига-әеигеит. Нас ақәтәарахъ диасит, аха умҗсит, амалахазгъы аеинаҗом. Ус, ааигәа инхоз аеҗазаҗәа: Жора, Володиа, Заабет ухәа дрыпхъан иааигеит. Арт анааи, аеы наҗгъы-ааҗгъы агәрақәа шәкы, сақәтәоит анихәа Гъаргъ, амалахазгъы ирымуйт аҗкәынҗәа. Иауеи, хәра аҗкәынҗәа ара хашгылоу уара ушпақәхартәои, рхәеит. Уажәы зегъы рыла тырхаха аеы иахәапшуеит, игәагъны хәпхәа иақәтәарыдашь хәа. Жореи Володиеи “сара, сара” хәа аеы ақәтәара шеимаркуаз, агәашә абжы аагеит. Инапшызар Гъаргъ иҗыза алаф иҗызхәало Сафер иоуп. Уи дшааиз анырба, изҗыз иааҗәытҗны инеипылан апсшәа иархәеит.

Сафер дҗааит шәызәуи хәа. Гъаргъ изеитҗеихәеит изәу аус зегъы. Сафер дхәыҗ-хәыҗуа дгылан. Аҗкәынҗәа рус ахъ ианиас, днеин дынрыдгылан сара сақәтәоит ихәеит. Сафер шәпа-жәпа дук иакәын. Уи иихәаз захаз Гъаргъ дахъгылаз аҗыр-җырхәа даачҗеит.

– Узырҗҗои, Гъаргъ?

– Сзырҗҗои умбои, Сафер, абри сара иахъубо сааихъеит, амшә аеура иақәыртәаны хәа смахаҗ.

Гъаргъ иихәаз раҗәак иааигәамҗҗеит Сафер:

– Сара ари ае рыҗха еипшума избжәақәахъоу, – ихәеит.

Иреимаҗырҗахеит аеы ақәтәара азыхәан, аха Сафер иуам, иеапсреитҗеит, сара санақәымтәа җалом хәа. Нас, ианимуза гәышьа иҗартҗозеи, ае наҗ-ааҗ иаакәшан ирҗит. Ирулакь ае ажәәан ахъ ишрыхоз җәгыла днақәдыртәеит. Нас Сафер ахәара җаитҗеит, агәра җыдақәа ирҗыз наҗ иоурышьтҗразы. Агәрақәагъ ноурышьтҗит. Сафергъы аегъы еибаҗьо иааины иаақәлеит. Агәылаҗәа пхәыс-хатҗа азәыр ыҗазар зегъ гылан настха иҗшуеит, иахәа абра

машәырда еилгандаз хәа. Аеы ажәәан ахь ипоит, Сафер ағәра зны алада дахоит, даеазны аәада дахоит, аха умцсит, инапаеы изаагом. Нас цхьала апара иаакәытцын, шытахьла ианеихәтыр-ца, Сафер иеизнымкылакәа длахкьан, ишакәым ала дкаҳаит. Ахәсақәа артәаа ааилдыргеит, иахьа цсы, уатә цсы. Азы аарган иеархәхәара иаеуп, ицсы рзаагом. Саатбжак акара антцы илацәақәа аахитит аарлахәа. Абарт зегьы абри ианаеыз, Сафер дказыжьыз аеы кны алахь ашышьра даеуп Гъаргь, Сафер икәша дымнеизакәа. Сафер абни аеы ахы зшышьуа дызустада хәа данцаа, Гъаргь иоуп, рхәеит.

– Уара, Гъаргь, уанацәалбеит, сыпсуазаргьы абас аума ишы-коутцоз, нарцәы сцаны сахьаа умбазои?

– Сафер! – ихәан, еааитит Гъаргь, – аеы бжысыр алшоит абыржәы агәшәа сымхәар. Егьы абжъара уара апсра узацәшәеи, сымтәала еадацсра ыказам рымхәахи, – ихәан, дыччо иеы ағәра ианкны Сафер иахьидтәалаз ахь иеынеихеит Гъаргь.

САРА УИ АЗЫН СМААЗЕИТ

Гъаргь имота ахәыцқәа дрылагылан дшыхәмаруаз дкаҳан ишьапы ихьааит. Енак акарагь иаапшит, аха ахәычы данныкәоз ишьапы ихьаауан, ақәыргылара ицәыцәгьан.

– Ахәычы ишьапы иакәым ак ахьзаргь хаздыруам, – ихәан Гъаргь, иеыхәда даакәыртәаны Дәрыцшь инхоз аптәарақәеи атпарақәеи ртәы бзианы издыруаз Гәымба Хаит иеы дцеит. Гъаргь Хаит игәшә даннылагыла, Хаит агәарпае дгылоуп. Арт збаз Хаит даарпылан, уа бзиала шәабеит ихәан апсшәа нара-хәан, аеы наган иңеиҳәеит. Шәааи арахь ихәан, рацхьа дгылан аәныка иеанынеиха:

– Мамоу, Хаит, ауадаә уаластцоит, аха абри ахәычы дшыхә-маруаз дкаҳан ишьапы ихәом рацәак, унахәапшыр стахын, – ихәеит Гъаргь. Нас ус акәзар макьана ара ашьашәырае хаатәап

иҳәан, днеин ақәардәқәа ааган иларгылан илатәеит. Нас ахәычы ишьамхы дықәыртәаны акыраамта ишьапы нархәы-аархәуа дахәацшуан. Ус ахәычы даашьтихын агәарц абжьараә днаганы днаиргылан:

– Ахы, схәычы, шыта уныкәаны уабду дахьтәоу уцеишь! – ихәеит Хәит.

Ахәычы ишьапы ааитцшыуа, ақәыргыллара дацәшәо иабду дахьтәаз днеин дынидгылт. Нас Хәит алаф азын азә ицьыба итамлоз Гьаргь иахь ибжьы наиргеит:

– Гьаргь, абра сахьгылоунза уааинда, – хәа. Гьаргь дцыркьын, ари уажә ицәа иалашәеит Хәит ак арчақыра дшақыз. Гьаргь дфагылан ишьапы ааитцшыуа Хәит дахьгылаз днеин дынидгылт.

Хәит, уашьта уаала арахь иҳәан, Гьаргь диман инеин ртыцкәа рқы инатәеит.

– Гьаргь! – ихәеит Хәит.

– Изакеи?

– Ахәычы ишьапы иагыпцәам, иагытпам, ус баша ихәа-хәоуп, фымш рышьтахь ишьапы дыкәгыло дқалоит. Амала абри ура ушьапы аихыгашьа злазбаз ала, уи дунеихаангы иузыриа-шо акакәым, – иҳәан, дааччеит Хәит, иахьазын апыжәара сара истәуп хәа дхәыцуа.

Абри атакс истарызеишь хәа Гьаргь игәы иаатейкуан еипш, Хәит дфагылан агәашә ахь иқынеихеит. Агәашә антытц амфа уахьыныхшәо ачаи хьлхуан Хәит ицшәма Минушьа.

– Оо, бара, арахь бааи, асасцәа хтоуп! – хәа ибжьы налыкәиргеит Хәит. Лкатцкәыр нақ инаргыланы, ачаи азаза анамоу иршәыртцо узмырбаазо аштә еикәеи, аштә кьақы шьлшәыз агәарц данааташыла, хыхь илшәыз лыштә кьақы аалшәылхын аанда инахарцаны, апсшәа расхәоит хәа лқыналхеит. Агәарц ааифылшоны даарыдгыларц рацәак лыгымкәа, Хәит ицшәма лахь ибжьы наирган:

– Бара, ани бикәагы аабышьбхыр қамлои, банацалбеит, – ихәеит, азаза лыхьшы Гьаргь апсшәа ахьиалхәоз цхеишьашәа.

– Уакәытц цушьт, Хәйт, уажә уи лышьхуа егыиуа иабатаху, сара уи азын смаазеит, – ихәеит Гъаргъ дпышәырччо.

– Иабасәашәоз, сәы ааихаскыр камлози, – хәа Хәйт, Гъаргъ ижәфа данкны аоныка дима ифынеихеит.

ИХЫ ААХТЦӘА ИУХАГЫЛОУП

Аены Лыхны ақытан Паш-ица Хәцъарат хәа ақәра ду ныз-тыз хатца бзиақ анышә дартон. Гъаргъ ацсанышәатараф даннеи, итәақәаз шыоуқы ацшәа нарахәаны длатәеит.

Ари дыштәаз збаз зегы азәазәала, шыца-шыцәала икәшәо мацара ауаа еилақь иааилагылеит. Урт цшын уажәы ирмахац лафк, ма ажәабжък шцеимхәари хәа. Акы нарахәо, акы аарахәо уажә сыцәгыр иафашәарыда хәа дышрылацшуаз акәымкәа, еилагылаз дынрылс-аарылсуа Гъаргъ дахьтәаз иганафы дааины даатәеит ипатцақәа хыршаны зқяф хәычык катцаны иказ, ари ақыта иатәыз Рафет хәа хатцак.

– Икоузеи, Рафет? – дцааит Гъаргъ.

– Ус ашьшьыхәа хәаиуеит, – ихәеит Рафет.

– Гъаргъ, тцара цхашьарам, абри сара аказы суазтцарц ста-хиижьтеи акраатцуеит, аха умариа збомызт.

– Сузызырфәеит, – атак ныкаитцеит Гъаргъ.

– Абри сара саб Махмут ибзианы уихаанымзи?

– Махмут бзиахә сихаанымкәа, ипатца шла дуқәа хыршаны, излак тыхын умхәозар, иеипш ахатца дмацын хқытан, – ари уажә акы дшаркәашоз Гъаргъ ицәа иалашәаны.

– Икалаз умбои, Гъаргъ, саб сара аарла ауп дшысгәалашәо, сөызцәа шыоуқы уаб уиеипшуп рхәоит, даеа шыоукых импангы укам рхәоит. Уара угәанала саб сиеипшума? – дцааит Рафет. Игылан ирзызырфәуаз абри Рафет Гъаргъ дзыхтеикзеи, ижәбап цъара ак ихимхәауазар хәа инеиәацшы-ааиәацшуа игылоуп.

Гъаргъ Рафет диѣапшуа, илабашья апынтца адгьыл ины-
цакшаны:

– Икоу удыруоу, Рафет, – анихѣа, Рафет ихы џышьтыхны Гъаргъ
днеиѣапшит исеихѣарызеишь хѣа.

– Сара сызлаухѣапшуала, узлак аатыхны, упатцакѣа шкѣакѣаны
ишѣызар, уаб Махмут рыцѣа дааиаанза умнеиааит, ихы аахтѣа
иухагылоуп! – ихѣеит Гъаргъ. Абри акѣын узызцшыз Рафет, хѣа
зегь ааибарччит.

САРА ШӘСЫҚӘГҰЫҒНЫ ХЫТАК ШӘЫЛАШӘЫМТЦАН

(Зметраж къаѣу афильм алхуп)

Гъаргъ ѣыла агаѣантѣ дшаауаз, иџыза бзиа алаф ицызхѣалоз
Матбеи иѣы дымџахытцит, ааигѣагы дсымбац, цъара цѣыкгы
илсхып, лафкгы хѣаап, имазар рыжѣтѣкгы хѣжѣып хѣа зба-
ны. Гъаргъ инеира збаз Матбеи даара игѣы иахѣеит. Еицѣажѣо
инатѣеит.

Матбеи ипшѣа рхѣы армазеира нап алырkit. Апѣчкаѣ амца
аикѣтцара далагеит, аха лара ишылтаху илзеиѣкаауам, лымѣы
ѣеим. Амца абажѣ-мажѣкѣа иақѣылтцаз алџа рыланарчын, рнап-
кѣа рыла иаахшыло итѣоуп. Ус, Матбеи даацѣажѣан:

– Сусқѣа ѣеим, Гъаргъ, – ихѣеит.

– Иќалазеи?

– Иќалаз умбои, алџа хѣганы хаштѣоу, ишубо еипш азынра
ааины иаахадгылеит, арахь мѣхышыѣатѣак сымазам, иахьцыс-
кѣгы хѣа акгы сыздыруам.

– Уи хѣаас иумкын, Матбеи, амѣы меигзарахда сара исымоуп,
сбахча итагылаз атцлакѣа зегь хыстѣтѣеит, иѣыцны еибыстар
стахуп. Машьынак уманы уѣеир, ихытѣтѣаны икажьуп, аазна
ааугап, – ихѣеит Гъаргъ мыжда дыцѣгъахѣыцуа.

Ари заѣаз Матбеи даара игѣы иахѣеит.

– Итабуп, Гъаргъ, саргы цъара акы сапсахап, – ихѣеит.

Матбеи доагылан, алға напыла нақ инапхьацо, егы ауадҕы ахьурзы армазеира иаҕыз ицшәма лҕы днеин, илзеитеихәеит Гъаргъ иеихәаз зеггы.

Матбеи ицшәа лахь ихы наирхан:

– Икоу бдыруоу, бара, ариакара абзиара ду хзыказцо ус баша дхашьтыр иашам, ани ҳарбағь затцә изахшып.

Уи акәхеит, арбағь ршьит. Матбеи дцан, аандоума, акы шәаны иааигеит. Игәыла Симон дидцхьаны дааигеит. Арбағь анмазеиха, апшәмапцхәыс абыста аанылцан, илатәан акрыфара-акрыжәра иалагеит. Хәмарроуп, ччароуп. Ажәак ала, лафхәароуп, иаханы ажәра иаҕуп. Матбеиггы иахьтәоу инбжәгаланы амҕы азбахә налитцалойт. Гъаргъ атакс хьаас иумкын сымхәахьей, хәа Симонггы дыниалацәкәеуеит. Матбеиггы цәалашәарақәак имамкәа дыкам, исас игызмалшьақәа ауимдырхуаз.

Иангыла, уашьта сцалап, аамтаггы акыр инеит ихәан, иеы ахьҕахәаз ашқа иҕынеихеит. Матбеиггы Симонггы неин иеы амгәырхақәа аадырххан, иеышькыл аанкыланы дыҕеыжәыр-цоит.

– Шәымш аабзиахааит! – ихәан, агәашә дынтытцны ҕажәака метра днеихьан еипш, Гъаргъ иеы аакәиргьежын, – Матбеи! – ихәан ибжы ааиргеит.

– Изакәызеи? – ихәеит Матбеи.

– Изакәу умбои, сара сызлахәацшуала сынтәа азын ишакәым аеарыцәгьар калоит, заа мҕык уашьтал, сара шәсыкәгәыцны хьтак шәылашәымтцан, мҕхьышььатцәак сарггы исымазам, – ихәеит дпы-шәырччо.

Матбеи ицшәма Лиза лахь ибжы наиргеит, бласны сшәақь ааг хәа.

– Икалазеи?

– Икалаз бымбои, бырбағь затцә зфаз абга бжәаланы иахь-ҕеиуа? – ихәеит Матбеи.

МУРАТ ИҚӘЫМҒИЕИТ

Мурат ипқәысаагара хәычык инахыпахъан. Иуа-иҥынха ир-тахын Мурат итцәғаншыап змырзшаз азә дизааргарц. Инатцаа-аатцауаа ишдәықәыз, лызбахә раҳаит Марушьа хәа Бзыц ақытан инхоз зғаб бзиақ.

Ас-ас хәа Мурат илымха иантыршь, дцаны дибар цәгъа им-беит. Ғыпцхти-еыпцхти еибацшаауеит рымхәои, Ғызцәас ишьти-хит зғаб бара дахьцоз Габечиа Гъаргы Кәарцхьи Дажьи.

АмҒа иқәлеит еыла, рымҒаггы акыр ихароуп. Мац ағьычцәа дрылабжъон, иара ағьычцәа дреихабын хәа. Гъаргы Дажьи, Мурат илабжъара иаҒуп. Мурат ихъзи ижәлеи ауаа ирылатцәаны ишыказ еицш ала, цшра уамақ иманы дықамызт, уахьынаиххәац-шуаз уаҒ кьаҒк, еиқәатцәакы, ипцынтца аадуны дықан.

Абаапсы, Мурат, хәхънеиуа ухы шымҒацугаша, иуанхәахараны, иуабхәахараны иқоуи, хъызнеиуа азғаби рҒацхъа уҒы иаана-галакь шумхәаша, мамзар аусқәа шееимхо хәа акы аанмыжккәа зегъы ихы атагалара иаҒуп. Муратгы аффа длацәкәуа, шәсырц-хашьом, зегъ шәара ишаашәхәо иқалоит хәа агәра дыргара даҒуп.

Амра шыбжъон инхыхәхәоны Марушьа лаб Мачагәа игәара-таҒы рыҒкәа нҒархәеит. Ацшәмацәа рцылан апсшәа рархәеит, нас аҒныка илеибагеит. Мачагәа арт рааира акы ишазхәаз минутк ала ицәа иалашәеит рхымҒацгашъа ала. Игәылацәа даарыцхъан ашьтәа лкажъны иршьбит. Абар атцх агәта иахысхәеит, астал иахатәеижьтеи лафхәароуп, шәахәароуп, кәашароуп. Мурат дзызнейз Марушьа лҒызцәаггы ларгы итәоу ирхагъежъуа рыматц аура иаҒуп. Марушьаггы уашьта иаулымдырхуаз арт ахәцәа раара зызкыз. Марушьа лыпшра-лсахъа бзиан, ажәаҒгы уара ишааухәоз иаҒоукуаз лакәмызт.

Мурат иакәзар, астал аҒы макъана дыцәгъамызт, Гъаргы Дажьи рыла идырбо, рҒы идырбо ус дааргон. Абар уажәшьта ашара иалагеит, зегъ пату еиқәтцаны астал иахытцит. Ус, анапызәзәара ашқа инеит. Марушьа лгәыгәым кны азы рзылалышьтуеит,

еихаб-еитцбыла анапызәзәара иафуп. Знапы азы ақәызтәаз на-
сқәа-аасқәаны ацәажәара иафуп. Ус, Мурат иаамта анааи, ана-
пызәзәара далагеит. Игәы мыжда иамузаап, Марушьа акы на-
ласқәап игәахәын, дылфәапшуа дналагеит ацәажәара:

– Сыхькәыршәа хәычы, ибдыруазар сҭахуп бара быда цста-
заара шсымам.

Ари иихәаз захауаз Гьаргы Дажьи ирымхацәгьахан, инеифа-
пшы-ааифацшит, уара цәиккы амфа ханыкәлоз иуаххәаз ухашт-
ма хәа.

Марушьа, Мурат азы изылашьтра дакәытцын дифәапшуа Мурат
хәа фәалтит.

– Сзырфәеит, сыхаара! – ихәеит.

– Уара, Мурат, абарт узлацәажәақәо зегь бзиоуп, аха удинаныс,
абри ухы-уфы еибызтәаз шақа маат хәа иузеибитеи? – хәа дтцааит.

– Аа, саабыкәыхшоуп, Марушьа, уи сҭынха бзиа исзыкаитцеит
мааткгы ахтнымтқакәа, – ихәеит Мурат.

– Мааткгы шахтнумтқаз сахынауфәапшуагы избоит, иауа-
зеи цъара кәрышьқәак нахтнутар еиха еифәкааны икаимтқозеи!
– лхәан, дыччо афныка лфыналхеит.

Арт еибырхәаз захаз Гьаргы Дажьи иаарыкәшәеит, русқәа хы-
бгалеит.

Гьаргь Мурат ихы наиқәкны:

– Хаушьит, хусқәа хурбгалеит, уфы анышә нтарцсааит, Мурат!
– ихәеит.

ГЪАРГЫ МАХМЕДИ СИМОН ИБАРА ИШНЕИЗ

Дәрыпшь ақытан имфацысраны иказ аныхәа азыхәан аеы-
рыфра аеазыкатцара иафын. Аеқәа адәы иахганы ианалга ашь-
тахь, Гьаргы ифыза бзиа Махмеди ирызбеит, згәы рахәымкәа
ишьтаз рфыза Агрба Симон дырбаразы. Ус иагьыкарцеит. Рьге-
кәа ифрықәтәан, ишиашаз Симон ифы илфьжәтцит. Уи ипшәма

дырпылан аңсшәа анралхәа ашьтахь, илыман Симон дахьышь-
таз ауада иныфнашылт.

– Ушпақоу, Симон? – рхәан, аңсшәа иархәеит инапы аанкы-
ланы, дахьышьтаз. Симон иңшәма иараминутк ала ашәашәи
рзылшьит. Рхәы мазеихаанза лхәан, арт афыңагь Симон иаңәа-
жәо иахьтәаз, ауаткеи ахьжәлеи наган астал инықәлыргылеит.
Ус, фырцьанк-фырцьанк ааныркылеит, нас Симони дарей лафк
неибыхәо, тәык неилатқо, егьиуа ишааиуаз, даеа акака ааныркы-
лан, Симон дырныхәеит. Даргыы акыр иаалахәфыххеит. Ус иштәаз
Махмед дфагыланы днеин Симон дахьышьтаз нақгыы-аақгыы
изамға днагәзын:

– Симон, анңәа уағимыжъяаит лассаамта, уара уқазаара хара
хзын акыр иаңсоуп, – ихәан, итыңафы днатәеит. Гъаргьгыы дфа-
гылан, Махмед ишықайтқаз еиңш иаақайтқан, итыңаф днатәеит
дхәыңуа. Ари иқартқаз Симон мыжда ак шахиқәауаз ақара рңәа
иалашәеит.

– Уара, абра исзеилымкааз акы ықоуп, – ихәеит Симон.

– Изақәызеи, Симон, иузеилымкааз? – дтааит Махмед.

– Шәарт, абри шәааижьтәи шақа-шақа фырцьан шәкхьей, уара?

– Өба-өба фырцьан роуми, – атак нықайтқеит Махмед.

– Аа, – ихәеит Симон, – шәара абра шәанаафнашыла, ушпақоу
шәхәан, баша снапы аасымшәхит ауп. Уажәы өба-өба фыр-
цьан анышәк, суатқа шәгәы арңшаау сыздыруам, шәааины сфы
шәагәзит. Сара излазбо ала, даеа убриақара аанышәкылар, да-
еа хәыңыкгыы шәласкъаны шәагәзуазар акәхап! – ихәан, даа-
пышәырччеит Симон. Гъаргьы Махмеди неиқәаңшы-ааиқәаңшит.
Гъаргь дфагылан Симон агәыңқара анңәа иуатәеишьааит, учеи-
ңыка иазхалааит, бзиала уафы дузааилааит! – ихәан, Махмед
иахь ихы наирхан, шыта хдәықәлар цәғамызт, ихәеит.

– Хәбаңои, уара, Гъаргь, ани хшәашәи?

– Ашәашәиғгыы бзиагәышьйоуп, аха уи афара хәхьынзафәу, ари
избо даахәны фыңха длаиар, иахзынхаз ишьтахь ачыра затқәык
ауп, убри хәиргәзаанза хәфнықәқәа хңар еиңа еиңушәа збоит.

УАСИЛ ИҶСАНЫШӘАҒАРА

Гъаргъ ифыза бзиа Уасил дыцсит. Абри амш аены анышә дар-тоит хәа адырра иоуит. Гъаргъ дыфөыжәлан амфа дықәлеит ифыза дитцәуарц. Уасил игәарц даназааигәаха дылөыжәтцын, аөқәа рацәаны иахьфәхәаз инфөеихәеит. Цәуара хәа инеиуаз ахацәагы ацсшәа аареихәан, рацхьа дгыланы ифөынеихт. Агәарц ахь инеиаанза, абас 20-қа метра гәарбжьараны ибжьаланы инеиуан. Гъаргъ данынапш, амфа нымфөахытц арахә рацәаны ишеилагылаз ибеит. Иараминут иххөыц уара идыр, иаарылтцшәа итәаз ацәтцыс хымпаф хөычы, аарла зтөыфөақәа аахылхәхөоз «пшыи» ихәан, икамч ала иааршәаны, иацхьа ишгылаз иман агәарц дынталөеит.

Гъаргъ ацәтцыс иманы агәарц дыштәлаз збаз ацәабарафөы игылаз Уасил ицкөынцәа иаурымдырхуаз, Гъаргъ иацхьа иргыланы инеицоз дара рыцәтцыс шакөыз.

Уасил ицкөынцәа Зыкәти Андреии ирдыруан раби Гъаргь ирыбжьаз алаф. Уажөы Гъаргъ ара ак мхәакәа дшымцоз гөфарас иркит. Ус, ацәабацәа ахьгылаз, ицө иацхьа ишгылаз данынрывала, Уасил ицкөынцәа ихы нарықәикын:

– Абри цьара инфәашәхәа, ацөымза аан сақөымшәар хәа сшөоит, сара исымтан ипсы иашәта, – ихәан, ицызгыи иаргыи рхылпақәа астал инықәтцаны цәуара ифөхалт. Итцәуан ианылбаа ацәабацәа дынрыдышшылан, Уасил ицкөынцәа рахь ихы наирхан, – шәаб иаапсарақәа шөзыбзиахааит, иеиха ауафөра ныкөыжәгааит! – нахәаны, сынрыдтцөеит хәа дшафөыз, Уасил ицкөын аихабы Зыкәт зыхьзыз Гъаргъ иахь ихы наирхан:

– Итабуп, уаапсеит, Гъаргъ, амала хәби уареи шақа шөеизааигәаз ала, иааугаз апсәтәтә даөа хөычык атөыфөақәа дузаргь кәлон, – ихәан даапышшөырчөеит.

Гъаргъ пытрак фөымткәа дгыланы дырфәапшуа ус даацәажәан:

– Абна хыхь иқөу шәаб рыцхә Уасил ипәтцәқәа реипш ихыршаны, атөыфөақәа зхагылақәаз псәтәтәқәагы срықөшшөақәөеит, аха

иалухи, кәрышыла сеихыбамгзеит, – ихәан, изпшны игылаз ифы-
зцәа рахь ифынеихеит.

УАРА УАН ЛААН АУП...

Гъаргъ иан ақәра ду наганы дыпсит. Иашьцәагъы иаргъы иара-
минутк ала аеазыкатцара иалагеит апсанышәатара. Гъаргъ зама-
нала идьруан иара дахънеихьюу-дахъааихьюу зегъы еибартцысны
анцәа иахпыхъаиршәеит хәа амџа иқәлар, иусқәа шееимхоз. Ап-
санышәатара аены 13 қәаб абыста дируит, иақәнагахаша ақәыд
дырмазеит. Ғык иақәтәоны иқаз азә даанымхеит, цәа змамыз
ауаа еиқәшәеит.

Апсы анышә данарта, ажәлар ирыхан илаган иладьртәеит,
крырфит-крыржәит. Ус, хәычы-хәычы зегъы аишәа иахытцит.

Гъаргъ ифызцәақәакгъы аеқәа аадырхәмарыр цәгъа ирым-
бо икалеит. Азәык-џыцъак рақарагъы аџны аганахь ала рыеқәа
ақамчы нарыхкьо аеырхәмарра аеазыкатцара иағын.

Гъаргъ ифызцәа алафхәацәа Мурат, Цьгәат, Дажь ухәа агәарп
ағы шәнаскъа-ааскьеишь аеқәа дырхәмаруеит, машәыр кам-
лааит, хәа апссы илацәкәуа апориадок ақатцара иағын.

Арт зегъы зғыз збоз Гъаргъ иқәлаз, бзиагъы дызбоз, усқантәи
аамтазы Гәдоутә араион аџбатәи амазаныкәгаџ Плиа Гриша уа-
машәа ибаны дрыхәапшуан. Ари закәи, шәанаңьалбеит, цсроу
чароу уаџы изеилмырго. Ус, ант иеыжәыз азәы аеы сырхәмар-
уеит хәа, иеы ақамчы нахкьаны агәарп данақәыхх, Гриша ахаха
днеипылан, унагъежындаз анихәа, иеыжәыз иеы агәра днахан
аџны аган днавалеит.

Гриша, Гъаргъ дидьхъан дааиган:

- Абарт зәу закәу сзеилымкааит, – анихәа, – сеидроу, – ихәеит.
- Ишпоузеилымкаауеи, аеқәа ахьдырхәмаруа умбазои? –
ихәеит.
- Ирымүазар идьрхәмаргәышыааит! – ихәеит Гъаргъ.

– Гъаргъ, уара, сан дыцсыргъы абас аума ишықашәтцә? – анихәә, Гъаргъ дцышәырччо, – Гриша, уи макъана анцәа дүцәимшьааит, аха ариақара ара ианықала, уара узызкқәоу рыла, уақоуп алакә ду захъзу калараны иахъықоу, – ихәеит Гъаргъ.

УАХЪ АЦАХА СЫМАЗАМ

Зегъы ацьалк-ацьалк рымоуп, иаамта ааин адунеи ицсахгәышьеит зажәеи злафи ауаа ирылатцәаны иказ Цъни Цъгәат рыцхагъы.

Ргәы иалсит ари ицсра захаз, иртахгәышьан итцегъ дрымазарц, аха ацьал ацьалуп иқоутцари, пшьымш дықәан, рыпшьымшкгъы апсрафы дықан ифыза бзиа, алаф ицызхәалоз Гъаргъ Габечиагъы. Ифыза ицсра игәы иалсит Гъаргъ, аха илуршозеи, иаамта ааин дцагәышьеит.

Аамта ааит Цъгәат атцыхәтәантәи имфә ақәтцара. Ишиқәнагаз еипш ихцәажәеит, ақалал иртәеит. Нас Цъгәат ифызцәа – атахмадацәа ихаргыланы апатрет тыхра иалагеит. Ус, Гъаргъ дахъгылаз ауафы дизынарышьтит, атахмадацәа дрыларгыланы, Цъгәат ди хагыланы ипатрет тыхырц. Аха иара мап икит. Ари знакәым, ари фынтә акәым ахәара иртоижьтәи, гәыц-гәыцла инеины ихагыланы апатрет тызхуа атахмадацәа. Аха умцсит, Гъаргъ иафәршәзаны, мамоу анысхәа – мамоу ауп, ихәеит. Ари зегъы збоз Смыр Қыбеи, Гъаргъ дахъгылаз днаидгылан:

– Гъаргъ, Цъгәат уара уфыза бзиа иакәын, уара уақара изааигәамызгъы неины ихагыланы рпатрет тырхуеит. Иқалазеи, нас, уаргъы унеихагыланы апатрет тухыр, абриақара ахәара анурта!?

Гъаргъ акраамта фәтуамызт. Нас, Қыбеи ихы наиқәкны ус ихәеит:

– Уара, Қыбеи, ибзианы дудырузу Цъгәат?

– Дсымдыркәа, – ихәеит Қыбеи.

– Сара излазбо ала, Цъгәат уара цқба дудырузамызт. Ани адәы данықәыз уафцы дызмыхәоз папатқәыр зыцсакыз ауаф

иакәын. Уа дахънеиуагы җеи кәитцойт хәа уқоума. Ант ахшыф-цақәа ихагыланы апатретқәа тыхуа, зегъ хәзну ашықәс азыхәан идикылараны иқоу роуп. Апатретқәа дрыхәапшуа, арахъ шәаишъ хәа азәазәала инацәа дырбо рыпцхъара дафызәауеит. Сара, ишубо еипш, Қыбеи, хәычык сеилахоуп, макъана уахъ ацаха сымазам! – ихәеит Гъаргъ.

ЛЖЫ ЦАХЪЕИТ, АХА ЛЫБАФҚӘА ААСҒАСКААИТ

Ачандара, Еснат ицкәын Бацъгәыр изыхәан ачара иуан. Гъаргъ ачарахъ иахәан, данцоз иашъа ицкәын Котикгъы дигеит. Ускан ауацәа уахынла еизон, адырфәены акәын ачара. Ауха акрыф-акрыжә иангыла, Цъни Цъгәат ифыза Гъаргъ дынидгылан, уаха сара сахъ уаалароуп ихәеит.

Гъаргъ мап икит, уара уфынза харацәоуп, сара Аәзба Расим ажәа истахъеит ихәеит.

Цъгәат иуам, Гъаргъ дивагъежъуа анс ихәа, арс ихәа афныка димгар имуит. Цъгәат ифны ианнеи усгъы ифа-ижә иқан, абра шәиа ихәан, Гъаргъы Котики наган инышьтеитцеит. Ашыжъ иангыла, Гъаргъ днеин згәы рахәымкәа аарлақәа иказ Цъгәат дзыпцхъан иааигаз Ахы Махмедгъы даргъы рнапы азы нақәыр-тәан, имазеины иказ рхәы инахатәеит.

Афара-ажәра иафуп еидтәаланы, арахъ шыбжъ ааит, ачарахъ-гъы ицароуп. Ус, Гъаргъ даацәажәан:

– Цъгәат, учеицъыка азқалааит, уақа цәыцакгъы сзацтом, ачарахъгъы аус хәмоуп, – ихәан, агыларәа иеыназикит.

Цъгәат иуам, абарт атцәақәа аанукуылароуп хәа Гъаргъ дид-цсыланы дикит. Гъаргъ зынза иафәршәны мап икзеит. Ус, атцәақәа инрыха-аарыхо ишеимдырххоз, Цъгәат даацәажәан:

– Сыцшәма лжы цахъеит, аха лыбафқәа аасғаскааит, абарт умжәыкәаны ушоусмыжъуа! – ихәеит.

– Изжәуам анысхәа – изжәуам, утахызаргъы уекнақа! – ихәеит Гъаргъ.

– Иухьи, абаапсы, Гъаргъ, саҳатыр убар қамлои? – анихәа, – ма-
моу – мамоу ауп, – атак ныкаитцахт Гъаргъ.

– Сара еитәх исхәоит, лжы цахьеит, аха лыбаққа аасқас-
кааит, ианумк шысымуа! – ихәеит Цьгәат.

Котик днеин иаб иашья днаидгылан, Гъаргъ, иаанкыл абарт
атқәцақәа, иумаҳазои ишакәым ала цсык дылнықәуеит, – ихәеит.

Гъаргъ иганағы иғаз ашә днагәтасны иааиртын Котик, ишьтаз
ачымазақ лахь дырцшуа:

– Абни иқәу дубо, абни лоуп дызнықәуа, ани лыпсы штәз лжы
ыфаны далгеит, лцәеи лыбақи роуп иаанханы иқоу, – ихәан, ашә
днаханы инкыдитцеит.

АБНА РАСА

Әнак Матбеи дсасны Гъаргъ дитан. Ихәмарт-иччеит, рқбаф-
қәағ қартцеит. Рызхара иантәылибах, Матбеи ацара иеазикит.

– Гъаргъ, санаауаз ацшәмапқхәыс снап ак анылтқан, – ихәеит
Матбеи.

– Изакәызеи? – дтцааит Гъаргъ.

– Изакәу умбои, убра Гъаргъраа раса жәла бзиақ рымоуп, уа-
наауа шыатақәак узаагозар, лхәан.

– Араса ажәла бзиа қамами, аитәхатәгыы зақа утахәу ықоуп.

Убри аамтазы иааиз Гъаргъ иашья ица Михаггы, Матбеи ацс-
шәа иахәан днатәеит.

– Уара ара Михеи уареи шәааицәажәала, сара арасақәа ытқхны
иаазгаанза, – ихәан дындәылтцит. «Сара иустап араса жәла бзиа!»

– ихәан Гъаргъ, днеин ажыга аашьтыхны, ирасақәа ахьеитаҳаз
дымнеикәа атцыхәағы илеиуаз акәарахь иғынеихеит. Вақа шақа
утаху абна раса амажын. Абар 40-қа раса ацашә рхыысы иманы
дықхалт.

Матбеи данеыжәлоз арасақәа рцашәқәа касыжәк акәырша-
ны иаағеиқәан, инеииркит. Амала, амарца, угәуеаныз, акасыжә

уцәамтны апашәқәа апша рыдышәшәалар хәартам, иамкыргыы калоит, ихәеит Гъаргъ мыжда игәы дтаччо.

– Итабуп, шәымш аабзиахааит! – ихәан Матбеи, аоныка дцеит. Адырфаены ицшәмагы иаргы арасақәа ионы аварафы еитархаит пату рықәтцаны. Шықәсык тцит, ышықәса тцит, арасақәа ҫдырффоит, идрашәоит ак рыгрыжьюам. Абар шыта хәышықәса иртоуп, ак фәлохәа ирбазом. Гъаргы Матбеии еибабалоит, аха араса азбахә ада хәатә аурымахым, рхахыгы иааиуам.

Абас быжьбака шықәса антцы, арасақәа цырақәак рфәлеит. Матбеи араса ифәлақәаз ацырақәа дрыхәацшын, еицыхәхәашәа ибеит. Ацырақәа ифәлоз акыр акалара иадхәлеит. Икалеит аныргәахәа ифыхны иаарган, ацәа мчыла иаыхны, инархәы-аархәуа иахәацшуеит.

– Уара, абри Гъаргъраа ррасажәла сара избахьюу акәымшәа икоуп, – лхәеит Матбеи ицшәма. Ицахеуеит хәа иалаган, хапыцла иауам, амфы иқәтцаны цәгьала ак цыреит.

– Аа, уаргы саргы анышә хаганда, иаасзуузеи! – ихәеит Матбеи.

– Изакамызеи, уара? – лхәеит ицшәма.

– Изакау бымбои, абна расоуп хжъаны ихәитаирхаз, – ихәеит.

– Уаргы цәгьарамзар бзиа изуузомызт, ишыа имуази, – лхәеит дыччо.

Адырфаены ашыжь иеы акәадыр нақәитцан дыфөыжәлан, Гъаргъ ифы сцап, мацаркгыы зжәып, арасақәа рзыхәангыы «табуп» хәа наиасхәап, ихәан, Гъаргъ ифы дылеыжәтцит. Еицәажәо иштәаз Матбеи даацәажәан:

– Гъаргъ, даара итабуп ани араса ажәла бзиа ихәутаз азы, сынтәа мацк акарагы фәххит, – ихәеит.

– Нас, илгәапхо уцшәма?

– Илгәапхо закәи, уара, зықәлацәа ирылшәаша, абна расоуп исутаз.

– Уара, Матбеи, итцегь укәышыз цьышыон, аха баша стәы сажьон, – ихәеит Гъаргъ.

– Иауазеи?

– Иауазеи умбои, уара еснагъ уццакуеит. Дара бна расақәан иа-шоуп, аха аццакра акгъы иаңсам. Урт даара хәычы-хәычла аоны иашыцылоит, нас, ҫнатә расамхо!, – ихәеит Гъаргъ.

ГЪАРГЪИ ДАЖЪИ РЕИЦНЫКӘАРА

Гъаргъи Дажъи Хәаң цсрак ағы иқан, ихынхәны иаауан. Ус, еи-цәажәо Хәаң ахылағъара ианлалбаа, раңхъа инзыдгылаз, ибзианы ирдыруаз Иазат инхарта акәын. Инымҫахытдыр цәгъа ирым-базт, Иазат, уқоума, хәа рыбжъы надыргеит.

– Бзиала шәаабейт, аңшәма аоны дықамзаргъы хара хақами, шәааи арахъ! – лхәан даарцылеит Иазат иңшәма.

– Итабуп, шәбеиахааит, иахбарц иахтахыз Иазат иакәын, – рхәан рымҫахъ рғынархеит. Ишнеиуаз Дажъ даацәажәан:

– Уара, Гъаргъ, Иазат дхәқәымшәазаргъ, абра Цыырхәа хәхълалбаауа Цәеи Къағ хәа ҫызак дсымоуп, убри иғы хамҫахытцып, дсымбеижътеи акраатцуеит, ханрылапшып, маңаркгъы хжәып, – ихәеит.

– Сара изықәкны исымаз Иазат данхәқәымшәа, Аңха қаңшь хәхнықәсуа инхо стынха бзиа Сақаниа Шәлиман иғы хамҫахытцып хәа акәын, – ихәеит Гъаргъ.

– Ус егъа иқазаргъы, раңхъа сара иахысхәаз Къағ икны хнеип, издыруада уигъы дхәқәымшәакәа дқалозар, нас уара ишутаху, Шәлиман иахъ хәиасып, – ихәеит Дажъ папатқәыр, ибз иқышә иаақәшыуа.

Къағ игәашә ианнадгыла:

– Къағ, уқоума, Къағ! – рыбжъы надыргеит. Ус, иңшызар Къағ иңшәма, бзиала шәаабейт, шәтал агәарц, хәа даарцылеит.

– Къағ дықоума? – хәа дтәаит Дажъ.

– Уи уск атыхәала цъара дымңар қамлазт, убрахъ дцеит.

Ус акәзар, бымш аабзиахааит, рхәан, рыгеқәа анаақәдыргъежъ:

– Бзиароу шөыззныкәо? – дтцааит Къае ипшәма.

– Исхәози, уск атдыхәала дыстахын, – ихәеит Дажь.

– Нас сара иасымхәари, исашәхәар закәытә усу, – лхәахт Къае ипшәма.

– Мамоу, уи нас сара данызбалакь! – атак ныкаитцеит Дажь.

Уашьта рымфахь рёынархон еипш:

– Дажь, сара исоухәар изакәытә усу, макъана ажәа еитасхәартә сыкоуп! – лхәахт Къае ипшәма.

Иабалтахыз пхәыс кадыць, хацәақәак ыкәыргъежьбаауа, аха илаҳашаз акәымзи дықәзыргъежьбаауаз.

Къае даныхәачыз ихыста нацәа қдума акы ицәатцахазаарын, зынза имыхәазо, ацәеи абафи еикәыршаны иқәацәза изынханы иман.

Згәахы цтцәаз Дажь ацшәмапхәыс ихы налықәикын:

– Дзыстахыз, бымбои, абрахь санаауаз ацшәмапхәыс лыкекажьны дсыхәеит. Дзысыхәазгьы убри ауп, афны жәабака кәата антцаны илымоуп, арахь акәтагь рымоу ирымаму лыздыруам. Арахь уанаауа Къае дукәшәозар, думаны уаар, ани инацәа хьыцсаашәа икоу акәатақәа акәтагь рымоу ирымаму алагәатаразы цәгья иманшәалоуп хәа салхәан, – ихәеит Дажь.

Уи акәхеит. Лқьышә азә дынтасызшәа нақ лёыналхеит. Даргьы рымфахь рхы надырхеит. Ус Ацха қацшь ианнықәс, рацәак ихарамкәан инхоз Сақаниа Шәлиман игәашә инадгьлт.

Шәлиман данычкәыназ «ацша» иахкьаны ифшьапыкгьы ихәомызт, ф-лабак итцаргьыланы акәын дышныкәоз. Арака ацшәма хәа абжьыргара рыкәымшәеит. Шәлиман игәашә ааигәара илабақәа итцаргьылан дгьылан. Арт игәашә иаадгьылаз ауимдырхуаз, илацшгьы нарықәшәеит.

– Уа бзиала шәаабеит, шәтал арахь! – ихәеит Шәлиман.

Шәлиамни дарей ацшәақәа ааибьрхәан, рыкеқәа нафәхәаны, еиманы афныка иныфналеит.

Нас, фырцьанк аанкыло рхәы мазеихаанза хәа ишафьыз Дажь даацәажәан, Шәлиман изеитахәара далагеит ирныкәашьыз. Ац-

срағы ишықаз Хәап, нас Чамагәуа Иазат иғы ишеикәымшәаз. Цәеи Кьағғы аоны дышрықәымшәаз, нас иара иахь ишымға-хытцыз, ухәа акы аанмыжкәа.

– Кьағи Иазати урт дунеихаан аоны итәо роума, иахьа рхы ахькыдугғы анцәа иоуп издыруа, – ихәеит Шәлиман.

Иахьа иахьнеилак уамак ацәажәарақәа рыгерыламырхәкәа иа-иуаз Гъаргъ дахьтәаз:

– О, Шәлиман!– ихәан җааитит, – ҳғы бзиа ахәааит, аха иара уаргғы, зылпха ҳауша заа ушьапқәа умихит ауп хәа, иахьа аоны уахбоны хәа удыруазма.

Шәлиман дааччан, уигғы анцәа иакәын издыруаз, – ихәан исасцәа днырҗацшит.

АМҖТӘЫ ШЬАПЫ

Гәдоутә уфалсны Хәапшьыратәи амға уахьынанылатцәкьо ауп иахьыкоу Гәдоутатәи ацсыжырта ду. Абри ацсыжырта ахьаан-тцәтцәкьо ауп дахьынхо Гъаргъ иоыза алафхәаф Мәтбеигғы.

Мәтбеи изшьапык нҗакны ихтцәан, убри акнытә дызланыкәоз напыла икаитцаз амҗтәы шьапы – «апротез» ала акәын. Гъаргъгы данычкәыназ дзыкәшәаз амашәыр иахьканы иаргьа шьапы ихь-уан, иааинубаалартә дцыркьуан. Җнак Гъаргъ Гәдоутантәи җыла аоныка дауан, хәычыкгы иашьтахька дыццакуан. Мәтбеи иахь амғахытцра уеизгғы игәы итамызт. Гъаргъ Мәтбеи игәашә данға-вала дыцшызар, ашьашәырағы игәы ағада ирханы ацәартағәы дықәианы ицсы ишьоит, имҗы шьапы ихчаны иргыланы. Ари ас ағада игәы рханы деипхьашьшьаа дышиаз збаз Гъаргъ ибжы наиргеит:

– Икоуи, уара, уцсы тоу, мамзаргғы ағада угәы рханы аҗа-зыкатцара уаҗу? – хәа, Мәтбеи ахьышәтхәа ацәартағәы дьыкә-тәан, иааиз Гъаргъ шиакәыз аниба, – уа, бзиала уабеит, утал арахь! – ихәан, «ипротез» итцаргылара дналагеит.

– Итәбуп, уажәтәиала уахь анеиха сымам! – ихәеит Гъаргъ.

Матбеи имәтәы шыапы итцаргылара хәычык дадхалт, уи иа-мыхәхәоз асахтанқәа иеиқәа амақа икылхны ишьәтцаны, днеин Гъаргъ инапы ааимихит.

– Уара, Матбеи, уанацәалбахт, абриақара уаапсара уганаә еилаххаа анышә иахьамоу унарылацшны уақа шыапык еибгаз узымпшаазеи? – ихәеит, дыччо Гъаргъ.

– Аа, Гъаргъ, ари ацсыжырта уара ишутаху уталан иутаху қау-цо, егыиуа иказам. Уа дамоуп иахылацшуа ауафы. Уи абыржәааи-гәа сиқәан, шыапык еибгоу умазар, исыт хәа. Санихәа, уажәтәиа-ла еиқәау акгыы сымам, амала сгәысәанызаап, еиқәау ак сцы-хьашәар ус унсыжыуам, ихәеит, – Матбеигы даапышәырччеит.

Нас, еицах Матбеи, Гъаргъ ацәажәаха имтакәан дналагахт:

– Гъаргъ ацсыжырта ахылацшыы уара ибзианы уидыруеит, усгыы сеихәеит, иутахызар ани уфыза бзиахә Гъаргъ ишьапы афыз-цәа шақа утаху ыкоуп, иустап, хәа, аха сара мап скит. Гъаргъ ишьа-пы дамыға атқкыс сымәтәы шыапы еиха еигъуп хәа иасхәеит.

Гъаргъ акраамта Матбеи диқәапшуа дгылан, атакс иитара изымдыруа. Нас даацәажәан:

– Атак ақатцашьақәа бзианы иутцазаап, иахьахәаз анышә нта-сыпсааит! – ихәан, иеы наршәаны имфахь ифьинехеит. Матбеи-гы ифыза дахьцоз дишькляцшны дыччон.

ГЪАРГЪИ АПОЛУТОРКА АНЫҚӘЦАФИ ИРЗЕИБАУЗ

Ари ахтыс Гъаргъ данақәшәаз 1936-тәи ашықәсқәа рзыхәан ауп.

Гъаргъ иашьеихабацәа рычкәынцәа Еснати Хәатхәати, 60-60 пқал зкуаз ауалырқәа ф-камбашь уардынк ифрықәыргыланы ам-фа иқәлеит, аха амфақәа ахырахәымыз иахкьаны, рымфа рзы-рласуамызт. Шьыбжь каларц рацәак агымкәа, Афон ифалалеит. Ицшызар тақмадак иартмак кны амфа дангылоуп, еафратага-

ланшьтахьтәи ахьта изымычҳазаап, деитцагәгәа. Руардынқәа ирывагыла ианынаивала, аңсшәа иархәеит. Гъаргъ идырит ари атахмада Ақәақа ихы шхаз, аха ацара шилымшоз.

– Сатамзааит, аха Ақәақа уцозар акәхап, – анихәа, – ааи, шыжьаахижьтәи амҕа сангылоуп, аныкәара сълшом, – ихәеит атахмада.

– Ақәакоуп ҳаргы хәхьцо, иулшозар ауардын уакәсыртәап, – анихәа, атахмада дгәыргьатцәа даакәлеит. Нас, Гъаргъ атахмада иеидара ауалыр аган ағы инаватцаны, иара днаган ауардын ахәда дныкәиртәеит. Гъаргъ атахмада диатцааит бзиароу узызныкәо, хәа.

– Сычкәын Ақәа ашьхаруаа рышкол дтоуп, ари амчыбжь азын ихабар хамбеит. Стакәажә тыц ансылымтаза, фатәкәак аашьтыхны амҕа санылеит. Анцәа илпха зауша шәара шәакәымзар, исылшомызт, сгьежьыр акәхон, – ихы дахашшаауан атахмада итагылазаашья шуадафу, иаагарта шмачыз ухәа иуазкәа рхәара дағын. Ус, ипшызар рышьтахька аполуторка машьына рышьталаны иаауеит.

Гъаргъ иараминут ус избейт: «Ҳарт Ақәа ашамтаз зны хәеи-уеит, уаанза ари атахмада ахьта изымчхар кәлоит, абри иаауа аполуторка аанкыланы дакәыртәаны дсышьтып».

Гъаргъ ауардынқәа акыр дынрапысын, аполуторка ауардынқәа ианаарывала, инапы ҕышьтихит иааникыларц азы. Аха аполуторка иакәтәаз саламгы кәмтакәан диасны дцозшәа аниба, иҕнапык неифытцакны атыршә асра далагеит.

Абас 50-ка метра днаскьаны даангылеит, ихы акабина иаакылганы, – шьто надо? – ихәеит, акцент итаны. Гъаргъ данынаидгыла, аңсшәа ихәеит, аха иара атак кәимтцейт. Гъаргъ ахәара кәитцейт, Ақәанза уцозар, абрака тахмадак дхацуп игәы рахәым, насгы ахьта изычхауам дхазга, хәа.

– Ақәагы сахьсуеит, Галынзагь сцоит, аха утахмада иаха сымам! – ихәеит. Гъаргъ аполуторка ашә аартны аныкәәаф иашьапкра дафуп, аха умцсит, иуам. Имашьына аус аруны ацара иеына-

зикуан еипш, Гъаргъ еиҫах дихәеит, иҫалозар суҳәоит 20 маат-гыы ацара устоит, Аҫәанза абри аҫахмада дхазга хәа.

– 20 маат мацуп, 50 маат сыт, уҫахмада дчыгәза Аҫәа дышгы-лоу убоит, – иҳәеит.

Гъаргъ дкәит, дшәит, 20 маат еиҳаны еицу ишҳамам хәа.

– Нас, 20 маат рыда шәымамзар, шәымш аабзиахааит! – иҳәан, Гъаргъ дшыҫатцәыҫатцәуаз имашына аус ааруны иҫынеиҳеит.

Гъаргъ ицсахы пжәо, нас иумуазар, саб дахьцаз уцеит, иҳәан аурдынқәа рапхьа дгыланы, аполуторка злацаз ала рҫынархеит.

Ус, Ешыра ладатәи амәала ашышьыхәа еишьтагыланы ацара иаҫуп. Актәи архәара иавсит, ус ашышьыхәа аәбатәигыы иав-сит. Акамбашьқәа акызга баапсқәа рҫы ашышьыхәа рыгәшәа хәо, ахцатәи архәара иаавсзар, абар ассир, Гъаргъ «иполутор-ка» мәахьбан анаараҫы ашьтахьтәи акәырқәа ажра итагылоуп, ацхьатәиқәа ажәәан ахь рхы рханы игылоуп анцәа иҳәошәа. Аныҫәцаә дтытцны амәа дангылоуп иҫаитцара изымдыруа. Ари збаз Гъаргъ анцәа успыхьаиршәеит, хәа игәы даатаччеит. Иа-нынаидгыла:

– Охо! – иҳәан Гъаргъ, акамбашьқәа ааникылт. Нас аполутор-ка аныҫәцаә иахь ихы наирхан, цасхәа дыччо «гамарцьоба!», иҳәеит. Агыруа амашынаныҫәцаә ҫитзом.

– Ажра уҫахаит акәу, итцабгааит, – иҳәахын еиҫах дааччеит. Уажә Гъаргъ амрагәырғьара ихы иҫоуп, иҫаххар хә-минутк ры-ла имашына ҫытганы амәа инаниргылоит. Еиҫах Гъаргъ даа-цәажәан:

– Уҫахызар уҫызгоит ажра уахьтажьу, – иҳәеит.

– Иулшару? – дтцааит агыруа дыпхашьаны, Гъаргъ дызи-хәамцшуа.

– Уи сара избап, пшь-камбашьк рымч акрыҫоуп, уҫыгара сад-халарым, аха заҫа маат суҫои?

– 20 маат устоит, – аниҳәа, Гъаргъ ихы ааиртцысын, – 100 маатк еитцаны исытгәзом, – иҳәеит, – аҫахмадагь Аҫәанза дугоит, мам-зар, умш аабзиахааит, уа угылаз!

Агыруа акыр дхэыцит, иҕаитцози, ма Аҕәа дааны машынак цшааны иааганы итигароуп, мамзар уатцэы зны машынак ҕыа-лаханы иқәымшәозар, уаха ытыцшыа имазам.

– Ибзиоуп, нас, 100 маатк рацәагәышыоуп, аха мамзар уатцэ шыыбжыонза Гал сымәеир, сусқәа цәгыахоит, – ихәан, 100 маатк апара аатыган Гьаргь инаииркит. Гьаргь 100 маатк инапаҕы ианааникыла, – ари амацара азхазом! – ихәеит.

– Нас уаха иутахузеи? – дтцааит агыруа машынананыҕәцаә.

– Амашына аныҕәцара азин злаумоу ала ашәкәы умоу?

– Уи заҕахи? – дтцааит агыруа.

– Иумазар, арахь иаасырбеишь! – ихәеит Гьаргь.

Агыруа дхэыц-хэыцуа, ари рацәа исықәикзеит, ихәан, ицыба иаатыган иршахатга шәкәы Гьаргь инаииркит. Гьаргь 100 маатк иикыз агыруа иршахатга шәкәы инагәылатцаны ицыба днахан интеитеит. Нас, Гьаргь иашыцәагыы иаргыы ауардынқәа амәа аганахь инаргыланы, асапыцықәа нарытцаргыланы акамбашықәа аатдыртлеит. Азынцыырқәа ааипцшыны, ауҕәқәа инырҕаршәны, азынцыыр атцыхәа аполуторка ацышә инадихәалт.

– Уашыҕа унеины, умашына утал! – ихәеит Гьаргь.

Агыруа имашына агылашыа зеипшраз ала акыр дышшәаз убартә иҕан, ииулакь дахынкәакәалан дынтатәеит. Гьаргь иашыцәа Хәатхәати Еснати акамбашықәа инарывагылан артцәаахәа ирытцәхәхәаны афырмахыц анырхырҕыа, ацыбаа хәычык рбазаргь аполуторка амәа иландыргылт. Гьаргь днеин атахмада дааиган, амашына ашә аартны дынтаиртәеит. Атахмада амашына дантаиртәоз Гьаргь илацш нақәшәеит аатцәак азна ачабаба штагылаз, афәы лаха-лахауа. Ари аниба Гьаргь аатцәа даахан өба аахихын иашыцәа инадиркит, амәахь хнацхалап хәа.

Даеакы аахихын атахмада инаииркит, ари амәахь уахыцо ифала хәа.

Гьаргь агыруа ихы наиқәикын:

– Ацбармыкыае ухәзпшыз, ашыыжь уа хқалоит, нас уршахатга шәкәы уаҕа иустоит! – ихәеит.

Гъаргъ аҫаҫмадагъы ихы наикәиқын:

– Ашьыжь аҫбармыкьяҫы хнеиаанза уа амашына уҫатәаз! – ихәеит.

Агыруа имашына аус аирун имҫахь дцеит. Гъаргъ иашьҫеагъ иаргъы руардынқәа аатҫахәаны инарышьталеит. Амҫа иқәланы ишҫоз Гъаргъ иашьҫеа иазтҫааит, уара, Гъаргъ, ани 100 маатқ иқәнагатҫәкьаны имухит, аха абни амашына зланыкәицо иршахатга шәкәы зимухызей, хәа.

Гъаргъ иашьҫеа рахь днапшын, ани иҫыза аламыс зҫәызхьоу, анҫәа игәампҫаз ауаҫы ишәкәы имсымхыр, ани аҫаҫмада хала дахьамбо днеир дылбааицаргъы калоит. Убри азоуп изимысхыз, ихәеит.

Ашьыжь ауардынқәа еишьтагыланы аҫбармыкьяҫы ианней, агыруагъы аҫаҫмадагъы амашына иаатытцын иаарпыланы аҫшәа рархәеит. Гъаргъ иҫыба дылталан аршахатгагъ апарагъ ааҫәыриган агыруа и-100 маатқ ила ишабоз аҫаҫмада инеииркит.

– Абри 100 маатқ еицу аишьҫеа хәхьзала уҫкәын атҫара иҫоу ихазит. Аҫсны азын дтҫеимшны дкалааит! – нахәаны. Хазустҫәоугъы абарт хауп, хәа наиахәаны, нас агыруа ишәкәы наиирқын:

– Абзия кауҫар, абзия уҫылоит! – ихәеит.

ДАРЫКӘ-ИҫА МЫСТАФА

Арасазыхь инхо Ломиааи Лыхны ақьтан инхо Лабиааи аамтала еиҫытцыз аишьҫеа роуп.

Лыхны инхо Лабиаа рабду уаҫшьрак атыхәала Арасазыхь далымҫыр амуит. Лыхны нхарҫас ишьтихит. Ускантәи аамта ишахәоз ала, рыжәлагъ хәычык иаарыҫсахын, Лабиа хәа икарҫеит.

Аламиакәа реихабы Лами Гәәҫа ауаҫы дырнитҫеит, аишьҫеа Лыхны инхоз пату змаз Рашьыти Мытеи Лабиаа, абригъы-абригъы амш аены хәшәзыпшуп, аишьҫеа нақгъы-аакгъы хаибарауп хәа.

Лабиаа ауақы данырныртца, аеазықатцара иалагеит, иааин Гъаргъ адырра иртеит, Арасазыхь инхо ҳашьцәа ҳақхьейт, ика-лозар ухы ҳхумбаан, еихабыс ушьтаҳхыр ҳтахуп абри амш аены ҳәа. Гъаргъ мап имкит. Иалхыз амш аены иееилаҳәа-иееилаца Рашьыт иҫы дынкылсит.

Зегъ мазейн, афатә-ажәтә, агәыла-азла ирыщныкәараны иказ зегьы рҫейрхианы игылан. Рашьыт даацәажәан:

– Арасазыхьынза акыр бжьоуп, шәлеи араҳь, астал мазейуп! – иҳәан, иман дныџнашылт. Крырфит-крыржәит, уимоу аха-цәа рқьафқәагьы чыгәза икарцеит, Арасазыхьынза егьацъара ицап ҳәа. Рызегьы ирзыпщны игылаз автобус илақәтәан рымџа иқәлейт.

Дарыкә-ица Мыстафа ҳәа дықан агаҫа. Лакр Мырзақан иаҳ-тынра ахьыказ иацәыхарамкәан дынхон. Мыстафа тырқәа хьлтц-шьтрашәа дықан. Дарыкә-ицацәа ҳәа ашәкәы итагалан.

Мыстафа хџык ацацәа иман, урт ирхьлтцызи дарей – зегьы неидкыланы 17-џык ауаа ықан. Изыхьказ здырхуада, ржәиб-жџыкгьы цыркьцәан, рызегьы арымараҳь ала акәын ишы-цыркьуаз.

Автобус иақәтәаз зегъ лах-ҫыхза, Гъаргъ лафк нарылейтцон, нас уи ҳәатәыс ишрымоу, даеакахь иниасуан.

Автобус Гәдоута иалсуан еипщ, азџык-џыцъак рақарагьы рых-қәа нкьдтцаны ицәейт. Ус дыцәейт Гъаргьгьы.

Автобус Акәа иалсит, Азџыбжъа иналагылон еипщ, Гъаргъ ацәа даалтцын, илақәа ааиркәычит. Аденцъыр иадыршәлаз апарда днахан адәахьы днапшызар, џыцъа ахацәа армаараҳь ала ицыр-кьуа ибжъаланы ишнеиуаз илапщ нарықәшәейт.

– Шәанацъалбахааит, араҳь шыбжъ ааит, ари ҳзықәтәоу меит-атцзои, уажәыгьы Дарыкәа-ица Мыстафа игәашә апхьоума ҳахьыкоу? – аниҳәа, адәахьы ипшызар, Гъаргъ илапщ зықәшәаз ангәарта, иаурымдырхуаз ари ииҳәаз зызкыз, зегьы айбарччара иналагеит.

САРА АМАРДУАН ААН...

Гъаргы Матбеи крыфа-крыжә иангыла, инеин аца атцака ашьашәыр ағы рымала итәаны ацәажәара иағын. Матбеи уашьта ацара иеыназикуан еипш, агәашә абжыы анаага, инапшызар, еуа-фык агәарц дааталейт.

Гъаргъ доагылан аеыуаф иахь иеынеихейт. Еыла иааиуаз-гыы Гъаргъ дауизымдырхуаз, Дәрыпшь ақытан инхо аеыбгаказа Кәыцба Маска иоуп.

– Уа бзиала уаабейт, уеыжәтц! – ихәан, Гъаргъ данынидгыла, иажәа фбамтәкәан Маска дылҗеыжәпан Гъаргъ апсшәа наеихәан, илеибартәақәейт.

Маска дшылатәаз еипшьтәкья:

– Матбеи, уаргыы заманала ара усыкәшәейт, – ихәейт.

– Бзиароу? – дтцааит Матбеи.

– Бзаиармкәан, компаниак азын срылоуп, уаргыы Гъаргъгыы абра сысписок шәануп, – ихәейт.

– Уи бзиами, измада, ура, акомпаниа? – дтцааит Матбеи.

– Барчан-ипа Хацъарат, абыржә иааиуа асабша, – ихәейт Маска.

– Иа, анцәа ицъшьоуп, Хацъарат еснагь игәы иалан ичкәынцәа ахәса ахьяарымгоз, рыуа изгәагыыда, ура, Маска, апцхәысаагара? – дтцааит Гъаргъ.

– Хацъарат ичкәынцәа тоуба рухъейт, Гъаргъ, амшын акәара пцхәыс дықәны, азәгыы дшаахамгара хәа, – ихәан, Маска дааччейт.

– Нас, закәытә комапниоузеи имоу?

– Ифны иныхәойт, – ихәейт Маска.

Гъаргъ дахьтәаз:

– Кох! – анихәа, иажәа ажәа апццаха иамразакәан Матбеи дахь-тәаз даацәажәан:

– Хаит, закәытә рыцхароузеи Хацъарат ихъыз, хазшаз илпца хамазает, ифны адыд аахейт акәу, ура?

– Мамоу, Матбеи, изакәытә дыдуи, даара афны бзиа кәаитцейт, амардуан дахьымзейт акәымзар. Афны иныхәойт, ахаршәгыы

ылихуеит, – атак ныќаитцеит Маска дпышәырччо, уажә урт дыз-ланагалаз уеизгы-уеизгы цәык шилырхуаз аќара агәра ганы.

– Ари афыза азәы иахахьюу, уара? – ихәан Матбеи, Гъаргъ иахь-гы днылацәќәысын дналагахт, – сара схаан ианызбаз, ирныхәоз аоны адыд-мацәыс зпырхагахаз акәын.

– Уажә ус имодахеит, иќахцари, – атак ныќитцеит Маска.

– Уара, уи зегь бзиоуп, аха нас амардуан зыхќеи, аоны бзиа аныќаитца? – дцааит Гъаргъ.

– Хацъарат кәрышыла деихьибамгзеит, акомпания кайтар, иаанаго ахаршә ала амардуангы кайцозар акәхап, – ихәан, Маска дааччеит.

Гъаргы Матбеи егыччом, ус акраамта иштәаз ейтах Гъаргъ даацәажәан:

– Матбеи, уара уца асабша акомпанияхь.

– Уара иугәйтои, иаргы уаргы цәгъала ейбабаша. Хацъарати уареи шәеилыцуама? – Матбеи дпышәырччеит.

– Сара исгәйтоу умбои, Матбеи, Хацъарат ионы абжак ныхәан, абжак ус иаанижьюама, уажә аоны иныхәозар, уара уазхап. Саргы амардуан даналгалакь имныхәакәан ус иаанижьюам, иахбахьюу Хацъарат иакәзар, усқан сара сцап, – ихәеит Гъаргъ

ГЪАРГЪ САМЦАЛ МАХӘФЫЗАРА ШИЗИУЗ

Ешыра ақытан инхоз Самцал иабхәараа абри амш аены махәра уаахапхьоит хәа адырра анирта, абгъаахәа аеазыкатцара далагеит. Нас ус иагызбеит фызас Гъаргъ дышьтысхып, ифыжәшыагы бзиоуп, илафгы пату амоуп хәа избаны. Абас-абас хәа Самцал днеин Гъаргъ ианиеихәа, мап имкит Гъаргъ. Самцал дааиахәмаршәа уажә уа хашцеилыргахо хәа анихәа, – сара избахьюу Гъаргъ уакәзар, уара ишеилургац еилургоит, – ихәеит Самцал.

Афәхәаразын рызегь изахәаз аихабацәа, агәыла-азла ухәа ицныкәаран иќаз зегь Самцал игәаратаф еикәшәеит. Нас автобус

илақәтәан амҕа иқәлеит Ешыраҕа. Ианаамтаз инеит. Апшәмацәа рҕылан адсшәа рархәеит. Рхәы анмазеиха, илатәан афара-ажәра иалагеит. Атқ ашарахь инеиуеит, шәахәароуп, кәашароуп, еидцаланы ажәра иафуп. Мац-мац асталқәа тацәуа иалагеит. Гъаргъ изынхази иарей иафәршәзаны ажәра иафуп алафқәа ныбжыагало. Уи акәхеит, аацәылашон зегъы гәарцныхәа иазцшны агәарц афы игылан. Астал афы зегъы ириааиз Гъаргъ шиакәыз аниба, Сампал игәырғара хәаак амамызт.

Гәарцныхәахь ихацхьяанза, зык нкастәап хәа Гъаргъ ифаны-неиха, Сампал днаихъзан ижәҕа ааникылеит.

– Сампал! – ихәан, фәаитит Гъаргъ, – ишпоубей, нас хәстол амҕафысшьа?

– Даара итабуп, Гъаргъ, абзиара ду исзууз азыхәан! – ихәеит Сампал.

– Икоу удыруоу, Сампал? – ихәеит Гъаргъ мыжда.

– Изакәызей? – дцааит Сампал.

– Изакәу умбои, сқяф гәгәаны иқатцаны сыкоуп, иулшару ура сеикәа ахәымцяр аацыртны азы скартәара?

– Иауазей, уи ақара сылымшакәа, – ихәан, ахышәтхәа Гъаргъ ихәымцяр аациртлан, азы икаиртәеит.

Аха араҕа рыцхарас иқалаз, зқяф бзианы иқаз Сампалгы, иара имазарақәа икыз цышьан, иеикәа ирбаазагәышьызаап.

УАРГЪЫ ҒЫ БЗИАК УАҚАРОУП

Хыгә ицкәын изыхәан ачара ду иуан. Ажәлар ааира иафын. Гъаргъ агәарцаф шәнеишь-шәаишь хәа дгылан. Ус ауаа рыжәпара далагыланы, Хыгә итынха бзиа Еснат агәарц дааташылеит. Еснат инапы фәхәаны игәйдхәалан. Уи даара дуафы нархаран, ипатқәа хыршаны, дзымбацкәа дызбазгы абни дзыжәлада хәа димазтаарц залшомызт.

Гъаргъ, Еснат ицзи иарей адсшәақәа анаарейхәа, Еснат, унапы иахъзей хәа диазцааит.

– Шәарт азәыр шәыҕазу сыздыруам Гъаргъ иан лыцсанышәәтараҕы, аха сара убрааипш ааигәә-сигәә исымбац ажелар рацәаны афатә-ажәтә иагымкәә, аиҳаразак аәеикәәтцәә бзиа ирылаз, да-ианза умнеиааит, Гъаргъ, уан бзиа дымәәцугеит, – ихәеит Мақсыс, абри уажә апсраҕы сыҕазу, сыҕамзу идыруашь, хәә Гъаргъ диҕәапшуа.

– Мақсыс, уара уиашоуп, сан лыцсанышәәтараҕы ауааггы цәгәамкәән иҕан, афатә-ажәтәггы ихәмаз ахәычала хәцәгәамызт, аәы хәә узҕызггы хар амамзыт, амала сара акзатцәык сгәы иалоу, абарт еикәуцхәазаз уара зеггы уахьрыкәымшәаз ауп, – ихәеит Гъаргъ.

РАЦӘАК ШӘЫБЖЪАМЗААП

Гъаргъ Мгәызырхәә ақытан Жьиаа рҕы тынхак дыпсын, уатцәы апсанышәәтара акәзар, иахьеипш днеины дтцәуеит. Ус, акраамтә идтәалази иареи шеицәажәоз хатцак даарыдгылан ҕәаитит:

– Гъаргъ, апшәмацәә ахәара кәртцөит, абна аәны атцәка аишәә мазеины игылоуп, иудтәалоуггы уарггы шәнеины унарцә бзиа-хааит хәә шәхәарц азын.

– Мап, сара уатцәы саауеит, – ихәеит, аха иааиз иаҕаршәзаны имуит. Инеин рнап зык нақәтәаны илатәеит. Акы-әба ааныркылахьан. Гъаргъ рацәә ицәыхарамкәә итәаз Мхьал зыхьызыз ахатца иахь лафқәакггы рҕынаирхан, аха уи иҕнытә иара ишитәхыз атак иаҳауамызт. Акы иналацәажәо иштәаз, ани Мхьал даацәажәән:

– Гъаргъ, сара уздыруеижьтеи акраатцәуеит, аха уаә дахьыну-хәәпшуа ушықәс адырра ицәыуадаәуп. Сәтамзааит, аха шака шықәса ухыттрызеи? – ихәеит.

Гъаргъ атак ныҕаитцеит 80 шықәса, хәә.

– Аа, – ихәән, ихы ааиртцысит Мхьал, Гъаргъ ииҳәаз иаҳау-имаҳау узеилымкаауа. Даәә тцәыцак акара анааныркыла, Гъаргъ, Мхьал иаапшымтәаз, – уара, Мхьал, шака шықәса ркынза укала-

ри? – дтцааит Мхьал, хәычык илымхәқәа ирыгзаарын, ианимаха иганаф итәаз абас-абас хәа аниеихәа, – 51, – ихәеит Гъаргъ иахь ихы нарханы.

– Коҳ! – ихәеит Гъаргъ дахьтәаз.

– Изақәызеи, Гъаргъ? – рхәеит итәақәаз.

– Уара, ари Мхьал, Таркьыл Минас игәыжьи иареи рацәак рыб-жьамзаап, жәбама! – анихәа, зегь ахьтәаз иааибарччеит. Мхьал иҕалаз закәыз цқьа изымдыруа, – ус акәхап, Гъаргъ, сааукәыхшоуп! – ихәеит.

ГЪАРГЪ АФЫ АГЪАМА ШИДЫРБАЗ

(Зметраж кьафәу афильм алхуп)

Фазын-ица Кәаста ицәымза шьтыхра захәаз Гъаргъ иашьцәагьы иаргьы агәарц ианааташыла, Кәаста иашьцәагьы ичкәын-цәагьы ажәлар ирылартцараны иҕаз афы еимактәыс ирыман.

Шьоукы иацсоуп рхәон, даеа шьоукы, ари афыза афы ажәлар ирылатцаны ххы хзырпхашьом хәа аимакра иафын. Ус, Кәаста иашьа Мадрыс итахеит афы агьама Гъаргъ идырбарц, иахихәаауа гәартарц. Абас-абас анырхәа, Гъаргъ мап имкыкәан дрыцны аоцара иныонашылеит, 50 цхал зкуаз ауалыр арыптцә аамхны атцәца аазна афы Гъаргъ инаидыркиит. Гъаргъ иатцәца итаз афы хәычык нахыркьашаны инкеитәан:

– Унарцә бзиахааит, Кәаста рыцха! – ихәан инеифеикит. Абас хцака фамфа нылбаайдон еипш, иатцәца ааифихын, ифәы итазгьы наҕ инкеитәан, иатцәца итазгьы ауалыр инадитәалеит. Игылан ихәапшуазгьы неифацшы-ааифацшит иахихәаарызеишь хәа.

Гъаргъ иауимдырхуаз, егьеикәатцәамкәа-егьышкәакәамкәа зылеи шьақарлеи иҕатцаз афы аамта ишахыцахьаз, ажәраф акгьы ишапсамыз.

– Ишәыхьи абаапс, шәанацьалбахааит, ас еипш афы “цьбара” гәгәа даеа 10-ка ведра азы шьтнахратәы иҕан, – ихәан, дааччеит Гъаргъ.

– Уара узлахәапшуала, ажәлар рылатцара иаңсаны иҕам, – ихәеит Мадрыс.

– Сара сызлахәапшуала, ҳаңхәаҕа аарфара бааңсык калозар, тәфәанк ашәмырсыр ахәмуа иатцатәаны иаурсуазар азыхәан хәара зқәым ауп, баша икашәымтәан, ирыцхауп, – ихәан Гъаргъ, адәахы дындәылтцит.

САҢАМЗААИТ, АХА...

Мықә ақытан инхоз ртынхацәа Какалиаа рәы сасра хәа иҕан Гъаргъи иашьеиҳаб Михеи. Даара пату рықәтцаны ирпылеит изы-знеиз ртынхацәа. Афныҕа рыхынхәра аамта анааи, апшәмацәа апсшәа нарахәаны, амашьына аанфәсырта ашҕа амфәа иқәлеит. Ус ишнеиуаз зыхык ахыҕаз рбан, азы ржәит, нас ҳаңсгыы ааитаҳкып ашьашәырафәы рхәан, аҕатын иахо еицәажәо илатәеит.

Иңшызар, цхәыск ҕыз фаша дук дақәтәоуп, лгәышпы зегъ ҳам-тала ихыбны, аңҕара-ңҕарахәа даарывалеит. Гъаргъи Михеи фал-хатцгылт, аха лара абарт исхатцгылаз уаауп хәа дырфәампшзакәан, цсышәагыы мхәакәан, лымфәахь ацара дафуп. Михеи Гъаргъи ари уамашәа ибо инеифәапшы-ааифәапшит.

– Ари хатәалымбеит убо, – ихәеит Миха.

Абас жәохәка метра днаскәахьан еиңш, Гъаргъ ибжыы налы-кәиргеит:

– Саҕамзааит, аха минутк аҕара баахьаңшында, – хәа. Рацәак ахьаңшра лтахымкәа, ләы ағәра даахан даақәгъежыын, даагылт.

– Ғаңгәа-ҳабзиа фыңья ахацәа ҳабхатцгылт, апсшәа бхәаргыы ауан, – ихәеит Гъаргъ.

– Акы сазхәыцуан, сылапш шәытцамшәеит, – лхәеит.

– Уи бзиоуп, былапш хатцамшәазар, саҕамзааит, аха иарбан фронтыз бахыҕаз, абриаҕара хамта ахьбоуз? – хәа шыафәақәак-гыы лара лахь иныҕаитцеит Гъаргъ.

– Сара афронт ахь ус сымамызт.

- Нас, иабаабгеи абри ақара медал бапцхьа икыду?
- Ари ахшара рацәа ахьсоуз ақнытә исанаршьеит.
- Гъаргъ дпышәырччо уашьта такс илиташаз аеазықатцара дафуп.
- Нас бгәышпы изкнахаузеи? – хәа дтцааит Гъаргъ.
- Сгәышпы акәымкәа уаха иабакнасхауа нас? – лхәеит.
- Сара сгәанала, – ихәеит Гъаргъ, – иласкьаганы беипцафә икнахазар еигъызшәа збан.
- Избан? – лхәеит апцхәыс, лылақәа ҫхалцалан, лҫеы ағәра даахо.
- Избан бымбои, уақа еиха бмедалкәа рцъабаа адушәа збоит, – ихәеит Гъаргъ дфәпца-фәччо.

АКГЪЫ ХЗЕИҫЫМКААИТ УХӘАЗАР СМАХАИ

Гъаргъ ицкәын Едик, Иарославль ақалақь афә инхоз, апцхыназ итаацәа иман псшьара хәа дааны дықан. ҫнак зны таацәашәала аишәа иахатәаны акрышырфоз, Гъаргъ ицкәын Едик ихы наиқәкны фәаитит:

- Едик, ак сгәитоп, угәы ишабо сыздыруам акәымзар.
- Изакәызеи, саб?
- Изакәу умбои, сыцкәынцәа Мироди Васиҫеи рабхәараа Жьиааи Барцыцааи хрыцхьан иааганы ишақәнагаз ала рчарақәа қатцаны, хҫеицъыка агьама дхәрбеит. Уажә исзынхаз уара уабхәараа Кузнецовааи Валикәа иабхәараа Еныкьааи роуп. Убарт хапцхьақа еафратагалан, сыцсы штәу иааганы сҫеицъыка агьама сыздырбар, нас сыпсыргы сшәымтәуан, – ихәеит.
- Едик акраамта фымтзакәан иаб дихәапцуан.
- Саб, угәанала Валикәа иабхәараа Еныкьаа шақа тзы қаларыда?
- Сеидроу, анцәа рызирхааит, рыжәла дууп, сара срылаланы исымпцхьазац, аха иқазаргы 100-тзы еихамзар, еитцам, – ихәеит Гъаргъ.
- Нас, Еныкьаа зегы урыпцхьома?

– Еныкь ахәа дыкам, ҫаша дыкам, ҫанрыпхьа зегьы ҫаарып-хьароуп. Уара утәкәа закаф каларыда? – дтцааит Гьаргь, Едик диҫапшуа.

Едикгьы иаб иҫазшьақәа имдыруазеи, хәычы-хәычла алаф ахь ииаго, – саб, урт реидкылара хәычык ицәгьоуп, – ихәеит.

– Избан, уара?

– Избан умбои, саб, Кузнецоваа зегьы хрыпхьозар Иарославль ақалақь аҫы хә-нызқь тзы ыҫоуп. Егьыс Асовет тәыла ахьынза-назаазо миллионк азын рацәак рыгым, – ихәеит Едик дыччо.

Гьаргь акраамта ҫитүамызт. Нас даацәажәан:

– Изакеи, уара, Кузнецоваа уахгьы-еынгьы хьароума изҫу?

– Аиеи, саб, – Едик дыччо, – урт убас ибзианы иҫиауа жәлоуп.

Гьаргь ҫымтзакәан дхәыцуа, аганахь дыпшуа дтәан.

– Саб, узырхәыцуазеи? – ихәеит Едик, еита ачча даманакүа, иаб уажә ак шиҫәоз аҫара агәра ганы.

– Сзырхәыцуеи умбои, ахьара иаҫәымтцзо уабхәараа хрып-хьан иааганы, акгьы хзеиҫымкааит уҫәазар смаҫаи...

ХЫМШ РОУП ИНХАЗ

Гьаргь ичкәын аиҫабы аҫыцнхафы Мирод ица пхәыс дааиган, ачара аеазыкатцара иаҫын. Ауа-аҫахы ирахәоуп, абар мчыбжык ауп инхаз. Гьаргь иааикәшәан гәгәала дымзазафхеит. Аҫақьым-цәа ааргеит, ахәшә-абыгьшәы, аха дыгәгәоуп. Адырҫаены иаҫа хәычык дааунашьтызшәа ибан. Аха зегь акакәын, ихьаа цәгьан. Агәыла-азла, анахь-арахь ачара иагу-иабзоу зегьы ирҫуп.

Миродгьы лассы-лассы иаб дахьышьтоу днеины дибоит, игәы ааиргәгәоит. Ачара абар хымш роуп иагу. Агәыр ҫартцеит, ахәшә идыржәуеит, аха Гьаргь зынза еиҫа деицәахазеит. Макьаназ ак ихәо ибом. Ус Мирод даафнашылт, иҫои, ушпәакоу саб хәа. Гьаргь аарла ипсы ааивго, Мирод, иуасхәо хәа акгьы сыздыруам, схьаа даара игәгәоуп, ихәеит.

– Саб, абаапсы иучхароуп, ишубо еипш, ачарагъы ааит, хымш роуп инха, – ихэан дындылтны дцеит.

Ари захаз Гъаргъ акраамта фитуамызт, нас идтэалаз ипшэма лахь ихы наирхан:

– Бара, бдин аныс, абни бычкэын бышиазтцаара, абри уаб хымш рышьтахь душтып хэа угэы иабатоу хэа, – ихэан, илым-шазо аарла даапышэырччеит Гъаргъ.

ХЫГЭ ДЫЦСЫЗ ЦЫСШЬАН

Камлиа Хыгэ ипха Ленца, Таркьыл Алустан изхэаны иказ аоны чара лзуны аргама хатца дрышьтуан. Атацаагацэа ааит, апсшэакэа анрархэа, рнапкэа дырзэзэаны аишэа иахадыртэеит. Гъаргъ ара таламбашьс далырхит. Шэахэароуп, кэашароуп, лафхэароуп. Ус асасцэагъы азэазэала аишэа ахытра иафын, атаца ддэылыргар акэын, рышьтахькагъы ирзыпшын. Атацаагацэа иаакэымтцзакэа “Радеда” ахэара иафуп. Вашьта цэгъа ирбом рымфа икэлар, аха апшэмацэагъы макъана хэа реыргэгэаны игылан. Асасцэа рахьтэ азэы-фыцъа ракарагъы аекэа дырхэмарт.

Ари збоз Гъаргъ, асасцэа аекэа дырхэмаруа, хара ара баша хакоума, ихэан иеы ахьфахэаз днеин амгэырхақэа аархханы ахьышэтхэа дыфэыжэлеит. Еилақь игылаз ауаа Гъаргъ аеы шир-эмаруаз анырба, инаскъа-ааскъан амфа наиртеит. “Чоу!” ихэан, иеы наршэаны хынтэ агэарп афы даалеифеит.

Нас еитэх “Чоу!” ихэан, Хыгэ иашта злахкааз ацитрус аанда, уафышэара атцкыс еихаз иарбаны афанынаирха, агэарп афы игылаз хатцагы-пхэысгы артцэаа-артцэаахэа ахэхэара иалагеит, ари уеизгы-уеизгы дтахеит хэа. Гъаргъ ацитрус аанда дахыцан, агэарабжьарахь данынкаца, ахьышэтхэа иеы длалбаан афы ианкны агэарп данааташыла, зымцахэ мыцэаша, ари ипсы тоуп, хэа Хыгэ ичкэынцэа Чачи Кэычкеи ионы инеипыххылт. Гъаргъ иеы агэра шикыз ихтырца ааихихын, ипылаз Хыгэ ичкэынцэа ихы нарықэикын:

- Ҳаи, сыңсра шәбандаз! – ихәеит.
- Иууеи, Гъаргъ, узҳадышшылои, ҳарт ачара ҳамоупеи? – рхәеит.
- Хыгә дымпсзеи, уара? – ихәеит Гъаргъ иеыргызмалны.
- Избан, ҳаб ана дгылоуп, уара цъара машәырк ухъзар хәа дшәаны, – рхәеит.
- Коҳ! – ихәеит Гъаргъ, – ани ацитрус аанда сахыпан санцоз “Радеда” иакәытцын, ахәхәабжьқәа иказ рыла, сара сгәы ишаа-нагаз Хыгә дыңсызаап хәа ауп, – ихәан, дпышәырччо иеы агәра шикыз Хыгә дахыглаз ахь ифеынеихеит.

ДОУУ СЫЗДЫРУАМ, АХА...

Гъаргъ ашыжь дсагылан ифеы зык анакәйтәа, фырцьанк акара ааникылар цәгъа имбеит. Анахь ихәеит, арахь ихәеит, деимдеит, аха акгыы имбеит, нас аутра итаз ицшәма лахь ибжьи наиргеит:

– Бара, фырцьанк акара сыбтонда. Доуу сыздыруам, аха сымгәа хәычык ичызшәа збоит, – ихәан, илымхақәа кыдтцаны илхәары-зеишь хәа даазыроит.

– Уара, ужәы ак узбеит, изакәу анцәа иоуп издыруа. Иабакоу аутатка, интцәеит. Афеыц ҳаршаанза иаачха! – лхәеит.

– Бара, хәмарчыда, адоу ацтәа цәгъоуп, ахкья амоуп, рхәоит, цқя бхәыци! – ихәеит Гъаргъ мыжда.

– Уанацьалбеит, абна цатлыкак акара напхьаскит, ҳазцәып-хашьо азә дааиуазар хәа.

Анс ихәеит, арс ихәеит, аха акгыы илымтеит ицшәма.

“Ус акәзар, бзиоуп!” – ихәан, аказарма шыказ ифеынеихеит. Уа дныфнашылан цабрыхәак ааникылан ицьыба интатцаны адәа-хыы дындәылтцит. Дыңшызар ацьма импсыша аматцә азылакә-уеит рымхәои, иашьеихаб ицкәын Жора амсаду дыбжьаланы длеиуеит. “Аранза уааинда!” – ихәан, ибжьи наиргеит. Жора агәарц дааталт.

– Икоу удыруоу, Жора, – абаҗча итәз ацәҗатақәа рахь днаир-
цшит, – унеины абрахь җара җала игылоу аанкылеишь!

Жора днеин ацәтцыс днамтцасын иааникылт. Гъаргъ иҗабры-
хәа ицъыба иааҗиган, ацәтцыс ахәда иакәыршан ирхханы ианаа-
җеиҗхәа илхышышьын агәарахәа илрымтцаҗаит. Жора, Гъаргъ
дызҗу уамашәа ибаны дихәапшүеит, иатцанакуа хәа акгыи из-
дыруам. Зыцсы зызламга-җамгаз ацәтцыс рыцҗа ахькажыыз
ишахәапшүаз ачра иалагеит. Нас Гъаргъ ибжыи наргәҗәаны ип-
шәма лахь җааитит:

– Бара, уа бызҗу иалабхи, җацәтцыс ахыпцсуа бымбазои, ачра
иаҗеуп, доузар җалап, бласны ауатҗа ааг!

Гъаргъ ицшәма ачаитцәыца абжеиҗара ауатҗа лыманы иараз-
нак дааит:

– Унан, дида! – лхәан, ауатҗа лыпшәма иниркны, дыҗоны аҗ-
ныҗа лҗыналхеит, лыла ишабоз ипсыр хәа дшәаны.

Гъаргъ ицшәма аҗны данынҗнала, иатцәца җышьтхын:

– Уа бахыҗналаз акрыҗазар балхымзааит! – ихәан дҗахан
ижәит.

Иахәызба ааҗиган ацәтцыс ахәда иахаз аҗабрыхәа анаахитцәа
иҗагылан игыргыруа аҗызахь аҗынанахеит.

– Уст, Жора, җааныбзиала унеит! – ихәан, итацәыз иатцәца наир-
кит. Жора уажәшьтә иҗалаз анеиликаа, дыччо, иаласхи, Гъаргъ,
ихәеит.

– Уаргыи иужәыр утахызар, аа абар аҗабрыхәа ахькаршәу,
аҗыза ацәтцыс ахәда аахәараны илышьтәуцтар, нас утаца “бзиахә”
лахь убжыи наургар, ачаитцәыцала ауатҗа узаалымгои, – ихәан,
дпышәырччо аца атҗаҗа игылаз аҗәардә дныкәтәарц иҗынеихеит
Гъаргъ.

АМШГЫИ ЗЕИЦШРАХО җАМБАКӘА

Гъаргъ дахышьтәлалоз ауатах аҗы иапхыа апенцъыр изыкә-
гылан радиоприомник хәычык. Уа уахеи-иахыеи аҗәабжықәа,
ашәақәа ухәа дырзызырҗуан.

Гъаргъ имота хқақа шықәса зхытцуаз Сима, лабду арадио да-назызырѳлоз ларгъы лысқам хәычы иганаҕы инаргыланы дны-қәтәон. Нас ларгъы лабду дихәапшуа арадио дазызырѳлон. Зны-зынлагъы априомник ахәычы лнапаҕы ианылкылар тлаххон, аха лабду иуамызт ѳынтәқа ибжъылххъан азыхәан.

Ғнак, Гъаргъ арадио дшазызырѳуаз, имота даины данаайд-гыла:

– Сима, сара санпслакь, абри арадио хәычы бара ибтәызаа-уеит, ианыбтаху базызырѳлап, амала ибжъыбымхлан, – ихәан, лхы аишьшьит, ахәычгъы дааччеит.

Ус, хымшқа аатқхъан еипш, Сима дкәыруа лабду дахьтәаз ды-нидгылан:

– Даду, уанбапсуеи? – лхәеит.

– Иззыбхәеи? – ихәеит Гъаргъ дпъшәырччо

Априомник лнацәа нақәылкит, абни сара истәымхои, аанар-го. Гъаргъ имота иласхәарызеи, ианакәзамыз сағалкит, хәа дыш-хәыцуаз, даацәажәан:

– Сқамфафыл хәычы, адәахы ақәа кыдхаеа ишлеиуа бымбои, ас амш баапсы азыхәан хәгоу дыпсааит. Ауаа бзиақәа анпсуа, амра каххаа ианпхо ауп, – уаха такс илитара изымдыруа. Ларгъы дааччан нақ дынидкәраан дцеит. Хымшқа антцы, ҕнак ашьыжъ Гъаргъ агәарп аҕы аца атқақа дыштәаз, Сима дыѳуа лабду дахь-тәаз дынидгылан:

– Даду, амра пхеит, умпсзои? – лхәеит. Ари рацәа исықәылкит, хәа дхәыцуа, нас даацәажәеит:

– Иабақоу, Сима, апсыха хартом бымбазои? Макъана цқъа мшазапт, ѳыцъа ааихъеит. Рапқъа иааиз иахьшәны сѳыза бзиа Тәан Чына ачара имоуп Ешыра хәа нахәаны дцеит. Ашьтахъ иааиз сара ипсхәоу цъышьоит, инеитаргаша Дамыць-ипа Саатқъери ипқхәысгъы иаргъы уатцәы еикәаржуеит, – ихәеит, – абарт зегъы срылсны смаакәа, амшгъы зеипшрахо хамбакәа, иаабасхәо хәа акгъы сыздыруам, сқамфафыл хәычы, – ихәан, лхы ааишьшьит.

Ахәычггы лабду иихәаз еилылкаазашәа, акыркырхәа дааччан дыџуа ашта дныкәлеит.

АК КАНАТЦАРГЪЫ КАЛАП

Аеырџыра ду ыкан Лыхнашта, ажәлар аизара иаџын. Гъаргы Шулиеи инапшы-аапшуа, шьоук апсшәа нарахәо, нас рыпсы злаз аеқәа инрышьклапшуа иқәын. Дара уажәшьта иеыжәланы хәмаррак рхы аладырхәуа хәа икамызт, избанзар рықәра назахьан. Урт уажәшьта ируалыз итәаны, иеыжәлаз рказшьа ахәапшра акәын. Рџыцьагъ шеидгылаз Грышьаггы даарыдгылеит, апсшәақәа ааибырхәеит. Ахџык еицәажәо ишгылаз ауп, зеы аџы ианкны илага-џаго ашта иқәыз Сафарбеи хәа хатқак дшаарыдгылаз. Сафарбеи џык анимырххоз имазамызт, убри иеы ыџны тыцк агеит хәа азәггы имахацызт. Аха иара дакәытггышьомызт, сынтәа иамурггы, џааны хәа даџын. Нас Сафарбеи, Гъаргъ ихы наикәикын:

– Гъаргъ, сатамзааит, аха аказын сынуазтцаар стахын, – ихәеит.

– Изакаәызеи? – дтцааит Гъаргъ.

– Изакаәу умбои, абри аеы сырџыр стахуп, унахәапшыр цәгьа избомызт, уара уеизггы аеы унашьклапшыр иалоу удыруеит, – ихәеит Сафарбеи.

– Ахьз бзиа алаугааит! – ихәеит Гъаргъ. – амала иуасхәо хәа акгы сыздыруам уажәтәиала, аеы аџшьа сымбацт, апашьа сымбацт, ус унахәапшны аеы иалоу адырра цәгьоуп, насггы аеы азыказтцо уара оуп, аеы алшарақәак уара еиха иудыруазароуп.

– Уиггы иашоуп, аха уара угәанала зака ркынза исырџри, иалшап угәахәои? – дакәытцуамызт Сафарбеи.

Шулиаггы Грышьаггы неиџапшы-ааиџапшуеит, дабахадхалеи, имцахә мыцәеит хәа. Дакәытцхатом Сафарбеи, цскы дикит, Гъаргъ, уара угәала зака ркынза исырџри? – хәа.

– Нас, иумуазар, пшь-верск ркынза, – ихәеит Гъаргъ игәы анццәаза.

– Пшь-верск ирылатқан идәыкәсттар, акыр алшару? – ихәахт Сафарбеи.

– Икоу удыруоу, Сафарбеи? – ихәеит ибжыы җахалазан згәахы птәаз Гъаргъ.

– Изакеызеи? – дтцааит Сафарбеи.

– Изакеу умбои, абни игылоу абаа умбои? – ихәан инацәа наирххеит.

– Исымбакеа.

– Абни абаа хавсны ханаауаз, избон убрака уацк кажьын, уеы убри ауац иахыҗорны икамхакәа абра хыхыгылоунза изааир, издыруада ак канаттаргыы калап, – абригыы наиҳәеит Гъаргъ, Сафарбеигыы иеы ағәра шикыз нак ауаа рыжәпара дналалаеит...

АБРИ СЗЫҚӘШӘАЗ САҚӘЫМШӘАКӘА...

Баграт иан ашыжь дангыла, лыцкәын лхы наиқәылкын ус даацәажәеит:

– Оо, нан, Баграт, суцәычмазаҗар калап, – лхәеит.

– Избан, сан, сахьбыхәапшуа хар бымамшәа збоите?

– Избан умбои, иаха цхызырла Габечиа Гъаргъ дсыкәаиазшәа збеит, цхызырла атәым хатта дсыкәаиоушәа анызбалакь, саамчмазаҗар аузом, – лхәеит.

Баграт иан иалхәаз уамашәа ибаны аччара дафын. Аены Баграт усқәак иман азыхәан, Гәдоутәка дцеит. Иусқәа катцаны дгьежыны дшаауаз, Гъаргъ дахьынхоз даннавала, ус избеит, Гъаргъ иеы сымҗахыттып, мацаркгыы зжәып, лафқәакгыы неибәххәап хәа. Баграт дымҗахытцит Гъаргъ иахь. Дахьнеиз ацшәмацхәыс днаицылан, длыманы лыцшәма дахьышьтаз дналгеит. Гъаргъ устыы еык имырххар калозма иажәрагыы-иҗарагыы, уыра баацсык сыбжьоит хәа дшафыз, аеггы иаргыы шеимаз гәғәала дкахазаап, ишьапы птәеит, инапы тцеит. Аказа даарган деикәыршәаны, дәахәаны диан.

Баграт Гъаргъ дахышьтаз дныџнашылан аџсшәа ааеиеи-хәеит. Нас асқам днахан иаџхъа днатәеит, диаџәажәо.

Гъаргъ ихъаа гәғән, аџәажәаратџкъя илымшо ақынза. Ус Баграт акы наиахәо, акы ааиахәо Гъаргъ ааи хәа ихы аартысуа иштәаз, Баграт иан лыџхыз атәы ааџәыригеит:

– Уара, аџхыз зны-зынла лабџаба уаџы ибозаап! – ихәеит. Багратгъы иабейтахыз иан лыџхыз атәы алаџәажәара, аха иахашаз акәзаарын, умбои.

– Избан? – аарла дааџәажәеит Гъаргъ.

– Избан умбои, иахъа ашьыжь сан данаапш сычмазаџхоит, нан, лхәеит, избан хәа санлазџаа, џхызырла уара улыкәаиазшәа лбазаап. Арахъ уара узықәшәаз убоит.

Гъаргъ акыраамџа џитүаамызт, нас аарлахәа иџсы ааивиган:

– Баграт! – ихәеит.

– Аа, сзырџеуеит, Гъаргъ.

– Абри сызқәшәаз сақәымшәакәа, уан џхызырла акәымкәа, иара ус лабџаба слыкәаиазаргъ хъаас исымазма, – ихән аарлахәа даакәыџсычхаит Гъаргъ.

АҒҒЫЧРА ГӘАРАХАИТ

Маџбеи Аџандара итынхаџәакәак рахынтә џыла даауан. Иқәхәло ианалага, уаха аџныка сахыџо егъыкам, уи атџкыс сџыза Гъаргъ иџы сымџахыџып, хазхарагъы лаџк ххәап, хқъаџқәагъы кахџап, хәа збаны.

Маџбеи Гъаргъ иџы даннеи, хәычгъы-дугъы зегъы ргәы иахәеит. Гъаргъ иџшәма ахәырмазеира далагеит, дара еиџәажәо иштәаз, Гъаргъ иашъа Михагъы дааит. Ахџык еидтәалан ахәы мазеин-хаанза рхән фырџанк-фырџанк ааныркылеит.

– Маџбеи, џаара џхашъарам, џъарантә уаауоу, мамзаргъы ухы сықәкны уаау? – дџааит Гъаргъ.

– Мамоу, Гъаргъ, уск атдыхәала Ачандара сықан, уаантәи сшаа-уаз ауп ахәлара ианалага, уаха саашәылапхьап, хазхараггы ҳааи-цәажәап, схәан сымҗахытцит.

– Уи бзиоуп, итабуп уахьымҗахытцыз, иҗоузеи Ачандарака ажәабжыс?

– Иҗоузеи? Иееиу акгы ыкам Ачандара ақытан, ишакәым ала агычрақәа рацәахеит, – ихәеит Матбеи.

– Иарбану, уара, иргычуа?

– Иарбану умбои, аеҗгычра гәараҳаит, хымш рыҗнытқала 24-хы аеқәа алыргахеит.

– Иалызгода, уара? – дцааит Гъаргъ.

– Макъаназы азәгы дырзымкыцт, зыгеқәа ызыз рағәрақәа шыткәыцәаа игәароуп, аха башоуп. Излархәо ала, араантәи иргычуа аеқәа, наҗ Нхытқка иганы ирыпсахуазаап, абасала ауама-қәа ирҗуп, – ихәеит Матеи.

– Уи рахәымкәа иҗалеит, – ихәеит Михаггы.

– Арахь шәа шәахь иҗоузеи? – дцааит Матбеи.

– Макъана цырхага ҳамам, аха иалухузеи, Лзаа инеиз Мзаагг днеит рымхәои, арахь ҳара ҳашкаггы игәарлозар акәхап, – ихәеит Гъаргъ.

Матбеи и Мхеи ахьынзеицәажәоз Гъаргъ днеин Матбеи иеы акәадыр аақәхны, иара иеы ахьҗахәаз авараҗы ахәы наҗан ин-җеихәеит.

Нас, рхәы анымазеиха илатәан рқяфқәа бзианы иҗартцеит, алаф рхәеит, ихәмарт, иччеит. Атцх акыр инеихьан еипш, игылан аиарахь рхы дырхеит. Михаггы шәытцх аабзиахааит, ихәан аҗныка дцеит. Гъаргъ, Матбеи дныхәныганы, днаган дышьтеитцеит.

Гъаргъ имала затцәык дтәаны, атаҗын дахо ахәыцра даҗын, Матбеи зегь акоуп акы ихымхәаакәа дысышыштуам уатцәы хәа, нас ашышьыхәа дҗагылан, иуадаҗы игылаз ашкаф ашә ааиртын, апатретқәа згәылаз альбом дагәылапшуа дышнеиуаз, Матбеи арра даныказ, Гъаргъ ҳамтас изааишьтыз, акавалеристцәа рформа ишәтцаны, иахәа-чаца ду иҗәынхәалан иказ ипатрет аары-

лихит. Гъаргъ апатрет иманы днеин аеқәа ахьѣахәаз рыбжьара атзаѣы иныкнеихан, иаргъы днеин днышьталан дыщәеит.

Ашьыжь анша, зегъы гылеит. Матбеигъы дангыла, иѣы зык нақәйтәан, заа сөы скәадырп, санцо азгъы еиха сарманшәалоит, ихәан аеқәа ахьѣахәаз днеизар, абар ассир, ипатрет ҫызза аеқәа рыбжьара ишкнахәз ибеит, Гъаргъ абартца дытцагыланы аччара даѣуп.

– Уара, зықәлацәа ирылтца, ари спатрет абананагеи, аеқәа ахьѣахәаз рыбжьара?

– Иабананагеи умбои, иаха аҫы уеарганы уҫхәытцаланы уцәеит, арахь уара уоуп аеғьыгчцәа ауама картцоит хәа иаакәымтцакәан иаѣыз. Аеқәа срыцәшәеит. Уаха икастцоз анысзымдыр, гычк дааиуазаргъ дукуп, дмааиргъы иара ус аеқәа уаарыхәапшлап, схәан икнасхәит, – ихәеит Гъаргъ.

КӘЫКӘА ИТАПАНЧА

Закан ичара ауханатә иеадикылт Лакаа ртынха бзиа, Анхәатәи Кәыкәа. Гъаргъ иҫыза бзиа алаф ицызхәало, аеқәагъы ирызгагаз Кәыкәа ачараѣ дшааиз аниба, амыргәыргъара ихы итәлеит. Ауха ачараѣы акрыфа-крыжә иангыла, Гъаргъ, Кәыкәа аиара хәа аҫныка диманы ддәықәлеит.

Еицәажәо амҫа иахьықәыз Гъаргъ иҫыза цъара акы ихымхәа-акәан, тәык илымхыкәан Анхәака дхацәцар иашахарым хәа, цәгъахәыц ахәыцра даѣуп. Аха макъана итцеигалара хәа акгъы издыруам. Иубаратәа иқан Кәыкәа иқбаф хәычык инамцхәны иқатцаны дшыказ. Аҫны ианааи, Кәыкәа днаган дышьтеитцеит. Гъаргъ, Кәыкәа данириоз, илацш нақәшәеит итапанча ихчы ишәтцеитцаз, Гъаргъ дхәыцуа дындәылтцны дцеит. Цытк антцы, Кәыкәа уашьта дыцәахьазаргъы дыцәахьеит анигәахә, ауада дныҫнашылеит. Кәыкәа аххәа дыцәоуп. Гъаргъ ма абри ала цытк дсырхәәцәап, ихәан ихчы иатцаз итапанча аатцхны игеит.

Анша зегъ гылт. Арт ачарахъ ицаанза, лхәан Гъаргъ ицшәма рхәы лырмазеит. Аха иалухи, Кәыкәа адунеи дакуам, дахьиаз дыџналеит-дыџнытцит, дшақьоит, итапанча ахьитцәахыз игәа-лашәом. Гъаргъ иџы акәу, ачараџы акәу. Ари иқәшәацәгъаны ды-зәу зегъ Гъаргъ иџоит, аха акы изымдыруашәа иџықатцаны ауп Кәыкәа дышихәапшуа. Арахъ Кәыкәа ихьыз Гъаргъ иџы изхәом, ма тцәык сахейтцоит хәа збаны. Рхәы ианахатәа, Кәыкәа иакәзам-кәан ауп ихәы дшахатәоу. Гъаргъ иџыза лафқәак наилхуа, ииу-лакь хәбақа тцәыца ииржәит.

Аишәа иахьитцны ачарахъ амџа иқәлеит. Кәыкәа уажә гәыгыр-тас имоу, итапанча иаха ачараџы цъара икәныџрны икаҳазар, ламыс змоу азәы ицыхъашәазар, ишцаспыхъамшәари хәа ауп. Ус ачараџы инейт. Гъаргъ арақа аматц иуан, иус ахъ диасит. Гъаргъ дахьцшуа иџоит Кәыкәа дшақьо дышрылоу – ана азәы дынидгы-лоит, ара азәы даидгылоит, азаара изааны, ашта дамкуа дықәуп. Атәара анмазеиха, ажәлар зегъ тәейт. Кәыкәагъы длатәашәа иуит, аха башоуп, ирласны дгылейт.

Ари зегъ Гъаргъ иџоит, аха макъана акгъы цәыригом. Цытрак ашьтахъ Гъаргъ дыцшызар, аџны аган аџы Кәыкәа, Шулиа диа-цәажәо дышгылаз аниба, Гъаргъ ашьшьыхәа днарыдгылан:

– Цаара цхашъарам, тапанча усума шәызлацәажәо? – анихәа, Кәыкәа ихы џышьтыкәыцәаан Гъаргъ днейџацшит. Гъаргъ имақа иавтцаз Кәыкәа итапанча аавтцихын, ажәџан ахъ ахы рханы атқық-тықықхәа даахысын, – уст, Кәыкәа, узыргәақуаз утапанча, машәыр алоумгааит! – ихәан инаииркит.

– Оо, Гъаргъ, ухы иааташәааит, иахъа анша аахижътеи сеивыс-ны ауаа сахърылоу умбазои, иаасзууи! – ихәейт Кәыкәа.

Гъаргъ дааччан:

– Убри аивысра хәа узәу хәычык шулоу здыруан азын ауми изыпхъаск, мамзар ачараџы уи ала машәырк умхақатцар алшон, – ихәейт.

ИХИРХААИТ!

Аены Цырхәа ақытан пату змаз атаҳмада Хәатхәат анышә дартон. Гъаргъ арака ацсанышәәтарағы дықан. Ацсы анышә да-намарда, ажәлар дыртәан акрырғартцеит. Гъаргъи, ицыз Таркыыл Маҳмеди, Хәатхәат ичкәынцәә хара акгыы ххарам хәа нараҳәаны рышьтаҳыка амәә икәлеит. Еицәәжәо ишаауаз, Гъаргъ ифыза бзиа Уасил дахыинхоз ианнавала, уааи, Маҳмед, хнымәәхытцны Уасил ушцакоу хәа иаххәап, дсымбеижытеи акраатцеит, ихәеит.

– Уара ишутаху бзиоуп, – ихәеит Маҳмедгы.

Ахацәә ишиашаз Уасил игәашә ианнадгыла, Гъаргъ ибжыы наиргеит, Уасил укоума, Уасил, хәа.

– Изуеи сыкамкәә, – ихәан, аоны аганахыала даавтцны днарцылан, – шәәаи араҳы, бзиала шәәабейт! – ихәан, рыгәкәә нәәхәаны, исасцәә дреигәыргыо иман аоныка дныналт.

Уасил ицшәмеи итацеи асасцәә ацшәә рархәеит. Рхәы ма-зеихаанза хәа ауаткеи иакәнагози ааган, иаакәлыргылт атаца. Фырцьанк-фырцьанк ааныркылахыан еипш, Уасил ацшәәма акәа-кыахы ләы нарханы деимсеит. Гъаргъи Маҳмеди әалхатцгылан, ихирхааит, рхәеит. Ус инеицәәжәо, лафкәак ныбжыагало ишағыз акәымкәә, еитах деимсеит. Адырәегыых, ацхыан еипш иәлхатцгылахын, ихирхааит, рхәеит.

Ари збаз Уасил ицәә иалашәеит, сыцшәәма даәазнык данеимса, Гъаргъ ак лхымхәәакәә дынижыуам хәа. Даәәа фырцьанк иахныхәаны ижәны иныкәдыргылон еипш, иамуит аимсара мыжда, даәәа знык деимсеит Уасил ицшәәма. Уаҳа хаир хәа азәгыы имхәеит.

– Уара, Уасил, абри уцшәәма цыракыр чмазара лымоума, мамзаргыы хәшәтәәы диурбахыоу? – хәа дцааит Гъаргъ.

– Мамоу, Гъаргъ, сааукәыхшоуп, иара ус баша грипшәә аклыхын, насгыы ари амаамашы икоу убойт, зегь зыхкыагәышьо адгыыл ахышәәшәәра дахыкәгылоу ауп, – ихәеит Уасил, ак шиа-хауаз акара ицәә иалашәән.

– Ҳаит, Уасил, абаапсы, сара уара акрыздыруа ауаф кәыга хәа усыпхьазон, аха арака агха ду кауцеит, – ихәеит Гъаргъ.

– Изакаәызеи? – дцааит Уасил.

– Изакаәызеи умбои, ари лөыза апхәыс бзиа лшьапы адгьыл хшьәашәара ишпақәурсуаз. Иауазеи, чапрыхәак лыхәда инахаршәны, лшьапкәа асаара ишьтамсратәа, ани угәрц афы игылоу ахафы дыфкноухар, фымшқа ракәын, нас лыгрпгьы нылхымтцрызи, ларгьы дчыгәза дылбааумгарызеи! – ихәеит Гъаргъ.

– Аимсара ханакаәымтца, ак шхахауаз акара саргьы издыруан, – ихәеит Уасил дыччо.

ТӘАН ЧЫНИ ИСАСЦӘА

Ешыра ақытан инхоз Тәан Чыни еснаг асас изыхәан зышә кьакьаза иаартыз апсуа хатца наган.

Гъаргьы Чынеи ианчкәынцәаз аахижьтеи айфызара ду рыбжьан. Акәа, Ешыра ақытан еырфрак мөапысуаны икамлацызт Гъаргъ ифызцәагьы иаргьы Чыни дырпыланы имөахимгакәаны. 40-тәи ашықәсқәа ралагамтазы Акәа имөапысуан Апсны еылатәи ачемпионат. Районцыпхаза еикәшәаз аеыбгаказацәа ша-шаны ааигәа-сигәа инхоз анхацәа рыфныкақәа имөахыргон сасрақәа. Аеынтәи рықәыгаларақәа ианрылга, Чыни Гъаргъ днаидгылан, уаха, уфызцәагьы уаргьы афны сышәзыпшуп, хәа наиахәаны дцеит.

Гъаргъ ифызцәа абжеихарафык сасра хәа иргахьан. Инханы иказ Романгьы Тышкәагьы аашьтихын иманы сасра хәа Чыни иахь дцеит.

Ара рыцхарас икалаз, еицыз ахфыкгьы грак змамыз хәа азәгьы дыкамызт. Тышкәа данцәажәоз ифы акуан, Роман иакәзар даара шамахак акәымзар, ихылапарч ихихуамызт ихы еилгьашаа-еилгьашаа иахьыказ азы, Гаргъ уеизгьы дцыркьын.

Гъаргъ ифызцәагьы иаргьы Чыни иашта ианынтала, агәылаазла еилагьежьюа, ашьтәа шьны, ахахаирахәа ацәа ахыхра иафын.

Ацшәмацәа рдылан асасцәа ацшәа рархәеит. Аха Гъаргъ ифыз-цәагы иаргъы Чыни ицшәма ацшәа анлархәоз, илыцны иаины ацшәа разхәаз атыцха пшза Гъаргъ иахьада Чыни ифны димба-цыт. Лыцшра-лсахьа уахьынлыхәацшуа уаахылымхырц залшо-мыт. “Дгәыла згабу, ма Чыни дитынханы сасра хәа дыкоу, саргъы ахәса аазымгац арпарцәа заманақәа сыцуп, иудыруеи азәы дина-сыцхаргъы, нас цқьа дааилыскаап!” – хәа, гәаныла азбара дафын Гъаргъ.

Ахәы мазеихарц макъана акрагуп, уаанза Чыни исасцәа иман афныка длеин фырцъанқәакгы раанкылара иафын. Чынагы ахәмарра-аччара азыхәан иутахуазеи, исасцәагы иаргъы инеим-да-аимдо алафхәара иафуп. Ани атыцха пшзагы даафнашылан асасцәа рфырцъанқәа ауатка ртатәара дафын.

Гъаргъ, сабаццакуеи уашьтан деилыскаап хәа игәы иаатеик-уан еицш, Тышькәа дахьтәаз дфаха-фасуа даацәажәан:

– Уара, Рома, ухылапарч нак иааухыухыр, ухгы цшак ны-көымшәшәари, – ихәан, Гъаргъ дыниалацәкәеит.

– Тышькәа, уажә уара Роман дабахтаху, уи ихылпарч ус ихым-хзакәан ишихоу анышә дахтоит хамхәахьеи, – ихәеит Гъаргъ, Роман дыниалацәкәны дааччеит. Ани атыцхагы адәахьы дын-дәылтцит, Роман ихы штабааз акара агәра ганы. Арт ахәмарра-ач-чара ишафыз, Гъаргъ дфагылан адәахьы дындәылтцит, иагыз-беит аишәахь хаиасаанза, уаха аеыф иафасташа хаскын бзиа-к ахьыкоу заа испшаап хәа. Арака аеы архәырта тыцкәа Гъаргъ иб-зианы идыруан.

Амандаринатрақәа дныртыс-аартысуа дышнеиуаз, азымтар ахьыказ ахыкә дныкәгылеит. Ус, дыцшызар, ани атыцха Чыни ифы иибаз лыцхал лыманы азы днамтагылт. Фадакала илагаз амфахәастала даеа тыцхакгы лыцхал кны, лфыз дахьгылаз даалыдгылеит. Атыцхацәа ацшәа неибыхәаны аицәажәара иа-лагеит.

Гъаргъ дара дырбартазам, реицәажәабжь зегы иахауеит дахь-гылоу. Ус, ани Чыни ифы иибаз атыцха даацәажәан:

– Какашья, баб аеырыфрахьтә асасцәа мѳахимгазеи? – лхәеит.

– Асасцәа шпәхтам, саб 4-фык аеҕазацәа мѳахигеит, ашьтәа рзахшьит, рхәы армазеира хәҕуп, – лхәеит.

– Имѳахигада, бара, Какашья? – лхәеит.

– Макьяна хызла-жәлала азәгы дсыздыруам, аха рыцшра-рсахья, рцәажәашья уцсы иузалымхуа арцарцәоуп, реилкаарагы хадхаларым, – лхәан дааччеит Какашья.

– Чыни уаха азәгы дымѳахимгазеи, бара, Марта? – лхәеит Какашья. Марта акәзаап илыхьзу. Ари дышпахахцәажәаришь хәа цқя илымхәкәа кыдцаны азырѳра даҕуп Гъаргъ. Абар алакә ахьяахауа.

– Хара хәы иҕоу хәа акгы ыҕам, сыздыруам Чыни ишьтәа зы-хирҕяз, – лхәан, лнапы аалҕеит.

– Иауеи, бара, Марта, ишәтада?

– Чыни илақәа тыхзу сыздыруам, имѳахигаз хѳык арцарцәа еыбҕаҕазацәоуп хәа умхәозар, рыхѳыкгы цьмахьча бзиақ иц-сам, – лхәеит.

– Избан, бара?

– Избан бымбои, азә дҕахауп, аѳбатәи ихы табаауп, ахцатәи дцыркьуп, – лхәеит Марта.

Атыцхацәа пытрақ ианцәажәа, рыцхалқәа аашьтыхны рыѳ-ныҕақәа рахь рҕынархеит. Гъаргъ дгьежьны Чыни иҕы даннеи, иѳызцәа наскьеипхьан, дахьыҕаз иибаз-иахаз акы аанмыжкәан ирзеитеихәеит, иагьрабжьеигеит, аишәа ианахатәалақ, Чыни ан-цәа улцха хәт хәа атцәа аниклакь аамышьтахь, аѳбатәи атцәа ықәихаанза дара аныхәаҕа шыркышаз.

Агәыла-азла Чыни изеихәаз зегьы 20-фык ирзынацшуа аишәа иакәша илатәеит. Ус, Чыни дѳагылан иатцәа аақәхны анцәа улцха хәт, уаха иахтоу хасасцәа ахьз бзиақәа шәызпшызааит, хәа ижәны инықәиргылеит иатцәа. Зегьы иааныркылт, Чыни аѳбатәи иатцәа ақәыхха имтакәан Тышьқәа дѳагылан, Гъаргъ ишиабжьеигаз еидш, иатцәа ѳышьтыхны Чыни ихы найқәкны, дҕаха-ҕасуа аныхәара дналагеит.

– Иа, анцэа ду сухэоит, – ихэеит Тышькэа, – уаха инаркны ҫа-
хас иҫоу зеггы рҫы амкуа, дара ргэы ишатаху ицэажэартэ анцэа
иҫаитцааит! – ихэан, иатцэа итаз ыжэны инықәиргылт. Чыни ари
иикыз аныхэаҫа уамашэа ибo дшыцшыз, Роман дҫагылан, ихы-
лапарч ааихихын, ихы табаарста инапы нықәишьын, аныхэара
дналагеит иатцэа ҫышьтхны:

– Уаха нахыс анцэа умчала, хтабаас иҫоу зеггы рхахэқәа қашэ-
қашэо иааугарц азын сухэоит! – ихэеит.

Роман илатэамтаз Гъаргъ дҫагылан:

– Чыни! – ихэан, ихы наиқәкны, – ацыркыцэатқәа ирылуху-
зеи, аха хэычык зшыапы неихыызшыуашэа иҫоу, ршыапқәа ри-
шаны аргылашыа иақәшэо анцэа иҫаитцааит! – ихэеит.

Убасқан, аҫы нахауа ирхагылаз Марта лгэагэым нықәыргыла-
ны адэахы дындэылууааит.

Марта лҫызеи лареи еибырхэаз, лара лзы лыманы данааи
ашьтахь, ахаара ахынтэ ихынхэыз Гъаргъ ишиахаз ақара лцэа
иалашэеит.

Чыни исасцэа иркыз аныхэаҫа зызхэаз хэа акгы изеилым-
кааит, иара усггы ари Гъаргъ ирчақьыз лафуп хэа збаны дҫагылт.
Нас, арысқак зхы иахашшауаз сысасцэа сарггы лафк нархыс-
хэаап, ихэан иатцэа аақәихын:

– Иа, хыхь иқәтэоу хайха зымчу, умчала абрақа итэоу сгэыла-
цэеи сареи хэхьзала, абарт ахҫык ананамгацэа уаха исасцэаны
истоу зыхэаз рутарц азын сухэоит! – ихэан, дшышэырччо иатцэа
итаз ыжэны илықәиргылт. Сасггы-цшэымаггы – зеггы ччароуп
изеу. Ус ианааикәтэақәа, Гъаргъ ихы наиқәкны:

– Чыни, ани хэхьзала узыхэаз ҫхэарас иаутеи? – ихэеит дыччо.

– Гъаргъ, уи шэара шэыда ус имамкэан дыҫоума, даатынчхар,
нас шэара шэусггы дахэапшуазар акэхап, – ихэеит Чыни.

– Аеи, хгэыглап, имгэыгкэа ицсхэада, – анихэа Гъаргъ, –
агэыграггы акыр иацсоуп, шэтэа! – ихэеит Чыни еиҫах дыччо,
исасцэа иааныркылаз аныхэаҫа зыхкыаз хэа макыназ акгы
изымдырзо.

УАРА СУЗҒЫХРУ?

Унеишь-уааишь хәа зархәо, Лыхны ақытан инхо, Гәымба Шаликәа, Ладариа Ваниа ичкәын ичараґы иқәлацәа дрыдтәаланы ацәажәара даґын.

Ажәытә-аґатә, алаф-алазб ишалацәажәоз, Шаликәа, анкәа зны Гъаргъи сареи иахзеибауз шәасхәап, анихәа, зегь аазыразхеит.

– Аибашьра ду калаанзоуп, уеизгъы еснагь закәан ґыцк ауацы-рымтцахуаз. Азакәан иапыртцоз еснагь зегь реиха изкәыгәґәоз анхацәа ракәын. Убас еипш цкараны икарцеит, колнхарацыцхьаза анхацәа бригада-бригадала иаадрыхуа ацьыкәреи зегьы тыцк аґы еиларцсо. Нас иара уа ицәырхәны, иганы аконтора ааигәара игылаз аца ду итарыцсон. Цытрак ашьтахь, доусы таацәала шакаф ыкоу иахәапшны ишаны цсымшьтыгақәак рыртон. Ари ус цәгъан, аамта акыр агон, уахтацса змамыз анхацәа амлакра рыхьнагзон. Ари хара хазланхоз абриагада – лахьхьи архан, Цад игәафа хәа иахьашьтоу, анхацәа имачымкәан амхкәа латцаны ирыман. Ишысхәаз еипш, икартагәышьоз анхацәа рцьыкәреикәа иґырхыз зегьы наган тыцк аґы акацсара иалагеит, ишыртахгәышьа-мыз. Еизганы ишьтарцоз ацьыкәреи уахынла ахьчара атахын, архан иказ ацьыкәреи зегь еидыркылаанза. Анхацәа азәазәала уахынла иадтәаланы ирыхьчон еизганы ишьтаз ацьыкәреи. Ус, уахык аоны имтәазоз Гъаргь, аоны даныказ иакәшәан, ацьыкәреи ахьчара икәшәеит. Сара аконтораґы исыцхьан сырған, снапы ианыртцеит, х-бригадак уахынла сынрылс-аарылсны игәастарц ацьыкәреикәа еизыргоз рыхьчоу-ирмыхьчоу.

Снапы ианыртцаз аус насыгзар акәын, абриадақәа фа сын-кыдгылан иангәаста, нас хара хабриагадахь, Гъаргь дызґеу збап схәан, ауха Цад игәафахь сылбааит. Ацьыкәреи еизганы иахьышьтаз снеизар, азәгьы дыкам. Ора, схәеит, еи, схәеит, аха умцсит, Гъаргь цьаргьы дызбом. Ус, сыцшызар, абас хьшәка метра бжьоуп, ахәаны амца шеикәыз збеит. Абна икоу збап, схәан сґыфахан сәеизар, абар ассир. Гъаргъи атырқәа Наазыбеии амца еикәтцаны

итәоуп, афара-ажәра иаәуп, хәлыбзиақәа, схәан ацсшәа анрасхәа, ара улатәеишь, ихәан Гъаргъ иганафы ишьтаз ахысмыкә насирбеит.

– Гъаргъ, нахъхы ацбыкәреи ахышьтоу ахь икoi? – схәеит.

– Аа, ацбыкәреи уа ишьтами, – ихәеит.

– Уа ишьтами, аха гычк даины акы ахихыр, – анысхәа, – иа-ра убри ағыч хәа узәу иоуми избар икамлазо, – ихәеит Гъаргъ мыжда. Нас еитәх ажәа сымтакәан даацәажәан:

– Уара, Шаликәа, ауаа ажәйтә ирымаз рцбыкәреи нтәеит, аәа еизганы ара хадтәалоуп, рхәычкәа амла ирцәакуеит. Азәы даа-гәакны калатк, ә-калатк ахихит хәа уа ианыцшуа икам, – ихәеит. Саргыы иуафышьбақәа сымдыруази, – Гъаргъ, ус еипш егъа иказар-гыы, ацбыкәреи зтәу анхацәа роуп, ааигәара указар цәгъамызт, схәеит, – ихәеит Шаликәа.

Гъаргъ ашьшьыхәа дфагылан, ишәақь аашьтихын изқәа инкы-дитцеит:

– Сара сцоит ацбыкәреи ахышьтоу ахь, амала идырны иумаз, гычфык даины, сгәы иамукәан дсамхашьыр, уара сузәфыхру, Шаликәа?

– Нас дцоу? – рхәеит итәакәаз. Дышгылаз атәца аашьтихын дныхәеит, – пхзашала аура аазрыхыз, афара иахымбаакәан анцәа икайтцааит, – ихәан, ижәит. Нас Наазыбеигыы саргыы иаанышә-кыл, ихәан, харгыы иахиржәит.

– Уахатәиала снапафы анцәа азәгы дтоумырхан, – ихәан ацбыкәреи ахышьтаз ахь дылталт, Гъаргъ ддышәырччо.

АЕАДА АНЫХӘАЕА

Чырыгба Володиа дахьынхо унеифсны, ахаха Хыцста азиас афы уахьылбаауа иахьагыы ихгылоуп 100 шықәса реиха зхытуа Гәатасаа (Габечиаа) рызлагара.

Ари ахтыс аныкала Гъаргъ акыр дхәычын. Енак, Гъаргъ иа-шьеихаб Амтон идитцеит ә-аатцәак ацбыкәреи нак-аак аеада

илақәтцаны, рызлагараҕы дцаны илаганы иааигарц. Гъаргъ аеа-дала азлагарахъ дахьышьтуаз рацәак иатәеимшьеит.

– Иауеи, Амтон, ҕыла сцоит, – анихәа Гъаргъ, Амтон имуит, аеы макъана цқъа ибжъам, насгъы ѿ-аатцәак аңықәреи ацәыхъан-тоуп, ихәеит.

Икаитцагәышьозеи, Гъаргъ иҕахы-иҕахым, аеада аҕы ианкны азлагара ахыгылаз ахъ амѿа днықәлеит. Азлагараҕы даннеи, азлагарахъчеи иареи еицхырааны аатцәакәа рыманы азлагара иныѿнашылеит.

Амца иакәшаны итәаз Уасил, Симон, Миха ухәа 7-ѿыққа лагара хәа инеиз ацшәакәа нареихәеит Гъаргъ. Уасили Симони, Михеи – абызхәацәа идыруан, егьырт иидыруаз хәа азгъы дықамызт. Ажәеи-ажәеи неиххәаауа иштәаз, Уасил дѿагылан дындәылтцит. Уасил дахьынхоз рацәак бжъамызт, аѿны дцан пхалк азна аѿы иатахыз ахыжәлеи иманы дааѿнашылеит. Ари збаз зегъы аалах-ҕыххеит.

– Хәбаццакуеи, азын мшха, хшылақәа мазеихаанза хәаибаны-хәакәап, – ихәеит Уасил.

– Иҕабуп, Уасил, учеицъыка иазхәаит! – рхәан, итәакәаз азлагарахъча иеишәа иаахан иладыргылан, зегъы акәшаны илатәан, ахәаирахәа акрыфара-акрыжәра иалагеит.

Азлагара аѿнутқа хәмарроуп-ччароуп зегъы зѿу. Гъаргъ хцәка тәыца анижә, уаха сылшом, иҕабуп, ихәан дѿагылт.

– Иқалеи, Гъаргъ, уаха зумжәуеи? Ани уеада ижәны уанықоу уаднамыргылазои? – ихәан Уасил, Симон дыниалацәкәит.

– Ааи, хәычык алеишәа чыдагъы амоуп, – ихәеит Гъаргъ.

Абас 10-10-қа тәыца ааныркылахъан еицш, аууы рыхга иштәаз, Уасил, шәангылеишь, уара, ихәан итәакәаз ааирзырѿит. Нас Гъаргъ иахъ ихы наирхан:

– Гъаргъ абни уеада, еадоу, еадапсу? – дтцааит дпшыһырччо.

Гъаргъ уажәы ибоит арт еибарлацәкәуа, дыцкәыншьаны итцәыл-хра ишаҕу.

– Еадапсуп, – ихәеит Гъаргъ цасхәа.

– Анцәа иудихьчалааит, хәара зқәым җадажәла бзиақ акәымкәан иҗам, – аниҳәа Уасил, итәаз зегьы ааибарччеит. Гъаргъ дахьгылаз, – итабуп, Уасил! – ихәеит.

Нас Гъаргъ иааиқәатцын ратцәақәа рахь иниасит. Даҗа хәбақа тцәыца анааныркыла ашьтахь, Уасил ак схәоит, хәа Гъаргъ иахь ихы наирхон еипш, Симон даацәажәан:

– Уара, Гъаргъ, абни аҗада шәыднагалеижьтәи акыр тцуоу? – хәа дцааит, итәаз рахь дыпшны дыччо. Гъаргъ ибоит арт уашьта зынза дшыхтаркзас.

– Аеи, аҗада хаднагалеижьтәи акраатцуеит. Аҗадагы абри шәзыҗнатәоу азлагарагы ахәынтқар Николаи дахыргаанза саб Қәабзач хамтас иитахьан, убри аахижьтәи итцау шәара ижәдыр, – ихәеит Гъаргъ.

– Кох, ари атоурых бзианы идырузаап жәбо, – ихәеит Уасил. Симон дахьтәаз, – Гъаргъ, уаб Қәабзачи ахәынтқар Николаии еиуарас ирыбжьоузеи?

– Урт еиуара рыбжьазамызт, Қәабзач лыпхала амхацьырра ахьынтәи итаацәагы, насгы Уасилгы Симонгы шәыжәлантәқәа 10-оық ауаа атырқәа идгьыл аҗынтә рыцсы еиқәырханы Ацсныка иахьяаигаз аҗынтә ауп хамтас ахәынтқар Нитколаи саб аҗадагы азлагарагы зиитаз, – ихәеит Гъаргъ.

– Уара, ари ауама хәихәеит. Цъара акы иахақәахьзаап убоу, – ихәеит Уасил, иахаз пхашьо. Уасили Симони Гъаргъ иихәаз ажәа рацәак иргәампхагәышьеит, аха иҗоуцои, идырхәеит. Гъаргъ уашьта даҗа знық сыхтаркаанза сшыла рлаганда хәа дыпшын.

Ус, Уасил, шәаазырҗишь, абрака аныҳәаҗа бзиа сқыр стахуп, – аниҳәа, зегьы аазырҗит:

– Гъаргъ абри хзыҗнатәоу Гәатасаа шәызлагара еснагь лагатә агымхааит, атоурых ду змоу шәҗадагы шәыгымзааит, абрака уныҳәаҗа ааныскылап хәа акәын, аха ара сызлахәапшыз ала, шәҗада атоурых зладуу ала, рапхья иара сныҳәоит, Гъаргъ, иахья җ-аатцәак ацьықәреи абраанза иузаазгаз шәҗада, җадапсуп умхәозар, атоурых ду змоу җадажәла бзиоуп. Анцәа хырхагас ишәитааит! – ихәан Уасил иатцәа итаз ыжәны илықәиргылт.

– Ахы, уашыта зегы ишөкы Гъаргъ иеада аныхәәә, – анихәә Уасил, зегы еибарччо ратәцақәа аинкьаны аеада иакөныхәаны иржәит.

Симон, Гъаргъ ихы найкөикын, – Гъаргъ, қытак ауаа ҳацә-гә-хабзиа уеада аныхәәә ҳкит, табуп хәа ҳаумхәазои? – ихәеит.

Убасқан ахәыцра зәәтаны игылаз Гъаргъ, ашышыхәа днеин рацхәа икәгылаз тәыцак аакөихын даацәажәеит:

– Даара итабуп, Уасил, Симон, абра итәоу зегы. Сара сеада зыпсамыз ала, аныхәәә лыпшаахқәа азызхәаз шәтаәәеи шәареи шәеихыбаамзааит, иахәа абра ҳазлагарафы зчеицыка зманы иааиз Уасил еснагъ учеицыка иазхалаит! Аиаша шәасхәап, сара амалахазгы сгәы иаанамгацызт, сеада абриақара пату ақәызтәо ақәлацәа шәамоуп хәа. Иатәтәа итәз ыжәны илыкәиргылт.

КӘЫКӘА ИШЫА ШИУЗ

Акәа аеырыфра ду ықан. Гәдоутантәи инеиз аеыбгақазәә аеырыфра ианалга рышытахыкәа амәа икәлеит.

Рызегъ шеимаз Афон-Ғыц ианаалала ицшызар, аеқәа ирчычаз, лафлагы ихәйдмыз Анхәатәи Мқан Кәыкәа амәа дшанылаз рбеит. Еицыз Кәыкәа апсшәа аниархәа, даацәажән:

– Сышәзыпшуижьтеи цытк аатәуеит, еснагъ ахыз бзиақәа шәзыпшызааит, исаҳаит апхәхә шәыманы шәшаауа. Икалозар, ахәара шәыстоит шәымәахыт, шәсасцәаны шәыстазарц стахуп! – ихәеит.

– Даара итабуп, Кәыкәа, – ихәеит, аеыбгақазәә реихабы Шулиа, – ишубо еипш, мчыбжык аахижьтеи аеырәфәы ацәбаа хбеит, ацкәынцәа аапсаны икоуп, хашытахыкәа хгьежыроуп, учеицыка иазхааит!

Аха Кәыкәа иуам, дрыдпсыланы икит, уаха сара сахь шәанымәахымт, шәаргы саргы апсшәа хабжәм, хәа.

Шулиа иеы агэра афэрхха дахьгылаз, нас ианумузах, ихэан, ачкэынцэа рымѡа иныкэтцаны, Шулиаггы Гьаргьггы Кэыкэа ицны Анхэака рфынархеит.

Гьаргьи Шулиеи хэынтэ еихамзар, еитцамкэаны рѡызцэа рыдкыланы имѡахыганы ашьтэақэа рзишьхьан Кэыкэа. Ауа ацэ лкажьны ирзишьит. Игэылацэа дрыпцхьеит. Уахыки-енаки еиужьны афара-ажэра иафуп, аха иарггы акы иафеаукуа иакэзамкэаны дааиуеит. Ус ашэахэарахь-акэашарахь ианиас, икэашо икэыз ачкэыни азгаби ианаакэтцаз аламталаз, Шулиа итапанча аатиган ѡынтэ атдықь-цдықь хэа даахысын, нас абри хамтас сара исымтаны, ихэан итапанча Кэыкэа инаииркит. Ари ахамта бзиа Кэыкэа даара игэы иахэеит.

– Сапсахааит, Шулиа, сыпсы танатцы исхаштуам! – ихэан, днахан имака инавтцеитцеит. Акрыф-акрыжэ айшэа иахытцит. Шулиеи Гьаргьи аеыжэларахь рхы дырхеит. Ипшызар, Кэыкэаггы иеы акэадыр ақэтцара дафуп. Ус ргэы иаанагеит, цытк хнаскыаганы дгьежьюзаап, хэа.

Кэыкэа ипшэма лахь даацэажэан:

– Бара, хымшка-пшьымка скамлозар, хьаас сшэымкын, арт сысасцэа уахык-уахык акара сынрылапцхьап хэа сызбеит, – ихэеит.

Ари захаз Шулиеи Гьаргьи неифацшы-ааифацшит. Ус апсшэақэа нарахэаны ианеыжэла, Кэыкэаггы иеы дақэтэаны дынрывагылт. Агэашэ иантытц, Гьаргь Кэыкэа итабуп, хнаскыагара атахым, ауадаѡ узалахтцои, ихэеит, Кэыкэа дызэыжэлоз заманала ишидырузггы, изымдыруашэа катцаны.

– Мамоу, Гьаргь, уахык-уахык Шулиаггы уарггы сыншэылапцхьап, сыгэггы аасхасырштып хэа сызбеит, – ихэеит Кэыкэа. Еиманы ишлеиуаз Шулиа, Гьаргь иеынидикылан, – уара, Гьаргь, ари ихацны ицо аѡны длахгар изахуеи, иара ианеитцам, хэбака шьтэа хфеитцахьеит. Уареи сареи жэык-жэык роуп ихамоу, урт хшьыр, ххэыцқэа амла иагоит, – ихэеит Шулиа.

– Уи ауп иухэаша, хэхьнеиуа хтаацэа хрыдыркыло хаздырзом, Кэыкэа дырххо дабахтаху, – ихэеит Гьаргь дцышэырччо.

– Нас изахуеи?

– Уи мариоуп, ыыхәтцәыла ханис-ааисып, иихәо хбап, иамур даеак хазбап, – ихәеит Гъаргъ папатқкәыр. Акыр ианыласкәа, Гъаргы Шулиеи рыеқкәа акамчы нарыхкьаны, знык-знык ракара ыыхәтцәыла Кәыкәа инеицәхас-ааицәхасит.

– Шәызәузеи, ура, сөы бзианы ихәмаруа иалагама? – ихәеит Кәыкәа. Дара аанымгылт, иааргәгәаны ифганк рыла ианис, Кәыкәа игәампхеит.

– Ура, шәарт сышьтәа шәпырхагахоу сыздыруам, аха ак арчақра шәәфуп, изакәу сзеилкаауам! – ихәеит. Аха дгьежбуам, дрыцны ацара дафуп. Даргы ыыртуам, иаргы ажәак ихәом. Ус иаазыдгылаз азиас ианынтала Кәыкәа нақ-аақ инаивагылан, ркәадырқкәа ифрынгыланы иакәымыз изыруит.

Ари захарыз Кәыкәа иакәызма, ахышәтқхәа даакәгьежбын:

– Сара шәуааз цысышон, счеицьыка шәзымгааит, шәаргы саргы даеазных хаикәшәап! – ихәан, афныка иеыфеихеит.

Шулиеи Гъаргы еибарччо, угәнаха хара хәхь имааиааит, рхәан рымфәхь рфынархеит.

Агафәхь ианнеи ахәларахь ахы архахьан. Лыхныка рхы рханы рфынархон еицш, ыыла афныка сцоит хәа иаардыгылаз Зазариа Ладемыргы даргы ацшәәқкәа ааибыхәаны амфә инықәлеит.

Рацәак ихарамкәа инхоз Ладемыр игәашә ианазааигәаха, ахәара ритеит имфәхытцырц. Аха дара мап ркит, изеитархәеит ирныкәашьаз, Акәа аеырыфәра ахынтә ишаауаз Кәыкәа ишы-мфәхигаз ухәа.

Ладемыр иеацсреитазеит, зынзаск шәынсырхом шәышгылоу акәзаргы, цәыцак-цәыцак аанымкылакәан шәысышьтыуам, хәа. Икартагәышьоз, ишамуаз анырба, Ладемыр ицны имфәхытцит Гъаргы Шулиеи.

Агәарц аталахагь рмоуит, Ладемыр ипшәма иараминут ашәашәи арбагь ахы нхылкәыцәааит. Уи акәхеит, рхәы мазеихеит, итәеит, крырфеит-крыржәит. Атқх агәта аафнашоны, Ладемыр учеицьыка иазхааит хәа ацшәә наиахәаны ифеыжәланы рым-

оахь рѣынархеит. Лакәи Дыгә игәашә иоавсны, Хәтачаа ахынхо иназарц рацәак рыгымкәан, шәнапқәа шәырѳаха, рхәан, атцыкь-тцыкьхәа ихысны ирыкәшаны иаагылеит.

Ирылшози, ѳыцьа ахацәа абцъарда иказ абрагыцәа рѣацхья. Рыкецәагы даргы аилагыежъра иаѣуп. Иахзыжәымун, амѳа хашәт, хара хашәпцърхагам, хзустқәоугы абарт хауп, рхәеит, аха иухәо захауада. Рымч аадмырхакәан, рразны мақақәеи, рразны камақәеи аарыхкәыцәааны – уашьта шәымѳахь шәца, рхәан, ажәѳан ахь ѳынтәка иаахысын, абнара рыгенартеит. Икартца-гәышьозеи, Гъаргы Шулиеи имеида-гәидаха ркәымжәқәа ыр-бгъаауа иѳбжьалан аѳныка ицеит.

Гъаргъ ауха аѳны данааи, хзықәшәаз хәа ак ауихәахуаз, дѳышь-талан дыщәеит. Адырѳаены ашьыжь шаанза дангыла, дтәаны ахәыцра даѣын, иаха изықәшәаз ацхашьара ду иазизбара изым-дыруа. Ус, ицшәма дгылеит, аха лхатца иакәзамкәан ауп дшылбо.

– Иухьи, уара, шәатцахама, ма шәатцадырхама аеырыѳраѣы? – анылхәа, Гъаргъ лықәѣимтзеит.

– Икалома мшәан, зынгы шәатцахароуп, зынгы шәаиааи-роуп, амкәыба еснагь азы аанаго цъушьома, – лхәеит.

Гъаргъ ицшәма лажәа хәаны даалгон еипш, Шулиа ашә аартны дааѳнашылеит. Ацсшәа нахәаны днатәеит, зынзаск гәалаказаа-рак имазамкәан.

– Икалеи, уара, Шулиа, ари иакәын деикәыпсы дтәоуп, уаргы избач уакәзам, нас знык шәатцахазар уамак калама, еазны шәара шәаиааип, – лхәеит Гъаргъ ицшәма.

Нас Шулиа даацәажәан:

– Уи акәым, Шьушьа быххья сара изгааит, хара даеа ус баапсык хақәшәеит.

– Икашәтцеи, уара, ауаѳы дышәшьыма?

– Икалаз бымбои, Шьушьа, – ихәан Шулиа ахы инаркны атцы-хәанза изықәшәаз зегы лзеитеихәеит.

– Унан! Уи смахакәан сыпсында, закәытә цхашьара дуузеи шәзықәшәаз! – лхәеит.

– Иауазеи, уара, сгәы пшаашәа ианыҕала стапанча хамтас Кәыкәа исымтахи, ихы иааташәааит. Хтапанча хамазтҕы ус изцарымызт, аха иабаҕоу хзықәшәаз иббо ауп, – ихәеит Шулиа.

Гъаргъ ҕитзом, ҕыцха дыцшуа дтәоуп. Ирыхъыз даназхәыцлакь, зны иаагәнигоит, нас гәаныла дааччоит.

– Иакәымыз шәыхьит ҕыцъа ахацәа баба дуззақәа ауаа рҕы шәнеишь-шәааишь хәа шәархәоит, ари даара ицхашъара духеит шәара шәзын, – лхәеит Шьушьа, арт ирыхъыз гәынганы.

Дара тәоуп инеиҕацшы-ааиҕацшуа, азәгъы ҕитзом, Шьушьа дналагахт:

– Шәыздыруаз брагьцәан иҕазар, ауаа шәрыладыртцәашт, инашәыхәацшлакь ашәаргәындақәа хәа шәзырхәо.

Убасқан Гъаргъ дахьтәаз дзызхәыцуаз уара уахәацш, уашьта алаф ахь ииаимгар ада псыхәа шамамыз бо.

– Исхәо бахауоу, бара ашәаргәындақәа хәа шәзырхәап хәа баауеит. Арахь хара матәа мазарак аахшәыхны иргеит, хәгәгъы цъа инеиҕампеит, – ихәеит Шулиа дыниалацәкәит Гъаргъ.

– Уи знымзар зны ашьта хәқәымшәар калазом! – ихәеит Шулиа, иаха ирцәыргаз рапхъа иааган иаақәыртцозшәа.

Убри аамтазы адәахьы, агәарц агәтаны дааиуеит, Гәдоутә араиком аҕбатәи амазаныкәгаҕ Плиа Гриша имашьынаныкәцаҕ Павлик. Ари даурымдырхуаз, бзиала уаабеит, рхәан, инеицылан ацшәа наиархәеит.

– Шулиа, уара уҕы сықан, Гъаргъ иахь дцеит анырхәа, арахь сааит. Шәҕыцъагь ирласны Гриша шәиҕахуп, – ихәеит Павлик.

– Бзиароу, Павлик? – дтәааит Шулиа.

– Уи сыздыруам, снапы ианитцаз ирласны иаага хәа ауп. Еиманы инеины агәашә аҕы игылаз авилис илақәтәаны амҕа иқәлеит.

Ашә аартны Гриша икабинет ианынҕонашыла, Гриша дыччо дҕагылан днарцылеит:

– Уа шәахьцо шәаалеит, ахьз бзиа хәзаажәгеит! – игәыдкылан ацшәа реихәан, илеибартәақәеит. Шәҕызцәа иацжәацы иааит, шәара иаха акәхап, – ихәеит Гриша.

– Ааи, Гриша, ачкәынцәа арахь идәыкәахтцеит, харт Кәыкәа ишахамуаз мчыла хамҕахимгар имуит, – ихәеит Шулиа.

– Аа, Кәыкәа нтцәа ачеицъыка азыхәан иутахуазеи, ашьтәа шәзимшьыкәа дыкам.

– Ацә замана хазшьны, агәыла-азла хадгаланы хчара иуит, – атак ныкаитцеит Гьаргь.

– Иацы шәыкәтцит ус акәзар Кәыкәа икнытә?

– Ааи, иацы хақәтцит, – атак ныкаитцеит.

– Нас? – дтцааит Гриша.

Гьаргьи Шулиеи неифацшы-ааифацшит, иараминут иаурзым-дыруаз, Кәыкәа дааны изыруз Гриша ишиеихәахьаз.

– Аҕныка амҕа ханыкәла, Кәыкәагь дхацны даар цәгьа им-базт, аха дхаргьежът, – ихәеит Гьаргь.

– Дызхашәыргьежьи, уара?

– Гриша, сааукәыхшоуп, хара, акы хаацсаны хақан, иҕбахаз, Кәыкәа аҕны дааганы ирххара хцәыуадаҕхеит, – ихәеит Шулиа.

– Ус еидш егьа иказаргьы, ари акара пату шәыкәызтцаз шәа-хьаауаз даажәгазтгьы омак калозма? – ихәеит Гриша.

– Гриша, уххьа згеит, Кәыкәа Анхәа дабжакуп, ирахә изеих-цом ацста ицоуп, есымчыбжьа шьтәак ишьуеит. Харти хәызцәеи хзыхәан мацара ианейттым 5-ка шьтәа хзишьхьеит. Нас аҕны дхаман хәар, Гриша, уххь згеит, Гьаргьи сареи жәык-жәык роуп ихә-моу, урт изахшьыр, ххәычқәа амла иахцәакуеит, – ихәеит Шулиа.

– Нас? – ихәеит Гриша, тцака дыцшуа.

– Нас, хаицәажәан дхаргьежьиырц иаххәеит, – ихәеит Гьаргь.

– Ргьежьишьяс ишәтеи, уара, Гьаргь? – дтцааит Гриша дцы-шәырччо.

– Рапхьа ҕыхәтцәыла халаган, аха уи ала акгьы хзеиҕымкааит. Ғыхәтцәыла ианаму, хкәадырқәа ханрынгылан иакәымыз хам-хақатцеит, икахамтцар акәын, аха...

Цытраамтак азәгьы ҕитуамызт, Гриша ашьшьыхәа иапхьа ис-тол инапы ныттишьын иаатыганы рапхьа иныкәитцеит рмакақәа. Шулиеи Гьаргьи неифашы-ааифацшит ари змаануои хәа ихәыцуа.

– Абарт Кәыкәа икнытә хамтас, – ихәеит Гриша дыччо, – иаха Хәтачаа рапхъа шәанәеиуаз, ишәпылан “ацсшәа” шәазхәаз Кәыкәагы, ишәыдтәалан шәчара зырцшзоз Кәыкәа игәылацәагъ роуп, – ихәеит. Гъаргы Шулиеи ари омашәа ибаны ишынеиҫапшы-ааиҫапшуаз, Гриша икабинет аганаҫы иҫаз ашә аартны даәнашылеит Кәыкәа. Кәыкәа иҫацәыз асқам днықәтәан, Шулиеи Гъаргы дрыхәапшны аччара даҫуп.

Шулиеи дахытәаз ицсахы пжәо:

– Кәыкәа, ухы иааҫашәааит, хамтас иуҫтаз атапанча алоума иаха ақәкәахәа узлахахәҫахысуаз? – хәа ҫааитит.

Кәыкәа ҫитзом, дыччоит:

– Уи хатчара иатәым, Кәыкәа, хара хашбцъардаз удыруан, хәа-уахәмарт хәа ус еипш қаумтцар ақәын, – ихәеит Гъаргы дахытәаз.

– Иауеи, уара, иацы шыыбжъон Анхәа шәкәадырқәа шәанрын-гылаз шәтапанчақәа еихаххаа иқан. Иаха Хәтачаа рапхъа шәанәеиуаз шәпатронақәа шәрылгахыазма? – ихәеит Кәыкәа дыччо.

ИАРА ИАЧХАП, АХА БАРА ИБЗЫЧХАРУ?..

Ҫнак Гъаргы Синати абазар аҫы еикәшәеит. Еицәажәо игылан, нас уара уаазцеи, сара саазцеи хәа иналагеит.

– Иацы абра абазар аҫы сықан аба ахыртиуаз, кабак злытцрыз цәәычак збан, санцо изгап хәа сусқәа сышрышыҫтаз аамта сыцәцазаап, санааи адқбан ашә адыркхъан. Иахыагы убри азоуп сзаа, – ихәеит Синат.

– Уааи хнеины иахбап, саргы иҫгәапхар кабак заaira аасхәап, – ихәеит Гъаргыгы.

Ус, адәқбан ианыныәнашыла, ауаа рацәаны ауачарад иахыыкәгылаз, даргы неины инагылеит.

Азәазәала доусы иртаху аахәаны инадтны ицо, рапхъа игылаз ацхәыси дарей ааизынхеит.

Рапхъа игылаз ацхәыс уаҫы имахаратәы акрытәо ллымхәа дынтахәытхәытит:

– Ббаашәт, җара хәычык алымт зычҗауа чытк сзалыпҗындаз,
– лхәеит.

Ари аҗхәыс егъа лыбжыы нытцалкызаргыы Гъаргыы Синаҗи
рлымҗа иауҗамсхуаз.

– Гъаргы, иуаҗама? – дҗааит Синаҗ.

– Исаҗаит, – аҗак ныҗаитцеит Гъаргы.

– Нас, илаҗәатәузеи? – иеыргызмалны даатҗааит Синаҗ.

– Абас ауп ишлаҗәатәу, – иҗәан Гъаргы, – саҗамзааит, аха, –
иҗәан дааҗәиргъежыит аҗхәыс.

– Абри алымт хәа иҗоу иаабхәо ачыт иачҗап, аха бара ибзычҗа-
ру? – иҗәеит Гъаргы.

Ус акәхеит, уи аҗхәыс адәахыы дандәылтҗуазгыы рымбеит.

АМНИ ИҚӘУ ИАТҚКЫС СЕИҒҒУП

Отҗара ақыҗан инхоз Ғыгәанат анышә дарҗон уи аены.

Гъаргы днеин дҗәыуан данаақәт, аҗьабаҗәа дынрыдышшы-
лан, днасҗьаны днагылт. Ус хәычы-хәычы иааикәшо, иааикәшо
иаагылт Гъаргы илафқәа бзиа избоз зегыы. Акы нраҗәо, акы аара-
хәо дышгылаз ауп, Гъаргы иахәшыаҗа Аиба Уасил дааин, Гъаргы
даагәыдкыланы апсшәа шиеиҗәаз, ушҗаҗоу, Гъаргы, иҗәеит. Уа-
сил дааҗәажәан:

– Угәы рахәымызт хәа саҗан, снабжыысынгыы усзымбеит, – хәа
аҗамзаара нышыҗеитҗеит иара.

– Уасил, – иҗәеит Гъаргы, – абри асада згәы рҗаны зҗатҗақәа хы-
ршаны акәыба иҗоу Ғыгәанат дубо? – иҗәан, инаҗәа уахь инаирҗ-
хан, – амни иатҗкыс сеиҗҒуп маҗьана! – иҗәан даачҗеит Гъаргы.

МАКЪАНА СЫМҒСЗАҒТ

Гъаргы иҗаҗа ду Сониа дычмазаҗы гәгәаны дышыҗан. Гъаргы
енак знык-җынҗә днабжыысны, беыргәгәа абаапсы, маҗьана аҗ-
сыха хәмоума, хәа лгәы җаитҗон.

Ус, җнак зынзаск ацсра леазылкит. Уажәытцәкьа Гъаргъ даажә-гароуп хәа рыдылтцеит лыҗацпшьацәа. Ас-ас хәа анизырцха. Гъаргъ иараминут даакылсит.

Иҗалеи, абаацсы, Сониа, ахәшә бзиақәа бымоуп, иахьа атцкьыс уатцәы беигъхап, – хәа лгәы аҗатцара дналагеит.

– Оо, иауам, Гъаргъ, иауам! – лхәеит аарла дцәажәо, – амала аказы суазтцаар сҗахын, – лхәеит ачымазаф.

– Изакаызеи? – җааитит Гъаргъ.

– Уара, Гъаргъ, абри ицсуа даньцсуа, дышпацсуеи? – лхәеит дуазыруа дахьиаз.

Гъаргъ акраамтә ачымазаф дьлҗацшуа дгылан.

Нас ихы налықәикын:

– Сониа, убри атәык хәа ибасхәо акгы сьздыруам, макьана сымцзацт, – ихәеит Гъаргъ.

САМАНТА СМИТ МОСКВА ДЫҖОУП

Гъаргъ бзиа ибон ателевизор адырратарақәа рыхәацшра. Уи дырзызырфуан ажәабжъқәа, егырт адырратарақәа ухәа.

Убри аамтазы Москва дааны дьқан Америкеи СССР-и рхәыцқәа айтәнеиааира рыбжъазтцаз Саманта Смит хәа ашкол зҗаб хәычык.

Ус, Гъаргъ ателевизор дахәацшуа дыштәаз, адиктор даацәажәан ибжьы неитцыхны: “Саманта Смит Москва дыҗоуп!” – ихәеит.

– Уа уабананагеи, арахь цәгьала иааргаша, уара атахмада? – ихәеит Гъаргъ дахьтәаз. Егыи ауадахьтә лыбжьы рго Гъаргъ ицшә-ма, узҗыда, хәа дтцааит.

– Сьзҗыда, бьмбои, Саманцьяи Шькәыт Москва дыҗоуп ахьырхәо бмахазои? – ихәеит.

МАКЬАНА ИМШӘЫТАХАЗАЦТ

Гъаргьы Дажьы ацармыкьаҗы ианеиқәшәа, ацсшәақәа ааи-бырхәан, иҗоуи-иануи хәа ишеицәажәоз ауп рфыза Сафергьы

дшаарыдгылаз. Ацсшәа аниархәа ашьтахь акраамта еицәажәон. Сафер икаитцаз ахәарала, ишиашаз рааигәара иказ акрыфарта ашка рғынархеит. Акрыфартағғы акыр аамта ргеит, рқбафқәа-гғы цәгьамкәа икатцаны иодәылтцит. Акы неибыхәо, инацшы-аапшуа, рытцәгәыр иағәдыршәшаз азәгғы дрымбо ишгылаз, ус, рааигәа иказ арахәтирта хналацшып, ирыхәқәоугғы гәахтап хәа уахь рғынархеит. Арахә ахьыртиуаз иназаанза адәахьы ахәсақәа акәатақәа, ашәашәикәа ршьапқәа ашашәақәа рхаршәны иахьы-ртиуаз инарывалеит. Пхәыск, рбагьк ашьапы ашашәа иахаршәыз даграгылоуп, арбагь аикақәа еиқәацәхаҳараза, ахы асаара ишьта-цаланы игылоуп. Ари зылацш итцашәаз Дажь мыжда ацшәма длазтааит:

– Бырбагь шака иацсоуи? – ларгғы деитцамхазакәан, 25 маат, – лхәеит.

– Ахә цәгьам, аха иара агылашьа злазбо ала аика шака еиқәа-тәоу ала, ари амырза чымазара амазар калап, – ихәеит.

– Унан, иухәо закәызеи, иабатәи мырзоу, ари аонынтә ахы алада ирханы, ашьапы ианкны иахьаазгоз, ашьа ахахьы икшашәа икалазаап, – лхәан ганха дыцшуа днагылт.

– Быхьа згеит, иахьысхәо хәычык иажәа хьантазар калап, аха абри сара иббо, сахьыббо сааихьеит, абра ак сыцрақәашәа икоуп, схы ааздыруеижьтеи алада ахы рханоуп ишыкоу, аха макьана ахы меиқәатцәахазацт. Бара бырбагь аонынтә ашьапы ианкны абра иаабгаанза ус калашьас иаиузеи? – ихәеит Гьаргь.

ИААНХАЗ УОНЫ ИАҚӘТӘАН АМЦА АЦРАТЦА

Гьаргьы Шулиеи аены чарак ахь ицараны икан, рыеқәа ршьапқәа чапазамызт. Ашьыжь шаанза Гәдоутә илеин, ажьи иґы рыеқәа ршьапқәа рчадеит. Нас апкарақәа амца иқәлеит. Гәдоутә ацсыжра ахәы ианфалс, рфыза бзиа Маґбеи игәашә иана-зааигәаха:

– Гъаргъ! – ихәан, җааитит Шулия, – уааи, Матбеи дыҗазар җашгылоу фырцьанк-фырцьанк аанаҗкылап, хәычыкгыы җааил-нарҗаап, – ихәеит.

Ари заҗаз Гъаргъ мап ауикхуаз. Матбеи игәашә ианнадгыла:

– Матбеи, уҗоума, Матбеи? – җәа рыбжыы надыргеит.

– Иауеи сыҗамкәа, – ихәан, Матбеи даарцылеит.

– Уа бзиала шәаабейт, шәеыжәтц! – ихәеит.

– Мамоу, Матбеи, җеыжәтцзом, хәычык җаццакуеит, Цлиа Ан-типа ачара имоуп, ауафы даҗнитцеит, җахьзароуп, – ихәеит.

– Ус еипш егъа иҗазаргыы, Антипагыы шәихьзап, сара сшәы-җәоит, шәаансырхом шәеыжәтц! – ихәеит Матбеи.

– Уара иаххәо заҗауа азә уакәзар, абра җашеыжәу фырцьанк-фырцьанк җаркы, мамзар җамәа җақәлоит! – ихәеит Гъаргъ.

– Нас, ус ада ишәымуазар, иццакуа итәгыы сымами, – ихәан, цәгъахәыц дхәыцуа афныҗа дныфналт Матбеи. Ус, ишыпшуаз цатлыкаки ф-фырцьанки иманы даарыдгылт, ицьыбагыы инапы нтишьын, ф-конфет цырак аатигеит.

Ацатлыка ахы лаирхан афырцьанқәа илыртеитәеит.

– Матбеи, акы аанкыл рапҗа, уацшәымоуп, – анырҗәа, хәычык сгәы рахәым ихәан, мап икит. Нас Шулия иааимихын, фбаҗа ажәа нахәаны, илацәақәа хәаны, аҗыц аахиргеит. Аха уаҗоу иижәша агаз акәзаап, иҗеы еимаргәгәа икуп, ажәак изхәом.

– Иҗалеи, уара, Шулия зынзаск ицьбаразоума? – ихәеит Гъаргъ. Шулия җитүам, аарла ицсы анааивига, – ижә, Гъаргъ, җәара зқәым уаткоуп, – ихәеит Шулия, Гъаргъ итцидыраар имжәыр җәа дшәаны.

Матбеи дгылоуп игәы дтаччо, ус ауп ишшәықәнаго җәа. Нас, Гъаргъ афырцьан ааимихын, акы наиҗәақәан ахыпҗәа аҗылаир-хеит. Далгарц рацәак игымкәа җамәак аҗарагы леиҗытцкеит. Азәгыы җитзом, инеиҗапшы-ааиҗапшуа игылоуп. Гъаргъ аарла-җәа ипсы атып аҗы ианааи:

– Иахуржә закәи, уара, еилабгаша? – ихәеит, аарла ицсы лага-әаго.

– Абри шәара шәфызцәа иццакуа ауаа цагьакәа тәамбашакә аеы илымбаакәа арыжәтә зжәуа рзыхәан уаха зтахым уаткоуп, насгьы апша чымазара иахәшәуп рхәоит, – ихәан, ицатца далаччо днырәапшит Матбеи.

– Уара, абри зтухыз уаха акыр тоума? – хәа дтцааит Гъаргъ.

– Ааи, даеа цсызак аҕара тоуп, ишәтаыхызар даеа хәычык шәзаазгап, – ихәан дынралацәкәит.

– Мап, уаха хтахзам, амала хара ханцалакь ашьтахь, псызак инхаз уоны иакәтәаны амца ацратца! – ихәеит Гъаргъ. Ала ааи-ааит, ахәа аиааит, рхәан Гъаргьы Шулиеи мида-гәидаха рымәахь рҕынархеит.

Матбеи ибжбаланы ицоз ифызцәа дрышьклапшны аччара даҕын.

ЛХАЛА ЕИЛЫЛКААР...

Американтәи Апсны иааны иҕаз телекомпаниак ажурналистцәа Гъаргъ иҕы иасасцәаны имәахыргеит. Гъаргъ иасасцәа хатырла дырпылеит. Даргьы 15-фык инарзынапшуа иҕан, ажурналистцәа атахмада илах-ҕыхшьа, ицәажәашья, илафкәа – зегьы омашәа ибо, азтцаракәа итара иаҕын. Шаҕа шықәса ихытцау, ицкәынраз занаатс имаз ухәа, акы аанмыжкәа зегьы ирызтцауан. Арт еибырхәоз зегьы наҕгьы-ааҕгьы шыца атырцьманцәа аитагара иаҕын. Нас, ибаф шизыласу рбарц аха дыкәтцаны мтцәышәла идыртааит. Аеы дакәыртәаны ддырхәмарт. Арт зегьы камерала атыхра иаҕуп. Ашьыж иалагаз аус, абар уашьта ахәла-рахь иааит, рхәы мазеиуп, аха иалухи, рызтцаракәа цыхәаптцәара рымам.

Гъаргъ акы иеатцамырхакәан ртаккәа ҕаитцоит. Зегь реиха еикәырццакны азтцаракәа изтоз Стелла зыхьзыз, зықәра абжа аиха инеихяз апцхәыс хцәы шкәакәа лакәын. Акы атак шааҕитцалакь, иаразнак даеа зтцарак ахь дниасуан. Даеа зтцарак итаха ламразакәа, Гъаргъ даацәажәеит, икәшан игылаз рахь дыпшуа:

– Уара, ари сыхталкцәеит, анцәа иныс, стакәажәи сареи хшеи-лылхуа, – анихәа, апсшәа захауаз зегъы аабарччеит. Гъаргъ ари атырцьман аитагаха имтакәа, шәиас арахъ, ихәан астал ахъ иман ифәинеихеит. Аишәа ианахатәа афара-ажәра иафуп сасгъы-пшәы-магъы, аха зегъы акакәын, Гъаргъ азцаарақәа шәиоуц иоуан, иаргъы ртакқәа кәитцон.

Уашьта уафы ибартә икан, зегъы ркъафқәа цәгъамкәа ишыказ. Ус, ани Гъаргъ дыхтакны дызмаз апхәыс азцаара калтцеит атырцьман ила:

– Дышпақоу абри атахмада апхәыс лганахъ ала? – хәа.

Азцаара шыкалцазцәкьа, ларгъы лфызцаагъы аибарччара иалагеит.

Абас-абас хәа атырцьман ианеиталга, зегъы апышәырччара иалагеит. Гъаргъ иганафы игылаз Аиба Хәқыбеигъы, Гъаргъ ди-фацшны аччара дафуп. Абри уажәы такс илитаришь хәа ипшуп зегъы.

– Сеидру, сара исхәо ала ихалцару, уи аткьыс лара лхала еилылкаар еигъушәа сгәы иабоит, – анихәа, еилызкаауаз зегъы аибарччара иналагеит. Атырцьман Гъаргъ иихәаз иашаны еитеигоу-еитеимгоу азәгъы издырзом. Асасцәа зегъы агәарахәа анапеинкьара иалагеит, Стелла дфагылан днеин Гъаргъ ифы нак-аак днагәзын, дыччо лтыцафы днеины днатәеит.

УФАРА ШЦАҚОУ?

Дәрыцшь ақытан инхо Чыкъ ескьынагъ алафи ахәмарреи бзиа избо, цәгъароума-бзиароума Гъаргъ данибалакь апсшәа наиахәаны, нас дналагон:

– Гъаргъ, угәабзиара шцақоу? Уфара шцақоу? – абри акәын дыз-фыз еснагъ.

Әнак иахъеикәшәаз тыцк афы апсшәақәа анааибырхәа, Чыкъ Гъаргъ ииҗац азцаара наиитахт. Гъаргъ игәы анцтәаза, ескьы-

нагъ дааҕымтцзакәа иитоз азтцаара шехарцәажәараз идыруан азы:

– Уара, Чықь, уан аоны дыҕоу? – хәа дтцааит.

– Ааи, дыҕамкәа, – атак ныҕкаитцеит Чықь ицәа акы алашәаны.

– Ус акәзар, шыыбжышыҕтахь кәтык аашьны, схәы катцаны, уан думаны аоны шәнеир, хнейдтәаланы хазхарагы хцәажәон, нас, ани угәы иалоу сыфара зеипшроугы убарын, уангы сгәабзиара шыҕоугы гәалтарын, – ихәеит.

УАРА ИУМХӘАРГЫ САРА ИЗДЫРУЕИТ

Лазын-ица Цанцъа, Гъаргъ изааигәаз тынхан. Цанцъа бзиа ибон ажәабжъқәа, алафқәа. Ари лассы-лассы Гъаргъ дидтәалан дизызырәлон. Атаҳмада иҕынтә иахауаз зегь гәникылон, ма цъара қбаадк ианитцалон. Цанцъа ица дыҕан, аха уажәы дыцшын, зцәа этәымкәа иҕаз ипшәма лыҕнытә исоурыдашь хәа.

Ғнак Цанцъа ицшәма иаалыгхан ахшараиуртахь дыргеит. Иаргы илымхақәа кыдтцаны дзырәуан, исаҳарызеишь хәа.

Ус, ашыыбжышыҕтахь иааит илыцыз аҳәсақәа. Цанцъа идыр-ныхәалеит аца дуоуит хәа. Настгы иархәеит ииз ахәычы уамашәа згәамч гәгәоу, настгы зыкапан дуу азәы шиакәыз. Ари заҳаз Цанцъа амыргәырғъара ихы италан, имаз ацмақәа руак ишьит. Агәыла-азла зегы идныхәалеит, ахәы армазеира иаҕуп.

Цанцъа ус избеит, слеины Гъаргъ иасхәар, игәгы иахәап, аоныҕагы даазгар, уаха хазхара хирччап хәа. Гъаргъ иҕы дын-кылсит.

– Бзиала уаабейт, Цанцъа, бзиароу, уаазцеи? – дтцааит Гъаргъ.

Цанцъа иабейтахыз иара иқәра зеипшраз ала таҳмадак иҕы зегь аахтны аҳәара, аха иаҳашаз акәымзи даазцаз.

– Гъаргъ, аца дсоуит, аца! Аоныҕа уалароуп, ацма сшьит, ахәы армазеира иаҕуп.

– Уи бзиами, ддәмышхааит! – нацитцеит Гъаргъ.

– Гъаргъ, иааиз ахәсақәа излархәо ала, ииз ахәычы 5-кылак деихамзар – деитцам рхәеит, настгы илымха хәычқәа царцаруа, уамахшак иоуп, хәа иалацәажәоит.

– Оо, Цанцъа, – ихәеит Гъаргъ.

– Изақәызеи? – хәа Цанцъа Гъаргъ днеиҫапшит.

– Уара иумхәаргъы сара издыруеит, аеада – аеада шахылтцуа, – ихәеит Гъаргъ, Цанцъа дихәапшны дыччо.

ГЪАРГЪ ИХЫ АТЦЫС ШЫҚӘТӘАЗ

Гъаргъ имала, дынзацәажәо азәгы димазамкәа, ашьашәырае дыштәаз шшағьычк цырны инеины ихы инықәтәеит. Гъаргъ атцыс ихы ишықәтәаз аниба, иеирцзеит, зынзаск иахьынзақәтәазаа-уа збап ихәан. Атцыс икәмызцәа хылца ихаз ашьапхыц хәычқәа рыла иабғатуан.

Афны ашьтахь ала иаавтцыз ицшәма, лхатца иахь данынапш, лыпшәма ихы атцыс шықәтәаз лылацш нақәшәеит. Ари збаз ицъашьаны акраамта дшанханы лыпшәма иахь апшра даҫуп. Иара иеырцзаны, илабашья ицламхәа иатцаргәаны дтәоуп. Атцыс аакәымтцзакәа изҫыц иаҫуп. Нас ашьшьыхәа лыпшәма дахьтәаз ахь лхы рханы лҫыналхеит. Данизааигәаха, атцысгьы шәан ихы инықәпрааны ицеит.

– Уара, уанацъалбахааит, ухы иқәтәаз умбазеи?

– Изымбакәа, атцыс акәымзи, – атак ныкаитцеит Гъаргъ.

– Ари афыза азәыр ибахьоума, уара, ари ибзиоу акы иазхәоуп хәа сыкоуп, – лхәеит ицшәма.

– Ари зызхәоу бдыруоу, бара?

– Изызхәеи, уара? – дтәаит.

– Ари зызхәоу бымбои, атцыс қьдбажәк иқәтәаз цъанашьон. Иауазеи ибмыршәазтгьы, даеа цытк ацсы амшьозеи, – ихәеит Гъаргъ ицшәма длыхәапшны дыччо.

УИ САЗЫМТЦААЗЕИТ

Алиас ичкәын аррахьынтә данаа, акомпания сымоуп, сычкәын аррахьынтә дааит хәа Гъаргъ адырра иитеит. Гъаргъ Алиас иҫы даннеи, иааипылақәаз ахацәа ацсшәа нарахәан еиманы ашьашәыр аҫы инатәеит. Ус, Гъаргъ дшааиз збаз Алиасгъы аррантә иааз ичкәын Родикгъы, Гъаргъ ацсшәа иаххәоит хәа рҫанаарха, Гъаргъ дҫагыланы днарпылан:

– Уахьцо уаалеит, узгаз рымшра ааугеит! – ихәан, ацсшәа наиеихәеит Родик. Алиасгъы идырныхәалеит ичкәын лыпцхала дахьыхынхәыз.

Гъаргъ ачкәын ихы наиқәикын:

– Нас, ууалпшьақәа шпанаугзеи? – анихәа, – Родик ихы ааир-тцысит.

– Иарбан қалақьыз уахьықаз? – анихәа, – Урыстәылан, – ихәеит Родик.

– Урыстәыла егьацъара Урыстәылоуп, тыпс, қалақьс уабақаз?

– Уи сазымтцаазеит, – ихәеит Родик.

– Угәнаха анцәа идимыргааит, уара хышықәса убра урххо уз-маз! – ихәан, Гъаргъ иганаҫ игылаз ақәардә днықәтәеит.

ХАЗЛАГЫЛОУ ШӘЫМБАЗОИ, УАРА?

Шәи жәаба шықәса иртысхьаз Қъаазым иан аены анышә дартон. Лырееира иатахыз ак агимыжът, аадсара ду қазтцахьаз иан лзыхәан. Шәахәарак-кәашарак ықамызт умхәозар, сасгъы пшәымагъы шәаха-саха хәа еилан. Агәарц аҫы, ашьацаҫы алак-оак зегъы зкыз Гъаргъ иакәын. Гъаргъ аены ацсанышәатарахь данцоз, ашьыжь даныҫагыла, ихы-иҫы арыцқъара далагеит. Аха иусқәа иара ишитахыз изыманшәаламхеит. Ишықалаз уара идыр, идалақь маншәаламхоу, мамзаргъы иара дамхаццакцәоу, иҫы

аганқәа нақгы-аақгы ицәцит. Ус ашьа наларбашәа нықатцаноуп ацсанышәатарыхь дышцаз.

Ажәлар агәарахәа иааиуан, азәгы ддыртцәуомызт, идышшы-ланы ианаакәгъежылак, Гъаргъ алаапк еицш дрывагъежыуа ишиа-шаз атәарахь игон.

Ус агәарц иааташылеит имтцәуацкәа иказ Хақыбеи Шотей. Урт неин Қъаазым инидышшылан ианаакәгъежъ, Гъаргъ дахь-гылаз анырба, уахь рғынархеит. Гъаргъ рнапқәа аарымхуа ацсәакәа анрейхәа, арт зегь еицфакны:

– Иухъзей, Гъаргъ, ухы-уғы зегь цәыпны уқоуп, – рхәеит.

– Хаит абаакәа, ишәыхьи, ура, иухъзей хәа ишәтцаашьюузей, ари хазлагылоу агәакра шәымбазои? – ихәан, дынралацәкәит.

Қыбеигъа Шоҕагы ааибарччеит.

МААМЫНК ЖӘБАЗ ЦЪЫСШЪАН...

Хацсуа театр ахьзырхәага, акомик Самсон Кобахьиа цхәыс дааигон. Лыхны ақытан, иаб игәаратағы ачара иуан.

Гъаргъ агәарц данынташыла, дыпшызар, ажәлар еизаны игы-лан аччара ишағыз ибеит.

Абра иқоу збапи ихәан, днеины данынрыдгыла, Цъни Цъгәат рыгәтаны дгылоуп, ибз ацәа аыххра дағуп, зегь аччара иағуп. Гъаргъ ас аниба, инапы найкьан нақ иғынеихеит.

– Икалазей, Гъаргъ, уғыза уидымтәалазои? – рхәеит.

– Шәанацәалбеит, жәларык шәеикәшаны ақыр-қырхәа шәыч-чо шәгылоушәа анызба, маамынк жәбаз цъысшъан, – ихәеит.

ЗАКА АКАПАНУА ХАМБОИ

Гъаргы Манчей еицәажәо еидтәалан, ажәеи-ажәеи неиххәаа-уа. Ус Манча даацәажәан:

– Рамшыыхә ипцхәыс лыфны аганаҫ зхала иааз 47 кыла иҕаз аҕабақ ҫылхит хәа иалацәажәон, – ихәеит.

Гъаргъ дахьтәаз дааччеит.

– Узырччои, Гъаргъ, ихоумтазои исхәаз?

– Ишпахасымтцои, Манча, иухәаз, ихастцои, – ихәеит Гъаргъ.

– Нас узырччои?

– Сзырччо умбои, Манча, убри Рамшыыхә хәа узҫу ипцхәыс лыфны аган аҫы аҕьамсар аҕажьра даҕәытцааит, нас уаҕа иаауа аҕабақ иҫало заҕа кыла аҕапануа хамбои! – аҕак ныҕаитцеит Гъаргъ.

НАК ИАЛХНЫ ИКАРШӘ

Заабет ичара адыршаҫны, ахәы рҫыцны иҕартцан, ирықәшәаз асасцәеи агәыла-азлеи ахахаирахәа итәаны афара-ажәра иаҫын.

Ашьаца аахьхьи аган ала Гъаргьи итцегь агәылацәа аҕахмадацәеи асасцәа ирыдтәаланы крырфоит-крыржәоит, ахәмарра-аччара иаҫуп.

Егьи ариад аганахь ала, Гъаргъ дызлатәоу иамариашаны ахаха ирҫацшуа итәоуп, зоура-зытбаара наза-аазоу Астамыр Кәабахьиеи Гъаргъ иашья ица Аркашеи. Рыгәтаны дыбжьатәоуп ишәага аамачны, ацсыпмпыл еицш дкәымпылза, иижәыз иҫықәлан дҕацшьза Чычыкәа захьзу.

Арт ашыцья ауаа нархара дүкәа рыбжьараҫы ибжьатәаз Чычыкәа зынзаск дхәычзахеит. Гъаргъ дзыдтәалақәаз нахьяирпцшын, еидтәалақәаз аныдирба, рызегь аччара иалагеит. Урт ибжьы нарықәирган, изақәызеи Гъаргъ рхәан, иоагылеит. Арт ашыцагь аныоагыла, Чычыкәа зынзаск астал даҕараны даанхеит, ихыиҫы кәымпылза, апырпыл еицш дҕацшьза. Еидтәалазгьы рцәа иалашәеит Гъаргъ ибжьы анрықәирга нахыс, акы шырхиҕәауаз.

– Уара, Астамыр, уанацьялбахааит, амни Аркаша иара цқьа ибартамзар калоит, аха ишьтахь иалоу апаҫа наҕ иаалхны икаршәи, ишьа зегь илцәцәаны иахьяжәуа умбазои? – ихәеит Гъаргъ.

КӘЫДК ДАШЬТАЛАР ЦӘГЪАМЫЗТ

Гъаргъ ичкәын еиҳабы Мирод ақытаҕы ашәыр еингалаҕыс аус иуан.

Гъаргъ дычмазаҕы гәгәаны дышьтан. Миродгыы дааонаххны иаб дибалон, аха иусутә рацәан, уахь иаҳа аамта ицәагон. Апхәа-сақәа ианраамтаз акәын. Мирод апхәаса еинигалон. Гъаргъ ицсра шааигәаз ибон, арахь ичкәын дибомызт, дтцаацыпхьаза апхәаса аингалара даҕуп рхәон. Уатцәы дыцсраны иахьеипш, ачапшьа-цәа идтәалoup, зынза дызцәажәогы дыказам. Ус, ипшызар, аарла илацәа аахитын, итәаз зегь лапшыла иааимидеит. Гъаргъ аарла даацәажәан, акәакь аҕы игылаз имахә иахәбы Акаки ихы наиқәикын:

– Уара, Акаки, абри Мирод дызбом, дабакоу? – дтцааит.

– Папа, Мирод апхәаса аидкылара даҕуп, лассы дааиуазар ауп, – ихәеит.

– Уара шәанацьалбахааит, игәы итоуи абри Мирод? Ашьацаҕы итәараны икоу зегь пхәаса сызбалла мацара рыхәтцәы шыта ықәысхып хәа игәы итамзар. Сынтәа акәыд мацуп излархәо ала, заа кәыдк днашьталаргыы цәгъамызт, исызбал уашьта даакәытцны...

АХЫШЬТЫХРА АУРБОНДА...

Гъаргъ дычмазаҕы гәгәоуп, харак дзымнеир калап хәа заҳаз Шкәан аҳабла инхоз Зоурбақь ус избеит: «Ари ишьапы данықә-гылаз тыц сиҕомызт, аха уажәы анцәа дыспыхьаиршәеит, снабжысын дызбап», – хәа амҕагы дықәлеит. Зоурбақь Гъаргъ иашта данынтала, ацшәмацәа неипылан, ацшәа наиахәаны, ачымазаҕы дахьыказ дрыман инеит. Зоурбақь Гъаргъ данынеихагыла, икеи, Гъаргъ, ушцакоу хәа диазтцааит.

Аха атак акатцара зылшодаз, уатцә зыпстазаара иалтцраны иказ илацәақәа хәан, агәәкра даҕын.

Ачапшыаџџа идтәалаз Зоурбақъ иархәеит иацы аахижьџеи ажәакгы шизымхәац, дтанагалан дшыкоу, ахәарагъ ирџеит цәа-жәартахәыс димкырц. Аха Зоурбақъ иуазма, дыспыхъаиршәт хәа, хкыс иааутаху иџыцхәаџџа, ачапшыаџџа дралацәкәуа рырччара далагеит.

Ус, Зоурбақъ ихәы андырмазеи, Гъаргъ иашья иџа Нурбеигы иаргы неидтәалан рқьафқәа кәртџеит ицәгъамкәа. Иангыла, Зоурбақъ днеин Гъаргъ иацхья игылаз акәардә дныкәтәан, итәаз зегы ираҳартә џааитит дыџхырччо:

– Шәара ара шәызтәоу закәу сыздыруам, аха ари ишәчапшыо, сара дызлазбо ала, изара аахыс уахъихәапшуа иџсуа иџшра иман дызбом, амала изара алахыс икоу хәа ишәасхәо акгы сыздыруам, – ихәеит.

Убаскан Гъаргъ аарла илацәақәа аахитын:

– Оо, Зоурбақъ! – ихәеит.

Итәаз зегы уамашәа дбаны инеиџапшы-ааиџапшит.

– Сара ишәасымхәаз, ари ааигәа иџсуа иакәзам хәа, – Зоурбақъ ибжы нтганы даачџеит.

Гъаргъ минутк акара изџымтит, аха нас имч ааизганы аарла даацәажәеит:

– Зоурбақъ, сара сзара џахыс хар амамкәа иубазар, сзара алахыс, иумбои, шәыжәла иаџызоуп, ахышьтыхра аурбондаз, уи азын иҳаутахозеи, – хәаны илацәақәа еитәнеикәипсеит.

ИЦСЫЗ РАЦКЪЫС СЕИГЪУП

Гъаргъ ашыжь агәарц сынтџтџеит хәа дшаџыз, игәашә апхья иаанџасыз амашына дааџтџит аколнхара ахантәаџы Қыбеи.

– Бзиала уаабџеит, агәарц утал, – ихәеит.

– Мамоу, хәычык сыццакуеит, абригадирџеи сареи аизара хамоуп.

Қыбеи иџынахамтаз, даахәын Гъаргъ ихы наиқәкны џааитит:

– Сахьухәапшуа угәабзиара цәгъамшәа избоит.

– Абзиатцәкьа абакоу, аха ипсгәышьяз ратцкьыс сеигъуп, – на-
иатеикит.

Уи ала апсшәакәа еибыхәаны инейдытцит. Аены шәахьан, Қыбеи абригадирцәа зегъы еизганы, мчыбжык афнутцка ируз рускәа рлытцшәакәа еиликаауан. Азәазәала игыланы икартаз рхәон, нас ақьаад иантцны ирымаз реихшьалакәа наганы иапцхьа иқәыртцон. Ақьаадкәа нархәы-аархәуа дрыхәапшуан, рлытцшәакәа даарак ишыбзиамыз акара рахәара дафын. Ус, иры-
лихыз қьаадк дахәапшуа, абригадир Мамса ихы наиқәкны, “уа-
гыландаз” ихәеит.

– Икоу удьруоу, ара зегъы сшәацәажәеит, шәқьаадкәа ирну-
гъы збоит.

Уара уцәгъам, ипссыз ратцкьыс уеигъуп. Иахьа ашьыжь угәаб-
зиара шцакоу хәа Гьаргь саниазтаа, ипссыз ратцкьыс сеигъуп хәа
сеихәеит. Ускан рацәак сазымхәыцит, аха уажәы хтагылазаашьа
алкаа азурафьы исыхәеит.

Абригадирцәеи Қыбеи реицыгчара қьафымзт.

*Гьаргь Габечиа илаф хәамтақәа абзиен-ацәгъеи рфьы, иара
ус баша шьоукы ахьаайдгыло иахьагъы изгәаларшәаны изхәо
рацәафуп. Урт ргъырак зфьынтә ианцоу иреиуоуп: Арзынба
Шутиа (Гәдоутә), Гәымба Гриша, Кәарцхьиа Мелтон, Тәан-
ба Иасон (Дәрытшь), Габечиа Котик, Габечиа Нурбеи, Гәын-
ба Алиоша, Гәымба Шаликәа, Камлиа Харитон, Кобахьиа
Астамыр, Камлиа Зосим, Чанба Шота (Лыхны), Мышәба
Аркади (Абгәрхықә), Гьыцба Рауф (Дәрытшь), Шьафрыл Заур,
Аниба Алиоша (Лыхны).*

АХҚӘА

<i>Л. Х. Саманба.</i> АПСУА ҒЫБҒАКАЗА, АЛАФХӘАӘ ДУ.....	3
<i>Сергеи Зыхәба.</i> АУАҒЫ ДЗЫРЫЗГАУА АЖӘА ТЫНХА	23
<i>Н. Кыуттұға.</i> “САРА ШӘСЫҚӘГӘЫҒНЫ ХЫТАК ШӘЫЛАШӘЫМТЦАН”	32
<i>Енвер Арцвения.</i> ЗАЖӘЫМТА ШКӘАКӘОУ	35
<i>Гәыгәыца Цыкырұға.</i> АЛАФХӘАӘ ДУ	39
<i>Габечиа Валикәа Гьаргы-иңа.</i> САБ ИЛАФ ЖӘАБЖЬҚӘА.....	42

АЛАФ ЖӘАБЖЬҚӘА

АЛААПК ИЦХАИТ УХӘАМА	45
УАХА АМКЗЕИТ.....	45
САРГЫ ИБАСХӘОН.....	46
МАМЗАР ШӘЫЛЗЕИӘЫМДЫРААР КАЛОИТ	47
ШӘАРА ШӘЫЦКАРАГЬ ЦӘГЪАЗАМ	49
ИАРГЫ АЗХАП.....	51
АБРА ХАХЫКОУ ЗМАХ ТЫПХААИТ	53
ТАКӘА ИАН ХАЦА ДЦОИТ	55
ГЪАРГЬ ИАНХӘА ЛЦӘЫМЗА ШАИРКЫЗ	55
ЛЕНИН ДИВАИТЦОМА?.....	57
АКАРПЫЖӘ ШИҒЫЧУАЗ.....	57
ЦЫГРЫЦ ИОУП ИРЫЦХАХАЗ.....	59
БАҒТЦЫС ТӘЫӘА ДУ	60
ШЫЫБЖЬОН ТЫРҚӘАТЦАС, НАС АПСУАТЦАС.....	60
УГӘЫ ҒЫГЪУАЗАР.....	61
ПЫЖЬА ИЛАФ ХӘАМТАҚӘА	62
САРА АКӘАРТ СШЫИТ	63
КАЛАШӘА СХЫ ЗВОИТ.....	64
УАЛШӘОЗААП.....	64
АЧБЕИ ЧАЧБЕИ.....	65
ИЧЫМАЗАРА ДАЛИРГЕИТ.....	66
ГЪАРГЫ ШЬКӘЫТИ ШЕИНААЛАЗ.....	67

ИУРА ИАЖӘАБЖЪ	69
АКГЪЫ ЫКАМ ИХӘАЗАР.....	71
ЗАФИДА ЛЫЦСЫЖРА	71
ГЪАРГЪ КӘЫГӘ АБАРД ДЫШҚӘИТЦАЗ	72
АРАХЪ ДЫЗЛАМААША.....	74
УАН СААЛЫКӘХШОУП	74
ИСНААЛО?	76
УҚЫРҚЫ ТШӘАХОИТ.....	76
СЫЦСЫ ТҢОУП МАКЪАНА.....	77
АНЦӘА ИШЪАПКРА.....	78
МАҚЪТАТ ИХАХЪШЪТӘАШЪЫРА	79
АЦАНДАРА УӘЕИ, АЦАНДАРА.....	79
УИАЗГЪЫ ИБУАЛУП.....	81
АЗӘ АНСТӘИ ИХӘАЛАП, АЗӘ АРСТӘИ ИХӘАЛАП.....	84
ГЪАРГЪ АХӘШӘТӘЫРТАҒЫ СТАРОСТАС ДШЫКАРТЦАЗ.....	86
ҚЪЕЦБА ЧАГӘ ИАЖӘАБЖЪ	88
УААХӘНЫ УМАЗЕИНЫ.....	91
БАШОУП	92
ШЪКЫЛҚӘАК АМАЗАР.....	93
ЦЪЕКИ ЧАН	94
АРЗЫНБА КӘАТЦИА СОУП.....	95
УЦСЫ УШЪАР УТАХЫЗАР.....	95
МАНЧА И-«ПОБЕДА»	95
АПАТЦАСАРТАҒ	96
САРА АХӘАШЪА САҚӘЫМШӘӨУ.....	97
ИШӘЫЛТЦУА СЫМБАКӘАН.....	98
ПСЫМИЛАХ!	99
АТИА ЛҚАЛПАД	100
УАХА МАШӘЫР ШӘМЫХЪААИТ	101
ЕИЛЫХ ИМАЗАМЫЗТ	103
МИНУЦЕИ ГЪАРГЪИ РЕИЦНЫКӘАРА.....	103
ШӘЫСГӘАЛАНАРШӘАЛАП.....	106
АКООПЕРАТИВ ААИРТЫМА, УАРА?.....	107
САРА САБДУ.....	107
АУАӨРА	109
САРА СТӘАКӘЗАР, ҚӘЦЪАЛЛАГЪ СЕИГЗОМ.....	116
БАРА, УА НЫМӨАК АПЦӘ ААГИШЪ.....	118

ЗАКА ИШЬЫМТА ХААУЗЕИ	119
КАПИТОН ИПАТРЕТ	120
ЗАКАН ИҒЫӨ	122
ГЪАРГЪ АҒЫ ДШАХДЫРҚӘААЗ	123
ГЪАРГЪ АХӘШӘТӘЫРТАҒ ДШЫШЫТАРЦАЗ	125
ТӘАН МУРАТ ГЪАРГЪ ИАН ДШИТЦӘУАЗ	128
МАХТЫ АХҚӘАЖӘ ДЫШЛЫЦНЫКӘАЗ	129
ГЪАРГЫ МЫШӘБА АРКАДИЕИ	132
АБРИ МУРАТ ИТӘЫ	135
АМИН!	136
ГЪАРГЪ АКӘАРТ ШИМХАШЬЫЗ	138
ГЪАРГЪ АХӘСАҚӘА АЗЫ ДШЫРЫРТАЗ	139
ГЪАРГЫ ШУЛИЕИ АЦА ШЫШЫТЫРХЫЗ	141
ГЪАРГЪ ИЛА КӘЫГӘ ИШИИТАЗ	142
УААИ, ХАХӘСАҚӘА ЕИЦХЫНХАРӨЛАП	146
“АХАГА” ДЫЗЛОУ АХОР	147
БАША БАТАЛИОН	149
СЫНТӘА ҒАДА ЦСРА ЫКАЗАМ, РЫМХӘАХИ	152
САРА УИ АЗЫН СМААЗЕИТ	154
ИХЫ ААХТӘА ИУХАГЫЛОУП	156
САРА ШӘСЫҚӘГӘЫҒНЫ ХЫТАК ШӘЫЛАШӘЫМТЦАН	157
МУРАТ ИҚӘЫМҒЕИЕИТ	159
ГЪАРГЫ МАХМЕДИ СИМОН ИБАРА ИШНЕИЗ	160
УАСИЛ ИПСАНЫШӘАТАРА	162
УАРА УАН ЛААН АУП	163
УАХЬ АЦАХА СЫМАЗАМ	164
ЛЖЫ ЦАХЬЕИТ, АХА ЛЫБАӨҚӘА ААСҒАСКААИТ	165
АБНА РАСА	166
ГЪАРГЫ ДАЖЫ РЕИЦНЫКӘАРА	168
АМҒТӘЫ ШЫАПЫ	170
ГЪАРГЫ АПОЛУТОРКА АНЫКӘЦАӨИ ИРЗЕИБАУЗ	171
ДАРЫКӘ-ИЦА МЫСТАФА	175
САРА АМАРДУАН ААН	177
ГЪАРГЪ САМЦАЛ МАХӘӨЫЗАРА ШИЗИУЗ	178
УАРГЫ ҒЫ БЗИАК УАКАРОУП	179
УАХЬАҚӘЫМШӘАЗ СГӘЫ ИАЛОУП	180
РАЦӘАК ШӘЫВЖЫАМЗААП	181

ГЪАРГЪ АФЫ АГЪАМА ШИДЫРБАЗ	182
САҒАМЗААИТ, АҒА.....	183
АКГЫ ХЪЕИҒЫМКААИТ УҒӘАЗАР СМАҒАИ	184
ХЫМШ РОУП ИНХАЗ.....	185
ХЫГӘ ДЫҒСЫЗ ҒЫСШЪАН	186
ДОУУ СЫЗДЫРУАМ, АҒА.....	187
АМШГЫ ЗЕИҒШРАХО ҒАМБАКӘА	188
АК КАНАҒАРГЫ КАЛАП.....	190
АБРИ СЗЫҚШӘАЗ САҚӘЫМШӘАКӘА.....	191
АҒҒЫЧРА ГӘАРАҒАИТ.....	192
КӘЫКӘА ИТАПАНЧА.....	194
ИХИРХААИТ!.....	196
ТӘАН ЧЫНИ ИСАСЦӘА	197
УАРА СУЗҒЫХРУ?.....	201
АҒАДА АНЫҒӘАҒА.....	202
КӘЫКӘА ИШЪА ШИУЗ	205
ИАРА ИАЧҒАП, АҒА БАРА ИБЗЫЧҒАРУ?.....	211
АМНИ ИҚӘУ ИАҒКЫС СЕИҒУП.....	212
МАКЪАНА СЫМҒСАҒТ	212
САМАНТА СМИТ МОСКВА ДЫКОУП.....	213
МАКЪАНА ИМШӘЫТАҒАЗАҒТ.....	213
ИААНХАЗ УҒНЫ ИАҚӘТӘАН АМЦА АҒРАҒА.....	214
ЛХАЛА ЕИЛЫЛКААР.....	216
УҒАРА ШЦАКОУ?.....	217
УАРА ИУМҒӘАРГЫ САРА ИЗДЫРУЕИТ.....	218
ГЪАРГЪ ИХЫ АҒЫС ШЫҚӘТӘАЗ.....	219
УИ САЗЫМҒААЗЕИТ	220
ҒАЗЛАГЫЛОУ ШӘЫМБАЗОИ, УАРА?	220
МААМЫНК ЖӘБАЗ ҒЫСШЪАН.....	221
ЗАҚА АКАПАНУА ҒАМБОИ	221
НАҚ ИАЛХНЫ ИКАРШӘ	222
КӘЫДҚ ДАШЪАЛАР ЦӘҒАМЫЗТ	223
АХЫШЪТЫХРА АУРБОНДА.....	223
ИҒСЫЗ РАҒКЫС СЕИҒУП	224

ГЪАРГЪ ГАБЕЧИА
(ҫӘАТАС-ИҫА)
ИЛАФ ЖӘАБЖЬҚӘА



ЮМОРИСТИЧЕСКИЕ СКАЗЫ
ГЕОРГИЯ ГАБЕЧИА

Аредактор Л. Саманба
Акорректор Г. Аркэыць
Компиутерла акыпць иазлырхиейт Н. Гэынба
Ацэа асахьа Б. Цапыуа

Аформат 60x90 1/16. Атираж 500. Икатэ. акь. бгы. 14,5. Ацатацка № 54.

Т АУН «Акьыпць аоны»,
ақ. Акэа, Ешба имца, 168.